

Sfera Politicii

108

REVISTĂ LUNARĂ DE ȘTIINȚE POLITICE
EDITATĂ DE FUNDAȚIA SOCIETATEA CIVILĂ

ANUL XII, 2004

Cuprins

Revista este editată de
Fundația Societatea Civilă

EDITORIAL BOARD

CĂLIN ANASTASIU
DANIEL CHIROT
DENNIS DELETANT
ANNELI UTE GABANYI
GAIL KLIGMAN
DAN OPRESCU
VLADIMIR TISMĂNEANU
G. M. TAMAS

DIRECTOR

STELIAN TĂNASE

REDACTIE

Redactor șef:
ROMULUS BRÂNCOVEANU

Redactor șef-adjunct:
IOANA COSTESCU

Secretar de redacție:
LIVIU STOICA

Colectivul redacțional:
ADRIAN CIOROIANU
LAURENȚIU ȘTEFAN SCALAT
VALENTIN STAN

Adresa Redacției:

Piața Amzei, nr. 13, Et. 1.
București, România
Tel/Fax: 01 312 84 96,
01 212 76 61
sferapoliticii@rdslink.ro
<http://www.sfera.50megs.com>

2. <i>Editorial</i>	Alexandru Radu	Despre sistemul de partide românesc
6. <i>Politică internă</i>	Gabriel Gherasim	Liderii și Parlamentul European.
8.	Constantin Stoenescu	Ce culoare au “verzii” din România?
11.	Adrian Țibu	Anul electoral 2004 și schimbarea politică
14. <i>Dezbateri</i>	Lavinia Stan	CNSAS - Privire retrospectivă
22.	Vlad Flonta	Televiziunea și dictatura audienței
26.	Mihai Chioveanu	Emergența și natura contagioasă a fascismului
33.	Maria Popescu-Butucea	Cultură civică în noul context european.
37.	Cristina Avrigeanu	A doua biopolitică și “viața dezgolită”
42.	Cristian Romocea	The Place of Church - State Debates in Post-communist Romania
47. <i>Istorie recentă</i>	Radu Comșa	Nikita Hrusciiov și “politica pe marginea prăpastiei”
52. <i>Document</i>	Stelian Tănase	Panait Istrati - Documente
57. <i>Recenzii</i>	Viorel Zaicu	Noul Principe și realitatea efectivă a aparențelor Dick Morris – <i>Noul Principe - Machiavelli în secolul al XXI-lea</i>

**Revistă recunoscută
de CNCSIS**

Revista Sfera Politicii apare cu sprijinul
NATIONAL ENDOWMENT FOR DEMOCRACY

Despre sistemul de partide românesc

ALEXANDRU RADU

Ten years ago the studies on the political parties' systems and other related issues have been relatively inexistent in Romania. Now they have become a normal and important subject of the local analysts. After fourteen years and four elections the period of the "childish of democracy" has finished. Most of these studies use the effective number of the political parties as an analyzing method, and the "N" factor became usual for comparing the results. The author's conclusion is that, after an initial uncertain period, the Romanian political parties' system has improved its evolution, and now it is going to be stabilized in a configuration of one dominant party. The final verdict should be deferred until the 2004 parliamentary elections. After that moment will see whether the new political organization confirms or not this political system with a dominant party.

În urmă cu un deceniu studiile despre sistemul de partide din România erau mai degrabă inexistente; astăzi ele au devenit o preocupare firească pentru politologi, în primul rând cei autohtoni. Schimbarea este una firească, naturală așa spune, și are la bază chiar evoluția domeniului cercetat. În general, se apreciază că este nevoie de cel puțin trei sau patru cicluri electorale pentru stabilizarea unui sistem de partide de tip atomizat, precum în Europa de est, adică, socotind un mandat mediu de 4 ani, de o perioadă de 8-12 ani. În România, ca și în majoritatea țărilor foste comuniste, s-au organizat deja patru ediții ale scrutinului parlamentar, astfel că, putem spune, etapa *copilăriei democrației* a fost depășită. Sau, cel puțin, suntem astăzi mai îndreptățiți să supunem analizei fenomenul partidist românesc. De aici, și numărul crescut al studiilor de acest gen realizate în ultimii ani. În acest context, merită a fi subliniată apariția, în vara anului trecut a volumului coordonat de Jean-Michel de Waele, *Partide politice și democrație în Europa centrală și de est*, rezultat al primului colocviu internațional consacrat partidelor politice din regiune organizat de Grupul de Analiză Socio-Politică a țărilor din Europa centrală și de est și de Centrul de Studiu al Vieții Politice din cadrul Universității Libere din Bruxelles.

Multe dintre aceste studii utilizează ca metodă de analiză numărul efectiv de partide, în special sub imboldul traducerii în română a lucrării lui Arend Lijphart *Patterns of Democracy*¹. S-ar putea afirma că, adoptat de tot mai mulți dintre cercetătorii fenomenului partidist românesc, indicele N a devenit parte

a unui limbaj comun ce permite compararea rezultatelor obținute. Avantajele metodei nu mai trebuie demonstrate. De altfel, ele sunt larg recunoscute, chiar și de către cei care, asemenea lui Giovanni Sartori, critică excesul "cantitativist"². Totuși, modalitățile în care se aplică metoda indicelui N pot diferi de la autor la autor, astfel că și concluziile la care se ajunge pot avea formulări diferite. Este ceea ce îmi propun să arăt în continuare.

Primul pas îl reprezintă, în mod firesc, stabilirea valorilor indicelui N. Modalitatea de calcul, după formula $N=1/\sum p_i^2$, este prea binecunoscută pentru a mai insista asupra ei. Totuși, câteva precizări sunt necesare. Baza de calcul a numărului efectiv de partide o reprezintă puterea relativă a partidelor exprimată fie în ponderea voturilor, fie, mai sugestiv, în ponderea mandatelor. În general, în cazul parlamentelor bicamerale, sunt necesare câte două seturi de calcule, câte una pentru fiecare cameră, valoarea indicelui N fiind media acestora două. Totuși, în cazul parlamentelor asimetrice, indicele N este calculat pe baza formării partizane a camerei prime (adică a celei mai importante sub aspect formal-constituțional), iar în cazul parlamentelor simetrice și, în plus, congruente, precum cel românesc, se poate utiliza drept bază de calcul structura partizană fie a primei camere, fie a celei de a doua. Mai problematică este numărarea partidelor aliate și a celor fracționate. O soluție ar fi numărarea grupurilor parlamentare, indiferent dacă acestea reprezintă sau nu unitățile politice ce au concurat în alegeri. Spre exemplu, pentru alegerile senatoriale din 1996, putem să

luăm în calcul nu ponderea CDR, ci ponderile grupurilor parlamentare constituite pe structura Convenției. O altă soluție, utilizată, spre exemplu, de Arend Lijphart, presupune “calcularea a două numere efective de partide, mai întâi pe baza considerării a două partide, apoi a unui singur partid, și realizarea mediei acestor două numere”³. Deși mai complicată, ea are avantajul de a modera diferențele dintre soluțiile parțiale, mai ales acolo unde acestea sunt importante. Așadar, rezultatul final depinde de convențiile metodologice utilizate de fiecare cercetător în parte. Să analizăm, în continuare, câteva modalități de calcul pentru indicele N în cazul României postcomuniste.

Cristian Preda⁴ pornește de la următoarele premise: baza de calcul o reprezintă componența partizană a Senatului, iar indicele N este calculat, acolo unde este cazul, ca medie aritmetică a valorilor obținute separat – mai întâi pentru alianțele/coalitiile din Senat, și apoi luând în seamă partidele parlamentare în mod distinct. Rezultatul obținut este cel din tabelul următor:

Anul	N
1990	1,6297
1992	5,1809
1996	4,8293
2000	3,4532
Media	3,7732

Un alt autor, Adrian Miroiu⁵, utilizează compoziția partizană a ambelor camere parlamentare, apreciind însă coalitiile/alianțele politice ca actori parlamentari unici. În schimb, pentru Camera Deputaților, parlamentarii minorităților naționale, altele decât cea maghiară, sunt considerați ca reprezentând, fiecare în parte, câte un *partid-cu-un-singur-membru*, și sunt luați în calcul ca atare. Valorile indicelui N astfel obținute sunt redată în tabelul de mai jos (cu precizarea că valorile medii, atât pentru cele două camere separat, cât și pentru parlament, sunt calculate de mine).

Anul	N		
	CD	S	P
1990	-	-	-
1992	4,78	4,75	4,76
1996	4,29	3,91	4,10
2000	3,48	3,23	3,35
Media	4,18	3,96	4,07

În ce mă privește, propun un alt mod de calcul, pornind, ca și Cristian Preda, de la ponderile partidelor reprezentate în Senat, dar, precum a procedat Adrian Miroiu, considerând alianțele ca actori parlamentari unici. Motivația este următoarea. Cum am arătat mai

sus, în cazul României, cu camere parlamentare cu puteri egale și alese prin același mod de scrutin, este acceptată utilizarea componenței partizane a uneia dintre camere, alegând Senatul pentru simplitatea calculului. De cealaltă parte, tratarea alianțelor ca actori parlamentari unici este justificată de comportamentul reprezentanților aleși ai acestora. Astfel, atât în perioada 1992-1996, cât și între 1996-2000, grupurile parlamentare ale CDR au acționat concertat, unitatea Convenției fiind precumpănitoare în raport cu interesele specifice ale partidelor componente. E drept, divergențele au fost mai puternice în ultimul mandat, dar ele nu au afectat nici structura parlamentară, și nici majoritatea guvernamentală. Cât privește actualul mandat, Polul Democrației Sociale din România, chiar dacă compus inițial din trei partide, a avut de la început un unic grup parlamentar, a cărui compoziție nu a fost modificată de mutațiile din interiorul Polului, acum transformat în PSD. Așadar, utilizând aceste două convenții, am obținut următoarele date⁶:

Anul	N
1990	1,63
1992	4,74
1996	3,90
2000	3,23
Media	3,38

Pentru a facilita comparația, voi reuni într-un singur tabel rezultatele obținute în cele trei moduri.

Anul	N		
	C. Preda	A. Miroiu	A. Radu
1990	1,6297	-	1,63
1992	5,1809	4,76	4,74
1996	4,8293	4,10	3,90
2000	3,4532	3,35	3,23
Media	3,7732	4,07	3,38

Se poate remarca, mai întâi, că datele din ultimele două coloane sunt similare, pentru 1992, 1996 și 2000, nu însă și valorile medii ale indicelui N ca urmare a faptului că Adrian Miroiu nu ia în calcul și anul 1990. Cu excepția acestui an, ele sunt însă diferite de datele din prima coloană. Sunt însă aceste diferențe suficient de mari pentru a fi considerate semnificative?

Un prim răspuns este cel cantitativ. Din această perspectivă, diferența maximă, de aproape un partid efectiv (mai exact 0,93 unități), apare în 1996, iar cea minimă în 2000 – numai 0,22 partide efective (în 1992 fiind de 0,44 unități). Calculată după valorile medii ale indicelui N, diferența este de 0,39 unități, adică mai puțin de jumătate de partid efectiv, exclusiv pentru Senat, sau de 0,69 dacă

includem și N mediu rezultat din datele lui Adrian Miroiu.

Mai important însă, cifrele trebuie “citate” prin prisma semnificațiilor ce le conțin, căci ele indică tipul de sistem partidist existent la un moment dat. Mai exact, este vorba despre configurația sau formatul sistemului de partide. Modalitatea de a le cita în acest fel ne este oferită de Lijphart, după modelul de mai jos, având la bază clasică tipologie Blondel⁷.

Categoria partidistă	Distribuție ipotetică a mandatelor (total 100)	N
Bipartidism pur (englezesc)	55 – 45	2
Bipartidism cu două partide și jumătate	45-40-15	2,6
Multipartidism cu partid dominant	45-20-15-10-10	3,5
Multipartidism fără partid dominant	25-25-25-15-10	4,5

Așadar, ce spun valorile indicelui N pentru România. În primul rând, că în 1990 sistemul de partide s-a ordonat după o configurație atipică, care poate fi denumită cu formula “un partid și jumătate”⁸. Într-adevăr, din cele 7 partide prezente în Senatul ales atunci, primul, FSN, deținea majoritatea covârșitoare a mandatelor, de circa 77%, și, ca atare, o poziție hegemonică, în timp ce al doilea, care era formațiunea etnicilor maghiari, totaliza abia 10% din numărul total al senatorilor, din raportul ponderilor celor 7 partide parlamentare rezultând un indice N de 1,63 partide efective. Datorită puterului ei dezechilibrat sistemic, formula nu putea rezista, și nici nu a rezistat.

Noile alegeri, din 1992, au generat o cu totul altă structură parlamentară, confirmând cele două schimbări majore produse între timp pe scena politică: constituirea CDR, în septembrie 1991, și fracționarea FSN, în martie 1992. Pe prima poziție s-a situat FDSN, dar la jumătatea performanței Frontului din 1990, iar locul doi, la diferență de numai 7 procente, i-a revenit Convenției, alte 6 partide calificându-se în Senat, cu scoruri între 10% și 3%. Ca atare, numărul efectiv de partide a înregistrat o creștere substanțială, de peste 3 unități, plasând sistemul de partide în categoria multipartidismului fără partid dominant. Raportându-se în principal la natura compozită a formațiunii de pe locul secund, George Voicu îl numea multipartidism cu “defect”, căci “cerința existenței a minimum două partide mijlocii (care să dețină cel puțin 20% din sufragii) pentru ca un sistem de partide să fie multipartid *pur* nu este îndeplinită”⁹.

Consecința defectului sesizat de Voicu ar fi fost o anumită tendință a sistemului spre configurația de tip multipartidism cu partid dominant, invalidată însă de valoarea mai ridicată a indicelui N calculat de Cristian Preda. Oricum, valorile indicelui N, indiferent de modul de calcul, indică aceeași categorie partidistă.

Situația este însă diferită pentru 1996. Alegerile parlamentare din acel an au adus o ușoară apreciere a primului partid, de astă dată CDR, ca și a partidului secund, acum PDSR (FDSN), comparativ cu anul 1992, dar și o perpetuare a defectului sistemic. Mai trebuie precizat că numărul real al partidelor a scăzut cu 2 unități. Judecând după indicele N calculat de Cristian Preda, sistemul de partide și-a păstrat configurația multipartidistă fără partid dominant, idee împărtășită și de George Voicu, care apreciază că defectul sistemic și-a diminuat acțiunea, “în sensul că nu sunt numai două forțe politice care au sprijinul a câte cel puțin 20% din alegători, ci sunt chiar două partide politice în această situație”¹⁰, respectiv PDSR și PNȚCD. Numărul efectiv de partide calculat de mine, mai mic cu aproape o unitate decât indicele Preda, dar apropiat de indicele Miroiu, plasează sistemul mai aproape de multipartidismul cu partid dominant. Asupra acestei diferențe voi reveni.

În fine, pentru anul 2000, numărul efectiv de partide, indiferent cum este calculat, plasează fără echivoc sistemul de partide în categoria multipartidismului cu partid dominant. În fapt, indicele N al lui Cristian Preda este același cu cel calculat de Lijphart ca etalon pentru un sistem multipartidist cu partid dominant compus din 5 partide reale, precum în România anului 2000. Într-adevăr, ponderile partidelor rezultate în urma acestui scrutin satisfac cerințele identificate de Blondel pentru această categorie: primele două partide dețin împreună circa 2/3 din totalul sufragiilor în condițiile în care primul partid s-a apropiat de pragul de 40%.

Rezumând, datele furnizate de Cristian Preda conduc către următoarea dinamică a sistemului de partide românesc: 1990-1992 – configurație “un partid și jumătate”; 1992-1996 – configurație multipartidistă fără partid dominant; la fel și în perioada 1996-2000; după 2000 – multipartidism cu partid dominant. De altfel, autorul însuși o confirmă: “sistemul de partide din România a trecut de la tipul *un partid și jumătate* (după alegerile din 1990) la o așezare diferită în legislaturile 1992-1996 și 1996-2000, când a luat chipul unui sistem multipartidist fără partid dominant, pentru a ajunge la alegerile din 2000 la forma aproape standard a unui sistem multipartidist cu partid dominant”¹¹. Indicii N calculați de mine, ca și cei ai lui Adrian Miroiu, cu excepția anului 1990, diferă mai pregnant, după cum am văzut, numai pentru scrutinul din 1996, când sistemul, deși în configurația multipartidistă pură, tinde spre

categoria cu partid dominant. Diferența este însă importantă din perspectiva modului în care apreciem ansamblul partidist pentru întreaga perioadă.

Pornind de la faptul că România postcomunistă a experimentat trei tipuri diferite de sisteme partidiste, Cristian Preda consideră că “sistemul de partide este într-un dezechilibru profund”¹², altfel spus, că numărul efectiv de partide “ne înfățișează o instabilitate dramatică a scenei politice românești”¹³. Concluzia pare a fi susținută atât de datele furnizate de Adrian Miroiu, chiar dacă acesta nu exprimă o opinie expresă în acest sens, cât și de cele calculate de mine. Totuși, câteva precizări sunt absolut necesare.

Astfel, dinamica indicilor N ne obligă să distingem două etape, inegale ca durată: prima, a configurației “un partid și jumătate”; cea de-a doua, a multipartidismului. Granița dintre ele este marcată apăsător de diferența dintre valorile lui N pentru 1990 și 1992 – 3,55 partide efective (Preda), respectiv 3,11 partide efective (Radu), fiind vorba, într-adevăr, de o schimbare profundă. Este însă un fapt acceptat de toți cercetătorii că în această perioadă sistemul de partide, ca de altfel întreg eșafodajul politic, s-a aflat sub semnul provizoratului, așa cum s-a întâmplat în majoritate statelor foste comuniste.

Cât privește cea de-a doua etapă, caracteristica ei principală o reprezintă reducerea numărului efectiv de partide de la o alegere la alta, pe ansamblu numărul lor scăzând cu 1,72 unități (Preda), respectiv 1,41 - 1,51 unități (Miroiu și Radu), dinamică ce nu îndreptățește opinia cu privire la instabilitatea sistemului. Cristian Preda are însă în vedere trecerea bruscă de la multipartidismul pur (1992-1996) la multipartidismul cu partid dominant, diferența fiind de 1,38 partide efective. Calculele mele arată altă situație: trecerea de la multipartidismul pur (1992-1996) la cel cu partid dominant (după 2000) a fost una mediată de perioada 1996-2000, când, așa cum am sugerat mai sus, sistemul partidist a fost, în fapt, unul hibrid. Numărul efectiv de partide s-a redus în 2000 față de 1996 cu doar 0,67 unități (de două ori mai puțin decât diferența rezultată din datele lui Preda), o cifră similară reieșind și din datele furnizate de Miroiu (0,75 unități). În plus, diferența dintre 1992 și 1996 are și ea o valoare apropiată – 0,84 (Radu) și 0,66 (Miroiu) – astfel că sugerează o reducere constantă a numărului efectiv de partide pentru întreaga perioadă.

Așadar, având în vedere toate aceste observații, mi se pare mai potrivit a aprecia că, după o perioadă de provizorat, mai mult sau mai puțin inerentă, sistemul de partide românesc și-a ameliorat evoluția, tinzând către stabilizarea în parametrii configurației cu partid dominant, concluzie ce poate fi considerată ca opusă celei formulate de Cristian Preda.

Țin însă să reamintesc că nu am intenționat să pun în discuție coerența logică a analizei făcute de acesta, ci să evidențiez diferențele de interpretare rezultate din utilizarea metodei indicelui N în modurile prezentate mai sus.

Ar mai fi de adăugat că verdictul cu privire la dinamica sistemului de partide din România trebuie totuși amânat până după consumarea alegerilor parlamentare de la sfârșitul anului, pentru a vedea dacă noua organizare partidistă confirmă sau nu multipartidismul cu partid dominant. În prima variantă, vom avea încă un argument în favoarea stabilizării sistemului de partide¹⁴. Totodată, cel de al cincilea scrutin postcomunist va contribui și la poziționarea mai corectă a României pe harta democrațiilor contemporane. Deocamdată, deși stabilesc un număr mai mic de 4 partide efective, valorilor medii ale indicelui N plasează sistemul românesc fie între Islanda (N=3,72) și India (N=4,11), fie, la egalitate cu Venezuela, între Luxemburg (N=3,36) și Franța (N=3,43)¹⁵, toate însă cu mai mult de patru alegeri analizate.

NOTE

¹ A. Lijphart, *Modele ale democrației. Forme de guvernare în treizeci și șase de țări*, Iași, Editura Polirom, 2000.

² Sartori consideră însă că indicele N vizează formatul sistemelor partidiste, în timp ce criteriile de relevanță propuse de el exprimă mecanica sistemelor de partide (vezi, spre exemplu, G. Sartori, *Ingenieria constituțională comparată*, București, Editura Mediterana 2000, 2002.

³ A. Lijphart, *op. cit.*, p.82

⁴ C. Preda, *România postcomunistă și România interbelică*, București, Editura Meridiane, 2002, p. 51-52.

⁵ L. Vlăsceanu & A. Miroiu, *Democrația ca proces. Alegerile 2000*, București, Editura Trei, 2001, p. 80-81.

⁶ Precizez că diferențele față de datele calculate de A. Miroiu pentru Senat, exceptând N mediu, sunt datorate exclusiv aproximărilor folosite.

⁷ A. Lijphart, *op. cit.*, p. 78.

⁸ G. Voicu, *Pluripartidismul, o teorie a democrației*, București, Editura ALL, 1998, p. 215.

⁹ *Idem*, p. 226.

¹⁰ *Idem*, p. 231.

¹¹ C. Preda, *op. cit.*, p. 21.

¹² *Idem*, p.28

¹³ C. Preda, *Sistemul de partide și familiile politice din România postcomunistă*, în J.-M. De Waele, *Partide politice și democrație în Europa centrală și de est*, București, Editura Humanitas, p. 273.

¹⁴ Există însă o condiție de care trebuie ținut cont, anume modul de scrutin parlamentar utilizat, proiectat, deocamdată, în aceeași variantă de RP.

¹⁵ Vezi A. Lijphart, *op. cit.*, p. 85.

ALEXANDRU RADU - conferențiar dr. la Universitatea Creștină “Dimitrie Cantemir”, autor al lucrărilor *Fenomenul partidist, Nevoia de schimbări, Partidele politice din România după 1989* etc.

Liderii și Parlamentul European

GABRIEL GHERASIM

The article details the reactions and political attitudes of several Romanian political leaders concerning the “amendments crisis” at the European Parliament. The analysis pointed out the fact that main Romanian politicians had not done their homework.

Nașterea paradigmei clivajelor prin pana și gândul norvegianului Stein Rokkan a prilejuit, la finele deceniului șapte, un efort util de conceptualizare, sistematizare și limpezire a coordonatelor vieții politice din principalele state occidentale. Indiferent dacă autorul s-a plasat în descendența sociologiei istorice neo-marxiste de tip Immanuel Wallerstein, sau dacă opera teoretică a lui Maurice Duverger și modelul AGIL propus de Talcott Parsons¹, i-au servit drept surse de inspirație, paradigma s-a impus cu exuberanță astfel încât a fost repede extinsă la studiul societăților din Răsăritul Europei brusc emancipate de sub rămășițele “Cortinei de Fier”. Pentru România, însă, cei mai autorizați cercetători îndeamnă la prudență și moderație ipotetică deoarece moștenirea sa istorică a generat un sistem de partide complicat și instabil². Nici o metodologie nu a reușit să risipească ambiguitatea. S-a scris, oricum, despre estomparea unui clivaj fundamental - comunist/anticomunist³ - de pildă, și despre inexistența implicită a clivajului stânga/dreapta.

Deși percepția încetățenită în mediile politice românești este cea corectă, asumată însă intuitiv, acei *policy makers* care conduc destinele Uniunii Europene nu au rezerve în a vedea lumea sud-estului european, a cărei componentă istorică este România contemporană, drept cea care trebuie să reproducă până la identitate formula canonică occidentală, ba chiar să o depășească în spirit anticipativ. În permanent reflux față de birocrăția comunitară - ale cărei forță și dimensiune pot fi înțelese doar “pe viu” - politicienii caută să recupereze terenul pierdut. Neconcordanța de percepții a făcut posibil testul relativ dur la care a fost supusă, recent, clasa noastră politică. Ipoteza enunțată poate fi verificată cu ajutorul unui esențializat studiu de caz.

Deznodământul amendamentelor propuse de europarlamentarii Arie Oostlander și Emma Nicholson este cunoscut: “reorientarea negocierilor” cu România. Din acest motiv, **poziționarea** câtorva dintre principalii lideri politici față de semnalele transmise de la Bruxelles este relevantă pentru demonstrație. Declarațiile se coagulează, astfel, în jurul următoarelor *topos*-uri:

Partidul Social Democrat (PSD)

1. Adrian Năstase: *ignorare detașată și minimalizare*. “Este vorba de o declarație personală, și nu a grupului creștin-democrat, majoritar în Parlamentul european”⁴.
2. Bogdan Niculescu-Duvăz: *conspirație*. “Turcia n-a fost invitată să înceapă negocierile, iar întârzierea negocierilor pentru România ar reprezenta premiza ca Turcia să rămână în joc și să existe un eșalon următor”⁵.
3. Ion Iliescu: *paternalism*. “Nu este drept ca interese politice legate de procesele electorale din UE să se transforme în «penalizări la adresa poporului român»”⁶.

Alianța PNL-PD

1. Traian Băsescu: *revoltă*. Liderul PD a invocat incoerența Comisiei europene - care în rapoartele de țară din ultimii trei ani a fost generoasă în aprecieri pozitive - și a declarat că “o seamă de funcționari europeni și europarlamentari au făcut lobby pe lângă guvern (în privința adopțiilor internaționale s. m. G. G.)”⁷.
2. Călin Popescu Tăriceanu: *interes național*. “In-sinuările că am ajutat PSD sunt puerile”⁸, interludiu a două cereri de demisie a guvernului (ultima “de onoare”), a declarat purtătorul de cuvânt al Alianței.

Alianța Populară (AP)

1. Emil Constantinescu: *afiliere doctrinară*. “Dacă în urma alegerilor din toamnă structura politică a parlamentului va fi aceeași, România nu va putea intra în Uniunea Europeană, se va putea lovi de opoziția directă a Partidului Popular European (...). Din calculele lor, România nu ar trimite nici un reprezentant pentru PPE”⁹.

Analiza atentă a pozițiilor exprimate permite individualizarea câtorva concluzii. În primul rând, PSD a subestimat forța europarlamentarilor “recalcitranti”, considerând infailibil sistemul înțelegerilor anterioare - sistemul lui “a bate palma”. Simptomatică este, de asemenea, expectativa președintelui Ion Iliescu care relevă ambițiile sale de protagonist al vieții politice românești, ale omului care “pune punctul pe i”, ale politicianului care nu cunoaște perspectiva “pensionării”.

Alianța PNL-PD acuză simptomele unei maladii periculoase: bicefalismul acut. Traian Băsescu nu poate, firește, să se complacă într-o poziție subordonată. Este o personalitate de tip autoritar care nu obișnuiește să împartă cu nimeni “povara” deciziei. Numai că, în acest caz, liderul democraților și-a extins în mod stângaci discursul obișnuit spre o altă țintă – oficialii europeni. Purtătorul de cuvânt al Alianței, deputatul Călin Popescu Tăriceanu a transmis, la fel, semnale politice contradictorii, lipsite de coerență: mai întâi a cerut guvernului demisia, apoi a revenit, sub presiunea mass-media, susținând acțiunea lobbistă pe lângă europarlamentarii liberali în sensul ades invocatului “interes național”, pentru ca, ulterior, să repete cererea de demisie a guvernului, o demisie “de onoare”.

Foarte interesantă este, în fine, poziția fostului președinte Emil Constantinescu a cărui formațiune politică, Alianța Populară, nu este creditată în sondajele de opinie cu șansa depășirii pragului electoral. Reacția se circumscrie unor idei bine încetățenite în știința politică: a. impactul copleșitor al Occidentului asupra Europei Răsăritene a fost de ordin politic¹⁰; b. “cauzele hotărâtoare” ale politicii acestor state se află în afara propriilor frontiere¹¹. Viziunea poate părea simplificatoare observatorilor autohtoni ai vieții noastre politice, exersați în detectarea nuanțelor și decip-tarea mesajelor ambigue. Cât despre oficialii europeni, ei preferă, de regulă, lucrurile clare, bine delimitate, lipsite de echivoc. Nu ar agreea, de pildă, partide considerate de dreapta care ar câștiga alegerile promovând o agendă guvernamentală de stânga. Nu ar agreea, desigur, o eventuală coaliție PSD-PNL care ar conduce la dispariția opoziției fondate doctrinar. Nu agreează, oricum, duplicitatea și poziționarea ambiguă în privința relațiilor dintre Uniunea Europeană și Statele Unite. Oricum, clivajul stânga/dreapta, discursul uni-

tar al oricărei alianțe de partide și angajamentul european ar trebui să fie, printre altele, modelul obligatoriu al oricărei raportări a elitelor politice românești la mediul comunitar.

Ele sunt elemente de substanță care compun fundalul scenei pe care și România ar trebui să evolueze după 2007. Scena este pregătită, scenariul este scris din vreme, urmează ca și actorii să se ridice la nivelul așteptat. Până atunci, ei trebuie să se perfecționeze. Amendamentele celor doi europarlamentari au fost un simplu test. Reacțiile analizate demonstrează însă un fapt evident: liderii au fost surprinși nepregătiți pentru că, de foarte multă vreme, nu au permis ca reflecția serioasă despre probleme esențiale și agenții săi cei mai autorizați, să-și croiască drum în spațiul public¹². Sau se speră, naiv, că Uniunea Europeană va împrumuta obiceiurile politice de pe malurile Dâmboviței?

NOTE

¹ Pentru verificarea celor două interpretări privind acest episod important din istoria științei politice, condiționat implicit de existența “războiului rece” și a semnificațiilor anului 1968, vezi Dominique Collas, *Sociologie politique*, P.U.F., Paris, 1994, p. 499-500 și câteva dintre lucrările lui Daniel-Louis Seiler: *Les partis politiques en Europe*, P.U.F., Paris, 1978, trad. rom., Institutul European, Iași, 1999, passim, *Les partis politiques*, Armand Colin, Paris, 1993, p. 55 și “Peut on appliquer les clivages de Rokkan a l’ Europe centrale?”, în *Partis politiques et démocratie en Europe centrale et orientale*, ed. Jean-Michel de Waele, Editions de l’ Université de Bruxelles, Bruxelles, 2002, p. 116 (trad. rom., Humanitas, București, 2003)

² Daniel-Louis Seiler, *op.cit.*, 2002, p. 141.

³ Jean-Michel de Waele, “Consolidation démocratique, partis et clivages en Europe centrale et orientale”, în *Partis politiques et démocratie...*, p. 157-158.

⁴ “Evenimentul zilei”, 31.01.2004.

⁵ “Evenimentul zilei”, 03.02.2004.

⁶ “Ziua”, 10.02.2004.

⁷ “Evenimentul zilei”, 09.02.2004.

⁸ “Evenimentul zilei”, 05.02.2004.

⁹ “Evenimentul zilei”, 10.02.2004.

¹⁰ Cf. Daniel Chirot, “Causes and Consequences of Backwardness”, în *The Origins of Backwardness in Eastern Europe. Economies and Politics from the Middle Ages Until the Early Twentieth Century*, Edited by Daniel Chirot, University of California Press, Berkeley-Los Angeles-Lndon, 1989, p. 11.

¹¹ Barrington Moore, *Social Origins of Dictatorship and Democracy*, Beacon Press, 1966, p. xii.

¹² Vezi Alain Touraine, *Critique de la modernité*, Fayard, Paris, 1998, p. 384-385.

GABRIEL GHERASIM - este licențiat al Facultății de Istorie din cadrul Universității “Al. I. Cuza”, Iași, și absolvent al Facultății de Științe Politice, cursuri academice postuniversitare, din cadrul SNSPA București.

Ce culoare au “verzii” din România?

CONSTANTIN STOENESCU

Approaching the problems of the ecological political parties in Romania, the paper concludes that in spite of the large number of the specialists and partisans of ecology, these parties have been lacking and still lack political support for elections. The absence of the political ecology and the ecological civic movement in the Romanian political life might cause serious damage to Romania's negotiation process with the European Union government since a very important chapter in the integration agreement focuses on the environment protection.

Deși România se confruntă cu probleme de mediu destul de grave, unele moștenite din perioada de așa-zisă creștere economică administrată planificat de autoritățile regimului comunist (de exemplu, cazul instalațiilor industriale de la Copșa Mică sau conflictul transfrontalier româno-bulgar generat de funcționarea secției de produse clorosodice de la Combinatul Chimic Giurgiu), altele dobândite în economia de tranziție (de exemplu, cazul haldelor de reziduuri neferoase de la Baia Mare), deși poluările de tot felul și degradarea mediului și a capitalului natural sunt vizibile pentru cetățean (de exemplu, poluarea atmosferică în zonele de trafic auto intens din marile orașe sau defrișările masive din zonele tradițional împădurite), deși aderarea la Uniunea Europeană presupune, între multe altele, negocierea unui capitol consacrat protecției mediului înconjurător și adoptarea unor măsuri de prevenire și control integrat al poluării, ecologia politică și militantismul ecologist par a fi absente din peisajul politic românesc. Partidele ecologiste nu contează deloc în dezbateră politică, iar organizațiile neguvernamentale, care ar fi putut alimenta subteran, cu lideri și idei, fluxul ecologist, se confruntă cu dificultățile din ce în ce mai mari ale achitării costurilor minimale ale existenței lor ca structuri organizaționale. În aceste condiții, devine legitimă îndoiala că, cel puțin în viitorul apropiat, vom putea asista la o revigorare a mișcării politice ecologiste. Or, inexistența măcar a unui pol doctrinar ecologist poate avea, pe termen lung, consecințe nefavorabile greu de estimat acum pentru spațiul românesc al locuirii. Cu o legislație de mediu in-

completă, cu un personal de specialitate lipsit de mijloace tehnice și autoritate, cu instituții penetrate profund de corupție, România riscă să devină o țară a devastării ariilor protejate, a exploatării abuzive și iraționale a resurselor naturale, chiar un paradis al braconajului internațional. Cum s-a ajuns în această situație? Cum explicăm absența ecologiștilor sau, dacă ei există, tăcerea lor, sau, dacă ei nu tac, lipsa lor de audiență?

Deși poate părea surprinzător, perioada de glorie a ecologismului în România s-a consumat în primii ani de după 1989. Aș spune că acesta a fost un ecologism rezidual, care și-a avut sorgintea în mediul “roșu” din așa zisa societate socialistă multilateral dezvoltată, când erau încurajate doar declarativ preocupările orientate spre protecția mediului, ca un punct propagandistic obligatoriu în competiția cu un capitalism sortit să-și găsească cât mai repede limitele creșterii. În același timp, în realitatea noastră socialistă, marile complexe industriale și agricole poluau fără restricții, în spiritul indicațiilor privind depășirea de plan. Pe de altă parte, în special la nivelul organizațiilor politice de copii și tineret erau desfășurate activități educative cu conținut ecologist, iar în învățământul gimnazial disciplina “Ecologie” își găsisese locul în planul de învățământ. După 1989, în condițiile dispariției partidului unic, unii foști activiști au găsit verdele ecologist mult mai onorabil și s-au convertit cu rapiditate, pierzându-și urma într-un grup la care au aderat din convingere mulți intelectuali, confirmând butada că pepenele verde are miezul roșu (deja pusă în circulație în țările occidentale în legătură cu unii socialiști convertiți

la ecologism). Așa se explică de ce la alegerile din 1992, oarecum fără prea mari eforturi de campanie, Mișcarea Ecologistă (MER) a devenit partid parlamentar, cu destul de mulți consilieri locali, în special în mediul orășenesc, primind vremelnice chiar și portofoliul Ministerului Mediului. A fost o scurtă perioadă în care în domeniul politicilor de mediu s-a încercat să se meargă pe mâna specialiștilor autentici, iar în teritoriu aleșii locali de pe listele ecologiștilor se luptau pentru adoptarea unor hotărâri mai prietenoase mediului natural. Dar tot în acest interval al entuziasmului generat de cultura politică moștenită din sistemul comunism, au început să apară germeii dezintegrării Mișcării Ecologice ca formațiune unitară. Două au fost motivele.

Primul dintre ele l-a reprezentat conștientizarea de către câțiva lideri ecologiști a unei noi identități prin situarea în opoziție față de puterea de atunci. Așa a apărut Federația Ecologistă (FER), o formațiune care s-a asociat, împreună cu Partidul Ecologist (PER), cu partidele istorice, Partidul Național Țărănesc-Creștin și Democrat (PNȚ-CD) și Partidul Național Liberal (PNL), devenind apoi părți ale Convenției Democratice din România (CDR). Întrucât în programele celor două partide politice ecologice nu se regăsește un conținut doctrinar pentru un ecologism de dreapta, este posibil ca opțiunea lor pentru CDR să se fi datorat mai degrabă unor afinități personale sau unei situații pur și simplu oportuniste. Această opțiune pentru un ecologism de dreapta ar fi putut avea o justificare ideologică profundă: experiența din regimul comunist confirmase că statul proprietar nu-și poate impune constrângeri economice favorabile protecției mediului. Ca urmare, ar fi fost de dorit ca în primii ani de după 1989 ecologiștii să susțină o politică liberală, să încurajeze privatizarea și eliminarea statului din economie. Din păcate, aceste teme au lipsit aproape complet din discursul ecologist.

Al doilea motiv l-a reprezentat nemulțumirea societății civile și, în primul rând, a liderilor unor organizații nonguvernamentale, care începeau să se profesionalizeze, față de felul în care politicienii ecologiști le reprezentau interesele. Divorțul a fost accentuat și de scandalul îndelung și puternic mediatizat al unui import de deșeuri într-un interval în care portofoliul Mediului aparținea unui ecologist. Ca urmare, unele organizații nonguvernamentale ecologice și-au produs o structură politică pe care au denumit-o Convenția Ecologistă din România (CER), inspirați probabil de deja existentă Convenție Democrată. Deși unii lideri din CER au încercat să-și folosească experiența din sectorul

nonguvernamental pentru a provoca dezbateri publice care să aibă drept urmare corectarea din mers a abaterilor de la o politică de mediu adecvată, ei au constatat repede că nici măcar un dosar de presă bine documentat nu poate găsi găzduire în mass-media dacă riscă să deranjeze personaje din partea superioară a ierarhiei puterii.

La alegerile din 1996 rezultatele obținute au înregistrat un declin comparativ cu 1992. Mișcarea Ecologistă și Convenția Ecologistă au obținut doar câteva locuri de consilieri locali în unele orașe, dar nu au mai reușit să accedă în Parlament. Totuși, în Parlament au pătruns câțiva ecologiști furnizați de FER și PER pentru listele Convenției Democratice. În perioada guvernării CDR cele două partide nu au avut reprezentanți în guvernele care s-au succedat și nici nu s-au remarcat prin inițiative parlamentare. Rolul lor politic în CDR a fost marginal și decorativ. Urmarea a fost dispariția ecologismului ca mișcare politică din câmpul de vizibilitate al opiniei publice. Mai mult, după ce au preluat puterea, partidele politice din CDR au întrerupt dialogul cu societatea civilă și nu și-au orientat politicile sectoriale spre transferul responsabilităților primare și al competențelor de decizie spre nivelurile adecvate de autoritate. A fost cultivat în continuare un gen de centralism în dauna subsidiarității. Pe de altă parte, în loc să încerce să găsească forme de colaborare și să evolueze spre o unificare politică, partidele ecologice existente au accentuat disensiunile dintre ele, s-au erodat în indiferențe reciproce, alimentate de cele mai multe ori de orgolii personale și de percepții alterate de alte angajamente politice. Ca urmare, deși se poate spune că s-au aflat la putere prin cele două partide în perioada 1996-2000, ecologiștii au fost împinși spre o poziție periferică în raport cu actul exercitării puterii. Totuși, în ciuda figurației la guvernare, eșecul CDR-ului a fost transferat și asupra lor. De aceea, se poate afirma cu îndreptățire că alegerile din 2000 au marcat sfârșitul reprezentării politice a doctrinei ecologice după un deceniu de erori, gafe și pregătire involuntară continuă a retragerii din scenă.

Care este starea ecologismului în prezent? După câțiva ani de hibernare, ecologiștii încearcă, oarecum tardiv, să se regroupeze în vederea participării la alegerile locale și parlamentare din acest an. S-au conturat două grupări. O grupare a rezultat prin comasarea a trei partide, PER, CER și Alternativa Verde - Ecologiștii (PAVE). Gruparea s-a înregistrat la tribunal ca un nou partid politic ecologist cu denumirea mai comercială politic de Partidul Ecologist din România. Cea de-a doua este aceeași

FER care a absorbit ce mai rămăsese dintr-un MER anemic. Ambele formațiuni au dificultăți în procesul de consolidare politică. În timp ce prima formațiune are un sistem de conducere greoi, tripartit, rezultat al negocierilor care au păstrat pentru fiecare dintre liderii celor trei partide inițiale câte o funcție de decizie, cea de-a doua pare să nu se mai regăsească în teritoriu. Ambele grupări sunt privite în prezent cu neîncredere de societatea civilă și au o audiență redusă în mass-media. Le lipsesc inițiativele și, ceea ce face marca ecologiștilor autentici de pretutindeni, lipsesc acțiunile de protest împotriva unor cazuri punctuale de poluare a mediului, de parcă în România nu ar mai fi nici un fel de probleme de mediu. Pe scurt, atât noul PER cât și FER sunt la fel de inerte.

Pe de altă parte, partidele mari din România nu au dezvoltat o componentă ecologistă în programele lor sau au făcut doar referiri minimale. Mai mult, în actuala guvernare a Partidului Social Democrat (PSD) s-a diminuat treptat importanța Ministerului Mediului, trecându-se de la o conducere neprofesionistă la anihilarea propriu-zisă a acestuia. Aceasta în condițiile în care România trebuie să negocieze și capitolul de mediu în vederea aderării la Uniunea Europeană, un capitol dificil care dă multă vulnerabilitate negocierilor. Din perspectiva criteriilor de aderare la Uniunea Europeană (UE), România este încă o țară întoarsă cu fața spre trecut. Principiul precauției nu se regăsește în nici un fel în economie prin promovarea unor tehnologii cât de cât acceptabile, fără a mai vorbi de cea mai bună tehnologie posibilă. Nici principiul “poluatorul plătește”, a cărui aplicare ar trebui să aibă drept urmare asigurarea internalizării costurilor generate de aplicarea eficientă a unei politici de protecția mediului nu a fost încă acceptat de clasa politică. De aceea, este posibil ca problema protecției mediului să reprezinte un obstacol greu de depășit în calea aderării României la UE. Deși a acordat puțină atenție problemelor de mediu, PSD-ul este totuși singurul partid mare care a încercat să reia legăturile cu rămășițele ecologiste, probabil și pentru a ține situația sub control și pentru a nu lăsa ca potențialul contestatar al ecologismului să devină activ. Înăuntrul PSD a fost improvizat un Forum Ecologist funcționăresc, aceasta, într-o oarecare măsură, și pentru că un ingredient ecologist dă bine într-o imagine social-democarată. Aflându-se tot timpul în construcție de imagine, PSD-ul și-a căutat “tichia de mărgăritar”: într-o țară în care gunoaietele zac aproape pretutindeni, a fost lansat un program intitulat “România curată”, pe care, dacă îl judecăm

după efectele produse, nu îl putem califica drept nimic altceva decât o mișcare propagandistică. Pe de altă parte, au fost organizate tot felul de seminarii din a căror titulatură nu a lipsit sintagma “dezvoltare durabilă”. Dar și acestea se dovedesc a fi doar formă fără fond atâta vreme cât, în realitate, relația economie-mediu-societate funcționează după parametri contrari durabilității.

Cât despre ecologiști, date fiind aceste condiții, nu-i greu de făcut o prognoză. Cele două partide au șanse minime la alegerile locale și parlamentare din 2004. Este posibil ca la locale să se treacă pragul electoral în câteva localități unde se vor găsi pe liste cetățeni eligibili nu pentru că reprezintă partide ecologiste, ci datorită propriului lor prestigiu în comunitate. Probabil că noul PER va cădea pradă tentației unui protocol de colaborare cu PSD, ceea ce va aduce, eventual, doar câteva avantaje personale unor lideri ecologiști, dar nu-i va aduce nimic ecologismului. Cât privește FER, aceasta se uită spre dreapta în căutarea unui partener, dar nu mai există un CDR care să-i fie colac de salvare. Or, toate aceste încercări de căutare a unui aliat mai puternic au drept efect amânarea reconstrucției interne și întârzierea conturării propriei identități a partidelor ecologiste. De aceea, deși există în România simpatizanți ai ecologismului, partidele ecologiste rămân în continuare fără electorat.

CONSTANTIN STOENESCU - Doctor în filosofie. Lector la Facultatea de Filosofie a Universității București, unde predă epistemologie.

Anul electoral 2004 și schimbarea politică

ADRIAN ȚIBU

The author discusses the realities of political change in the Romanian context. Making a parallel between 1996 and what may be 2004, he analyzes the propensity for change of the two major competitors - the Social Democratic Party (PSD) and the Alliance Justice and Truth (ADA) - and the attractiveness of the two offers involved.

I. Semantică și atitudine politică

Schimbarea politică este, în anul electoral, chestiunea politică fundamentală. Va merge societatea românească înainte condusă de același partid sau conducerea va trece în mâna altor forțe politice? Ne propunem să răspundem la această întrebare prin discuția despre primele două forțe politice din România – Partidul Social Democrat (PSD) și Alianța Dreptate și Adevăr PNL-PD (pe scurt, Alianța D.A.) – dintre care una e prezumată să dea tonul guvernării începând cu 2005.

Pentru anul 1996, ideea schimbării era una încărcată de sensuri politice, chiar și atunci era exprimată în contexte care nu aveau legătură cu politica partizană, ci doar cu realități sociale și economice. Convenția Democrată făcuse în 1996 să i se concesioneze monopolul schimbării, pe care l-a folosit eficient, blocând orice tentativă a PDSR de a-și apropia fie și vag conceptul. “Schimbarea” devenise “cheia” politicii românești, iar categoria schimbării ajunsese în centrul societății românești – politice sau nepolitice. Schimbarea avea un vector principal - CDR - și unul secundar, aflat în siajul primului - Partidul Democrat condus de Petre Roman.

Astăzi, ideea susceptibilă de a primi sensuri politice este cea a optimismului. Anul nou 2004 debutează pentru mulți cu speranțe: optimism referitor la creșterea nivelului de trai, optimism relativ la apropierea de Uniunea Europeană, optimism cu privire la dezvoltarea economică¹. Cine se face ecoul acestor optimisme este ușor încadrabil în tabăra Puterii, fiindcă dă glas ideilor pe care PSD însuși le va folosi în campania electorală. Cel care se îndoiește de mersul înainte al României în 2004 și afișează pesimism sau neliniști dezvoltă inevitabil discursul politic al ADA, alianță care se poate recomanda electoral doar prin

raportare critică la actuala guvernare și la realitățile perioadei prezente. În acest an, societatea românească are de luat o decizie mai complexă decât cea din 1996. Formal, opțiunea lui 1996 era între vechiul reprezentat de stagnarea guvernării PDSR și noul întruchipat de avântul declarat reformist al CDR. Deși dramatic scindată între aceste două opțiuni, societatea românească a impus o nouă guvernare, creând masa critică necesară pentru a mări ritmul propriei schimbări. În 1996, decizia politică era mai simplă și exprima gradul mai redus de complexitate al actorilor și structurilor politice. 2004 marchează însă anul în care societatea românească câștigă în structurare și complexitate. Prezența ofertelor schimbării aflate în competiție directă² este unul dintre semnele apropierei de democrația de tip occidental, în care “se calculează și se judecă încontinuu performanțele politice”, fiind în consecință “mai ușor de răspuns noutăților economice nefavorabile printr-o schimbare a politicii”³.

II. Actorii schimbării în 2004

Spre deosebire de 1996, anul electoral 2004 se prezintă cu doi actori majori ai schimbării: PSD și Alianța D.A. Fiecare dintre acești doi actori ne prezintă un model diferit de schimbare, care se construiește pe baza propriei experiențe de înnoire politică și care valorizează idei și resurse manevrate cu relativ succes în procesul propriei schimbări.

Partidul Social Democrat a reușit să facă sistemul democratic să funcționeze în folosul propriu, modificându-și structura și atitudinile în funcție de mecanismele instituționale ale democrației. Capacitatea de schimbare a PSD a fost multă vreme puțin evidentă și în consecință subestimată. Perioada de după 2000 a probat cu claritate superficialitatea

percepției, căci este evident că unui PSD lipsit de mijloacele schimbării i-ar fi lipsit și mijloacele conservării sale. Partidul Social Democrat s-a adaptat, reușind cel mai bine dintre toate partidele post-decembriște să facă trecerea de la o construcție fragilă la o instituție politică solidă. Semnul clar al acestei transformări este prevalența liniei politice realiste, iar faptul că Adrian Năstase va fi obligat să livreze maximum de utilitate partidului prin candidatura pentru funcția de președinte al României va certifica triumful instituției asupra membrilor ei⁴. Succesul relativ al schimbării interne din PSD a convins partidul de două lucruri importante. Primul dintre acestea este certitudinea că partidul are și vocația schimbării sociale. Al doilea este descoperirea că această schimbare socială poate produce diverse resurse pentru partid – economice, de cadre, de imagine – fără a aliena până la gradul de alarmă baza lui electorală. Mai mult, actualul partid de guvernământ a reușit într-o oarecare măsură să atragă o parte din publicul netradițional - adevărată probă de foc, fiindcă “un partid care nu-și poate schimba electoratul ... își pierde din caracterul de instituție”⁵ și devine finalmente neatractiv pentru întregul corp electoral. În consecință, raportarea PSD la fenomenul schimbării este diferită astăzi față de 1996. În opt ani de zile, PSD a trecut de la respingerea schimbării la acceptarea ei și, finalmente, la promovarea ei. Plasându-se în fruntea unei societăți în schimbare, PSD a reușit după 2000 să-și aproprie mare parte din discursul pe baza căruia s-a construit tradițional oferta forțelor de centru-dreapta.

Cu toate reformele interne, PSD a rămas însă partidul conservării. Acest conservatorism, chiar dacă mai suplu decât înainte, îl face în continuare vulnerabil la presiunile interne și externe, care tind să imprime un ritm și mai alert schimbării sociale, economice și politice. Reacția firească a PSD este prin urmare aceea de a se opune unei schimbări mai accelerate, nu doar pentru că se află prins în iluzia că propriul model de schimbare este în continuare extrem de competitiv, dar și pentru că partidul s-a apropiat foarte mult de limita resurselor pentru schimbare. De la un anumit punct încolo, ideea schimbării devine perdantă pentru PSD.

Născută pe ruinele coaliției de guvernare dintre 1996-2000 din teama de supremație necontestată a Partidului Social Democrat, Alianța D.A. are o experiență mult mai traumatizantă a schimbării interne. Partidul Național Liberal, primul motor al Alianței, a trecut printr-o dramatică luptă internă. Schimbarea conducerii prin venirea lui Theodor Stolojan în fruntea partidului a propulsat PNL ca vedetă a scenei politice în condiții de fragilitate internă și lipsă de coeziune îngrijorătoare. Pentru PNL, anul alegerilor vine

prea repede, înainte ca organizația să poată absorbi șocul contestării și schimbării precipitate a liderului Valeriu Stoica, ca și aderarea diferitelor grupuri și personalități unite de ideea găsirii unui vehicul pentru ambițiile lor politice. Mult diferit de ceea ce era cu patru ani în urmă, Partidul Național Liberal se află astăzi în etapa în care încearcă să se precizeze ca forță politică reală cu bază electorală în fine semnificativă, străduindu-se în același timp să fie alternativa la social-democrația partidului lui Ion Iliescu și Adrian Năstase. Conflictul de priorități este evident, pentru că unul dintre obiective cere timp și construcție de partid, în timp ce celălalt cere acțiune politică rapidă în baza unei arhitecturi instituționale încă slab conturată.

Partidul Democrat a trecut în ultimii trei ani printr-un alt gen de schimbare, cu mult mai dificil de digerat. Evenimentele survenite în PD după 2000 au validat atât popularitatea superioară a lui Traian Băsescu față de cea a lui Petre Roman, cât și atractivitatea mult mai mare a variantei PSD de social-democrație comparativ cu varianta democrată. Soldul acestor realități este negativ pentru Partidul Democrat. Migrația de oameni și resurse către PSD i-a lăsat pe democrați cu puține elite - locale și naționale - și fără viitor. Despărțirea PD de social-democrație și aspirarea lui tot mai clară într-o construcție doctrinară diferită au fost semnalate simbolic de recenta plecare a liderului fondator Petre Roman. Pentru PD, acest lucru a însemnat în primul rând o scădere doctrinară și mai puțin o pierdere de lideri politici. Social-democrația românească înseamnă din ce în ce mai mult PSD, iar identificarea unei nișe de piață pentru PD devine din ce în ce mai problematică.

Alianța dintre PNL și PD apare în aceste condiții ca un compromis politic între un partid cu viitor și un partid cu trecut, între un partid preocupat să dezvolte ceea ce are și unul îngrijorat de eventualitatea dezintegrării. Cuvântul de ordine este deci - pentru ambele partide - “prudența”. Orientate spre consolidare internă, lipsite de aria polifonică a unei puternice nemulțumiri sociale și observatoare încă prea tăcute ale pragmatismului guvernamental, partidele componente ale Alianței D.A. nu par pregătite să ofere mesajul limpede, viu și pasionat al “schimbării”. Semnificativ în această ordine de idei, contestarea administrației PSD se face predominant din perspectiva «corupției instituționalizate», pentru că agenda legislativă a guvernului, politicile de protecție socială pasivă și creșterea economică a ultimilor trei ani nu permit un discurs radical și în același timp credibil referitor la schimbarea politică. Referirile la schimbare sunt - și, pe cât se poate prevedea, vor rămâne - marginale în discursul politic al Alianței D.A.

III. În loc de concluzie

Pentru 2004, tema schimbării se anunță de o natură cu totul diferită de cea din 1996. Atunci, un singur actor politic - Convenția Democrată din România - părea dornic și pregătit să ofere schimbarea. Oferta schimbării în 1996 era totală și nu suporta concurență. În 1996 se vorbește de "Schimbare" cu "s" mare. Astăzi, doi actori politici - PSD și Alianța D.A. - oferă schimbarea, iar diferența dintre cele două oferte este una de accent. Percepția de ruptură asociată unei schimbări în 1996 nu mai există în 2004. Acum, în 2004, vorbim de "schimbare", cu "s" mic. Avansul substanțial al PSD în fața Alianța D.A. în ceea ce privește opțiunea de vot⁶ arată că nu există deocamdată o propensiune semnificativă spre schimbare. Interesele alegătorilor de structurează după alte criterii decât în 1996. Noțiunea de "schimbare" nu mai comportă aceeași încărcătură partizană, iar electoratul o poate concepe în același cadru instituțional, realizată de chiar aceiași actori politici și cu mijloace nu mult diferite de cele prezente.

Cu toate acestea, nu este deloc sigur că PSD va reuși să întrunească consensul electoral asupra propriului proiect de schimbare politică. O gripare neașteptată a mecanismului economic, o succesiune de greșeli la vârful PSD în privința opțiunilor de etapă ale anului 2004, o mobilizare neașteptată a liderilor PNL și PD - sau o combinație între cele trei - pot face încă din oferta Alianței D.A. alternativă electorală dezirabilă pentru majoritate.

NOTE

¹ Cf. sondajului Gallup/ CSOP dat publicității la începutul lui ianuarie 2004, 39% dintre români cred că 2004 va fi un an mai bun decât 2003, 30% cred că 2004 va fi la fel ca 2003, în timp ce 24% prevăd un an nou mai rău decât precedentul.

² Și PSD și DA au ca obiective declarate integrarea în Uniunea Europeană, creșterea economică sau realizarea unei economii de piață funcționale, fără ca mijloacele de atingere a acestor obiective să fie sensibil diferite - se are practic în vedere implementarea acquis-ului comunitar.

³ Daniel Chirot - *Societăți în schimbare*, Editura Athena, București, p. 209

⁴ Samuel P. Huntington crede că sunt solide acele organizații care reușesc să reziste ambițiilor prost direcționate ale celor care le conduc temporar.

⁵ Samuel P. Huntington - *Ordinea politică a societăților în schimbare*, Editura Polirom, Iași, p. 24

⁶ Sondajul de opinie CURS/ CSOP din decembrie 2003, ultimul disponibil din anul trecut, prezintă următorul clasament al parti-

delor în funcție de opțiunile de vot: PSD (cu 42,1% din intențiile de vot), DA (cu 28,2% din intențiile de vot), PRM (cu 18,3% din intențiile de vot).

SEMNAL

Georges Nivat

La pas prin noua Rusie - Memorie, tranziție, renaștere

Traducere: Alexandru și Magdalena Boiangiu

Editura: Compania

Anul apariției: 2004

Descriere

Ce mai face marele vecin neliniștitor de la Răsărit? Ce se mai întâmplă în fostul imperiu dincolo de zarva politică de la vârf? Georges Nivat, unul dintre cei mai mari slavisti francezi contemporani, străbate, la câțiva ani o dată, Rusia concretă, a oamenilor și a locurilor. Și dă seamă despre un popor și o țară care trec, după căderea URSS, prin schimbări uriașe, își caută vechile repere și se străduiesc să-și clădească o ființă nouă, deschisă spre Europa, spre lume.

Din cuprins:

Metamorfoza Moscovei • Salvarea vine de sus • Mizerie și abandon • «Complexul Zinoviev» • Chipuri ale credinței ruse

Georges Nivat este profesor la Universitatea din Geneva din 1974, a devenit profesor onorific în anul 2000, a fost directorul Institutului European al Universității din Geneva între 1997 și 2000. Cărțile sale despre Soljenițin și sfârșitul mitului rus l-au făcut cunoscut în toată lumea încă din anii '70-'80. Este directorul colecției «Slavica» a editurii L'Age d'Homme din Lausanne, coeditor al publicației „Slavica Helvetica” a editurii Lang din Berna și codirector al lucrării în șapte volume *Histoire de la littérature russe*, apărută la editura Fayard din Paris. ■

ADRIAN ȚIBU - a absolvit Facultatea de Finanțe, Bănci și Contabilitate din cadrul A.S.E. București și cursurile post-universitare ale Facultății de Științe Politice din cadrul S.N.S.P.A. București. Este specializat în relații publice și comunicare politică.

CNSAS

– privire retrospectivă –

LAVINIA STAN

The National Council for Studying the Security Archives (CNSAS) is celebrating four year since it's been created. This is a perfect opportunity to evaluate its general activity. During these four years the Council has only identified one hundred former Security members though it had verified several thousand persons. This figure is totally irrelevant compared to the general estimation of the total amount of former Security officers and informers (between 400,000 and 700,000). The article is dealing with six main reasons explaining the institutional inefficiency of the Council, its incapacity to guarantee the citizens free access to their personal security files and its more efficient and clear capacity to disclose of a larger number of agents.

În curând, Consiliul Național pentru Studierea Arhivelor Securității (CNSAS) va sărbători patru ani de existență, prilej de evaluare a activității sale de ansamblu. Constituit în anul 2000, în baza așa numitei legi Ticu (legea 187/ decembrie 1999), ca agenție organizată la nivel central, finanțată exclusiv din bugetul de stat și aflată sub control legislativ, CNSAS a reușit să se organizeze instituțional, să obțină aprobarea Parlamentului pentru regulamentul său de funcționare, să angajeze personal de triere, analiză și cercetare, să lanseze o serie de documente și studii, să organizeze expoziții de profil și să obțină (cu nepermisă întârziere) un sediu pentru depozitarea arhivelor Securității. Dacă toate aceste realizări au dat substanță Consiliului ca organizație, nu se poate spune că același succes a fost reperat în ce privește activitatea sa de bază, cea pentru care a fost înființat: deconspirarea foștilor agenți și informatori ai poliției politice comuniste prin publicarea numelor acestora în *Monitorul Oficial*, partea a III-a. În primii săi patru ani de activitate, Consiliul a identificat mai puțin de 100 foști securiști (ofițeri, informatori și colaboratori), deși susține că a verificat câteva mii de persoane, cele mai multe în vederea alegerilor din anul 2000. Cifra totală a celor deconspirați este neimpresionantă în comparație cu estimările numărului total al ofițerilor și informatorilor, ce variază între 400.000 și 700.000, chiar dacă acceptăm că nu toți aceștia au fost implicați în acțiuni specifice poliției politice¹. Dacă se păstrează ritmul actual al deconspirării, cetățenii României nu vor afla numele tuturor securiștilor mai înainte de anul 6000.

Șase factori principali ar explica ineficiența instituțională a Consiliului, ritmul lent cu care acesta a oferit cetățenilor acces la dosare și numărul foarte mic de agenți identificați până în prezent. Unii factori sunt endogeni, alții sunt exogeni, dar toți reprezintă tot atâtea arii unde se poate încerca o îmbunătățire a situației.

1. Cadrul legislativ contradictoriu

Cadrul legislativ în limitele căruia Consiliul funcționează este un instrument imperfect pentru soluționarea problemelor specifice decomunizării și stabilirii legăturilor cetățenilor români cu fosta Securitate. Legea Ticu nu este o lege a lustrației comparativă celei adoptate de Republica Cehă, care a optat pentru înlăturarea temporară a foștilor demnitari comuniști și colaboratori ai poliției politice StB din viața politică postcomunistă. Legea Ticu nu stipulează măsuri punitive împotriva acestor categorii sociale, ci, mai degrabă, speră că rușinea de a fi catalogat drept fost agent al poliției politice îi va convinge pe cei cu conștiința pătată să rămână în afara spațiului politic, speranță infirmată de campania electorală din anul 2000 și de verificările care i-au precedat. În loc să își admită vinovăția și să ceară iertare victimelor, candidații demascați ca foști colaboratori s-au grăbit să conteste verdictele Consiliului și să refuze asumarea oricărei responsabilități pentru actele lor. Candidații liberali și țărăniști au acuzat Consiliul de părtinire și lipsă de voință în a demasca criminalii și demnitarii notorii ai perioadei comuniste, în timp ce conducerea Partidului Româ-

nia Mare (PRM) și a Partidului Social Democrat (PSD) și-au arătat din start scepticismul în ce privește utilitatea verificărilor.

În același timp, legislația restrânge numărul dosarelor deschise publicului prin excluderea celor care vizează ‘securitatea națională’, un concept impropriu detaliat de legea Ticu și legea 51/august 1991. Prin imprecizia utilizării termenul de ‘securitate națională’, legislația lasă la latitudinea organelor de stat (până acum, altele decât CNSAS) stabilirea liniei de demarcație între dosarele care pot fi deschise publicului și cele care trebuie să fie ținute sub cheie. Prin lege, CNSAS-ul și Serviciul Român de Informații (SRI) decid de comun acord care dosare rămân inaccesibile publicului, dar relația dintre cele două organizații rămâne asimetrică, dându-i SRI-ului control asupra procesului de selecție. Arhiva Securității este deținută de SRI, care poate modifica sau distruge dosare fără ca CNSAS-ul să realizeze acest lucru. Tot prin legea Ticu, cazurile de dosare disputate sunt rezolvate de Consiliul Suprem de Apărare a Țării (CSAT), înființat în virtutea legii 39/decembrie 1990. În ecuația SRI-CNSAS însă, CSAT nu este independent, deoarece șeful SRI-ului este membru al Consiliului, în timp ce președintele CNSAS-ului nu. Ca urmare, SRI-ul are un cuvânt de spus în ultimul stadiu al selectării dosarelor ce fac atingere ‘securității naționale’, un stadiu la care CNSAS-ul este lipsit de reprezentare.

Procesul deconspirării a fost negativ influențat și de disputata prevedere a nominalizării membrilor Colegiului CNSAS de către partidele reprezentate în Senat în legislatura 1996-2000, o stipulare ce a lăsat procesul de nominalizare deschis la influența intereselor partizane. Deși formal, membrii Colegiului nu pot fi membrii unui partid politic, mulți dintre ei au adoptat pozițiile programatice ale partidelor ce i-au propulsat în Colegiu. În campania electorală din 2000, Mircea Dinescu s-a alăturat deschis candidatului prezidențial liberal Teodor Stolojan, înșelând așteptările majorității că membrii Colegiului vor adopta o poziție neutră față de candidații al căror trecut aveau obligația să îl verifice. Anul trecut, Constantin Buchet și Mihai Gheorghe au promovat la fel de deschis pozițiile PRM și PSD, formațiuni care i-au propus pentru Colegiu, de contestare a CNSAS-ului și disputare a însăși utilității oricărei decomunizări în România. La îndemnul acestor partide, și cu complicitatea liderilor lor, Buchet și Gheorghe au refuzat să mai participe la ședințele Colegiului. Dinescu, Buchet și Gheorghe au fost protejați tacit de pluralitățile parlamentare ale căror interese le-au promovat (social democrată în 2003,

‘coaliția de coaliții’ în 2000). În ciuda neutralității formale a membrilor Colegiului, principalele partide politice ale țării încă le cer socoteală pentru pozițiile și deciziile lor, deși, prin lege, CNSAS-ul este răspunzător doar Parlamentului în ansamblul său.

Nu în ultimul rând trebuie spus că, deși, prin lege, Consiliul este singura instituție românească capabilă să facă distincția între securiști, victimele lor și persoanele care nu pot fi încadrate în nici una dintre aceste două categorii, o nouă structură guvernamentală recent înființată are atribuții asemănătoare. Deși articolul 26 al legii Ticu prevede că nici o altă lege nu poate fi interpretată astfel încât să îi pună în dificultate aplicarea, în noiembrie 2002, autoritățile românești au înființat Oficiul Registrului Național al Informațiilor Secrete de Stat (ORNISS). În vederea îndeplinirii condițiilor necesare aderării la NATO, Oficiul este împuternicit să garanteze fluxul de informație senzitivă, să protejeze sistemul național de informații și să prevină riscul și vulnerabilitatea în folosirea informațiilor secrete prin acordarea de certificate de încredere doar acelor persoane demne de a avea acces la astfel de informații. Atât NATO, cât și guvernele occidentale și-au exprimat în câteva rânduri îngrijorarea față de posibilitatea ca foștii colaboratori KGB infiltrați în rândurile Securității să aibă acces la informațiile unei organizații pe care altă dată au tratat-o drept inamic. Fără îndoială, ORNISS și CNSAS sunt chemate să identifice categorii diferite angajate în operațiuni diferite desfășurate de Securitate, dar aceste categorii nu sunt mutual exclusive. Este CNSAS-ul obligat să țină seama de verdictele date de ORNISS? Ce se întâmplă în cazul în care Oficiul acordă certificate de încredere unor securiști notorii pe care CNSAS-ul i-a deconspirat sau nu? În ce măsură verdictele celor două organizații se bazează pe aceeași informație? Toate aceste întrebări încă își așteaptă un răspuns.

Primul ministru Adrian Năstase a fost criticat pentru plasarea Oficiului sub controlul său direct, o măsură care, pentru unii, demonstrează că Năstase “a descoperit adevărul pe care l-ar fi suportat fosta coaliție guvernamentală CDR-PD-UDMR, și anume, că fără control asupra serviciilor secrete nu se poate guverna” și că “în România s-a adevărit că puterea aparține aceluia care controlează serviciile de informații și nu aceluia care au prerogative constituționale”². Crearea noului oficiu i-a permis SRI-ului să ceară, în vădită contradicție cu legea Ticu, ca membrii Colegiului CNSAS să obțină mai întâi permisiunea ORNISS-ului pentru a avea acces la documentele Securității, astfel blocând practic participarea Colegiului la selectarea dosarelor ce aduc atingere

securității naționale. Cererea SRI-ului este ciudată, având în vedere că mai vechiul Colegiu este împuțernicit să verifice trecutul tuturor cetățenilor României, inclusiv cel al membrilor mai noului ORNISS, verificare la care nici unul dintre membrii Oficiului nu s-a supus de bunăvoie. În fapt, membrilor ORNISS-ului n-ar trebui să li se permită să își desfășoare activitatea până când CNSAS-ul nu se pronunță în privința trecutului lor, altfel ridicându-se suspiciunile deja menționate în presă că securiștii Oficiului îi vor exculpa pe securiștii încă activi în cadrul SRI-ului sau al clasei politice.

2. Regulament de funcționare și proceduri de verificare inadecvate

Dacă nu a avut nici un aport în ce privește modul de formulare a legii Ticu, Consiliul și-a inițiat propriul regulament și a ales procedura de verificare a trecutului persoanelor investigate înainte de a le supune aprobării Parlamentului³. Colegiul se întrunește de două ori pe săptămână cu ușile închise, lucrează cu cel puțin opt din cei 11 membri ai săi și adoptă decizii cu o majoritate simplă a celor prezenți. Singurul raport de activitate înaintat de CNSAS Parlamentului, la mijlocul anului 2002, oferă detalii în privința procedurii de verificare, urmărită atâta timp cât Consiliul nu are acces la întreaga arhivă a Securității. Mai întâi, președintele Colegiului aprobă cererile cetățenilor de acces la dosar, după care cererile tabulate sunt trimise către SRI și alți deținători de arhive. Investigatorii Consiliului examinează fișierele de nume, cer SRI-ului să le pună la dispoziție dosarele încă existente și analizează dosarele obținute pentru a găsi dovada colaborării cu poliția politică și a stabili natura acelei colaborări. Într-o ultimă etapă, Colegiul invită pentru audiere persoanele identificate ca foști colaboratori și ofițeri și îi notifică pe cei ale căror dosare nu au fost găsite în arhivă sau ale căror nume nu au figurat în fișier.

Procedura introduce arbitrariul și influența politică în formularea verdictelor. Lăsând la o parte cerința potențial nedemocratică conform căreia cererile de acces la dosar trebuie să fie aprobate de președintele Colegiului (aprobare în lipsa căreia accesul la dosar, garantat prin lege, nu poate fi demarat), se constată că verdictul final privind trecutul unei persoane aparține membrilor Colegiului chemați la vot. Cercetătorii Consiliului analizează documentele arhivate, formulează recomandări privind încadrarea unei persoane în categoria victimelor sau a victimizatorilor și înaintează aceste recomandări Colegiului. Dar verdictul rămâne rezultatul unui vot în care majoritatea simplă contează și (cel puțin

teoretic) se poate ca doar un vot să despartă un individ investigat de calificativul de securist. Desigur, se presupune că membrii Colegiului se informează în privința dosarului în discuție înainte de a-și da votul, dar verdictul rămâne rezultatul mai mult al unui vot acordat de un Colegiu a cărei independență politică rămâne a fi demonstrată și mai puțin a unei analize riguroase a documentelor de arhivă. Majoritatea – și aceea simplă – primează într-un proces care ar trebui, mai degrabă, să fie guvernat de criterii mai ‘științifice’, mai impersonale și mai riguros verificabile. Istoricii care au avut acces la arhive sugerează că, de fapt, cazurile clare, în care se poate spune cu precizie pe baza documentelor din dosar că individul investigat a fost fie informator fie victimă, sunt excepția. De cele mai multe ori, de-a lungul vieții, aceeași persoană s-a găsit în ambele ipostaze și este dificil să se evalueze global activitatea sa. Chiar și mai numeroase sunt cazurile în care datele din dosar sunt interpretabile, neclare și incerte. Același caz poate fi privit ca exemplu de poliție politică sau de loialitate față de statul român. Cu câteva excepții notabile, membrii Colegiului nu au pregătirea necesară investigațiilor și analizelor riguroase și simpatiile lor politice colorează pozițiile pe care le pot lua față de dosare specifice. La fel de important este faptul că, prin această procedură, formularea verdictului depinde de cvorumul ședințelor Colegiului. Lipsa cvorumului este una dintre cele mai sigure metode de a evita deconspirarea persoanelor investigate, cu atât mai mult cu cât legea Ticu nu include pedepse semnificative pentru membrii Colegiului care refuză sistematic să se prezinte la ședințe.

Până acum, Colegiul nu s-a prevalat de o altă prevedere a legii Ticu, ce îi permite să utilizeze documente obținute din alte surse decât arhivele Securității pentru formularea verdictelor. La fel de inexplicabilă este nonșalanța cu care Colegiul a negat unor persoane investigate dreptul legal de a fi intervievate înainte ca verdictul final să fie dat publicității. Cazul deputatului UDMR Ludovic Rackozi este deja bine cunoscut⁴. În preajma alegerilor din 2000, Rackozi a aflat din ziare faptul ca CNSAS îl catalogase drept informator al Securității, prin includerea în categoria celor pentru care colaborarea nu putea fi dovedită cu actele incluse în dosar, o categorie care, în sine, nu fusese stipulată de legea Ticu. La câteva luni după aceea, Consiliul a recunoscut că dosarul indica refuzul deputatului de a colabora cu fosta Securitate, dar a continuat să refuze asumarea responsabilității în formularea unui verdict greșit. Cazul nefericit al lui Rackozi, care, împreună cu familia sa, a fost supus unei ostracizări pe care ar fi meritat-o din plin figurile notorii ale sistemului co-

munist, ar fi putut ajuta Consiliul să își reevalueze metodele de investigație pentru evitarea pe viitor a implementării selective a legii. Nu știm însă măsura în care a și făcut-o.

Acuratețea verdictelor este, în primul rând, afectată negativ de accesul limitat și selectiv la arhiva Securității pe care SRI-ul îl acordă Consiliului. Deși CNSAS a primit un număr de dosare, majoritatea lor continuă să se afle în custodia Serviciului. Fie din cauza refuzului Serviciului de a acorda acces nemijlocit la raft, fie în urma unor constrângeri temporale și de personal, Consiliul s-a bazat foarte mult pe catalogul de fișe. Așa cum declară Claudiu Secașiu, membru al Colegiului, “căutăm numele persoanei în fișier. Dacă nu îl găsim, atunci persoana este ‘curată’. Este posibil ca numele să apară în dosarul altecuiva și să ne dăm seama că persoana a adus prejudicii majore altora. În asemenea situație, îl vom identifica public ca informator”⁵. Dar, acest procedeu presupune o corespondență perfectă – în fapt neexistentă - între catalog și dosarele existente în arhivă. Desigur, atât catalogul, cât și dosarele de pe raft au suferit modificări majore în ultimii 15 ani. Simplul fapt că adevărata măsură a schimbărilor nu poate fi estimată cu acuratețe impune scepticism.

Este încă neclar ce fel de dovadă incontestabilă folosește Colegiul pentru a identifica informatorii. Din declarațiile pe care membrii Colegiului le-au acordat presei la diferite momente de timp, reiese că prezența angajamentului semnat este considerată ca fiind decisivă. Într-adevăr, angajamentul a fost privit ca fiind destul de important pentru a crea categoria “informatorilor a căror activitate de poliție politică nu poate fi probată de documentele aflate în dosar” unde Rackozi a fost încadrat, chiar și în lipsa rapoartelor prin care acesta oferea informație despre alții. Fără îndoială însă, sunt cazuri în care angajamentul nu a fost onorat și alte cazuri în care rapoartele apar în alte dosare. Recent, a ieșit la iveală faptul că unele persoane furnizau informații în lipsa unui angajament scris. Corneliu Vadim Tudor aparține unei astfel de categorii. În aceeași situație se pare că s-a găsit liderul democrat Traian Băsescu, care susține că era obligat să întocmească dosare (benigne în conținut și motivație, din punctul său de vedere) de câte ori se întâlnea cu cetățeni străini în calitatea sa de comandant de navă. Printre cazurile dificile de evaluat sunt cele ale persoanelor care și au spionat și au fost spionate de-a lungul vieții. Este necesar oare ca CNSAS să raporteze ambele lor ipostaze și să lase publicul să decidă care dintre ele a primat? Sau Consiliul este obligat să formuleze un verdict – să aleagă clar între cele două etichete - mențio-

nând-o pe cealaltă *en passant*? Oare absența unui angajament scris în cazul demnitarilor comuniști, a membrilor familiei Ceaușescu și a sicofanților ei îi exonerează pe aceștia de colaborare? Sau, în asemenea cazuri, dovezile nu sunt necesare, colaborarea acestor persoane fiind bine cunoscută, alături de faptul că Partidul Comunist controla Securitatea, și nu vice-versa? Recent mediatizatul caz în care poetul de curte al lui Ceaușescu, Adrian Păunescu, îi învinuia de colaborare pe foștii deținuți politici Ion Caraion și Ștefan Augustin Doinaș, arată că nici Consiliul, nici electoratul românesc nu au rezolvat aceste necunoscute.

3. O arhivă substanțial alterată

Două aspecte sunt importante în ce privește această categorie. În primul rând, măsura în care documentele compilate de Securitate au fost distruse înainte de decembrie 1989. SRI a susținut în mod repetat că dosarele membrilor Partidului Comunist au fost distruse la cererea partidului, în cadrul operației Jarul din 1969, fără a menționa și ce s-a întâmplat cu dosarele întocmite după acel an. Istoricii, pe de altă parte, au arătat că majoritatea informației conținute în dosarele distruse în 1969 poate fi reconstituită cu ajutorul arhivei partidului și a sistemului computerizat al Securității (conținând numele a peste 135 000 de informatori și colaboratori și aproape un million de dosare). În al doilea rând, este acceptat faptul că, după 1989, arhiva Securității a fost selectiv modificată de persoane interesate ca trecutul pătat al lor și al prietenilor lor să rămână secret, sau ca trecutul adversarilor lor politici să fie compromis. Spre exemplu, într-un interviu pentru BBC, actorul Ștefan Radof a dezvăluit că dosarul la care CNSAS i-a acordat acces recent era substanțial modificat față de dosarul pe care el însuși l-a văzut pe vremea când SRI-ul era condus de Virgil Măgureanu. Ticu Dumitrescu și Gavril Dejeu s-au plâns că din dosarele personale obținute prin CNSAS lipseau perioade importante din viața lor⁶. Nu în ultimul rând, descoperirea documentelor îngropate la Berevoiești a dezvăluit o mică parte din distrugerea aproape sistematică căreia arhiva a trebuit să îi facă față după căderea regimului comunist.

O soluție, chiar și parțială, ar fi transferarea către CNSAS a întregii arhive a Securității, aflată nu numai în custodia SRI-ului, ci și în gestiunea altor instituții. Până recent, acest lucru a fost imposibil de realizat din cauza lipsei de spațiu. Dar rezolvarea problemei spațiului nu a diminuat opoziția SRI-ului, dovadă pentru unii că lipsa de spațiu a fost numai un pretext pentru a continua să aibă monopol asupra ma-

jorității arhivei Securității. În primii trei ani de existență a Consiliului, SRI-ul a transferat doar 0.25% din arhivă, care ar totaliza în jur de 35 de kilometri (o cincime din arhiva întocmită de Stasi)⁷. Fiecare metru ar conține aproximativ 5.000 de documente, în timp ce fiecare dosar ar include 200 pagini.

4. Opoziția SRI-ului

Cea mai acerbă opoziție la CNSAS a fost depusă de SRI, care a refuzat să transfere arhiva într-un ritm susținut, a răspuns cu nepermisă întârziere cererilor CNSAS-ului de predare a dosarelor și a modificat arhiva prin adăugarea, distrugerea și alterarea documentelor. Serviciul se pretinde a fi continuatorul Securității în ceea ce privește apărarea interesului național și, în același timp, o organizație cu personal aproape complet nou angajat în operațiuni esențial diferite de cele ale defunctei poliții politice, odinioară orientată cu precădere înspre intimidarea cetățenilor care luau poziție împotriva regimului Ceaușescu sau a principiilor comuniste.

Ca apărător al securității naționale, SRI pretinde ca majoritatea dosarelor fostei Securități să fie ținute departe de public și doar o mică parte să fie transferată Consiliului. Deși pretinde că procentul foștilor securiști pe care încă îi angajează nu este mai mare decât 20%, Serviciul cere ca dosarele agenților să nu fie deschise, pentru a nu periclita succesul operațiilor curente. SRI-ul se afla sub control parlamentar, dar, până recent, acest control s-a redus la numirea directorului și aprobarea (aproape automată) a rapoartelor sale de activitate. Deși, legal, au dreptul să ridice întrebări cheie și să ceară Serviciului socoteală pentru acțiunile sale, legislatorii preferă să se alieze corului adulterilor SRI-ului. Până acum a contat foarte puțin care anume coaliție sau partid politic s-a bucurat de majoritatea parlamentară, de vreme ce nici Convenția Democrată și nici social democrații nu au avut voința politică de a sili Serviciul să își desfășoare activitatea într-un mod mai transparent și responsabil.

Lentoarea cu care SRI-ul a răspuns până acum cererilor de verificare primite de la Consiliu este deja proverbială. Recent, Serviciul a avut nevoie de șapte luni pentru a răspunde cererii de verificare a 100 de nume de foști ofițeri de Securitate, inițial dând detalii doar despre zece, dintre care șapte se pensionaseră înainte de 1990 și doi șefi locali ai Ministerului de Interne comunist erau declarați ca fiind 'necunoscuți'. Nici până astăzi Serviciul nu a confirmat trecutul celor 1.000 de ofițeri, judecători, informatori, milițieni și gardieni identificați de Ticu Dumitrescu ca fiind colaboratori activi ai Securității la începutul anilor '50.

5. Poziția ambiguă a clasei politice

Deși până recent, cu excepția PRM, nici un alt partid politic nu și-a exprimat opoziția față de Consiliu, toate formațiunile, atât cele de la guvernare, cât și cele din opoziție, au întârziat procesul de decomunizare și au subminat activitatea CNSAS-ului. Până în 1996, guvernele Roman, Stolojan și Văcăroiu au refuzat să considere decomunizarea ca fiind importantă pentru țară și au respins cererile de a condamna abuzurile comunismului. În campania electorală din anul 1996, Convenția Democrată a promis să deschidă dosarele Securității, dar odată ajunsă la putere și-a schimbat poziția, datorită temerilor că trecutul pătat al liderilor săi ar fi putut ieși la iveală, alături de trecutul inamicilor politici. În loc să îl sprijine pe Ticu Dumitrescu în eforturile sale de a trece legea 187 prin Parlament, țărâniștii l-au exclus din partid, au propus amendamente care au limitat sfera de aplicare a legii și au amânat adoptarea legii prin repetata neprezentare la vot. Chiar și după ce Președintele Emil Constantinescu a promulgat legea, Consiliul a fost lăsat fără sediu și fără fondurile necesare începerii prompte a activității sale.

Situația s-a înrăutățit după ce, în 2000, PSD a preluat puterea și PRM a devenit opoziția oficială. De nenumărate ori ambele partide s-au pronunțat împotriva CNSAS-ului, o instituție care nu ar face altceva decât să dividă societatea. Este acceptat faptul că ambele partide au printre membri numere impresionante de foști demnitari comuniști și agenți ai Securității care și-au folosit influența politică pentru a se opune Consiliului. În martie 2002, raportul *Armageddon 7* a identificat 250 foști ofițeri de Securitate care au făcut cariere de oameni de afaceri și politicieni din perioada postcomunistă. Raportul menționa influenți membri de Parlament reprezentând PRM-ul și PSD-ul, diplomați, directori de bănci, oameni de afaceri, consilieri de stat, un fost ministru de finanțe și pe rectorul unei școli de politologie. Influența exercitată de aceste personaje explică inapetența clasei politice și antreprenoriale românești față de decomunizare.

Dat fiind controlul Securității asupra vieții politice și economice postcomuniste nu este surprinzătoare reticența politicianilor în a deconspira foștii agenți și a sprijini accesul complet la dosare sau punctul 8 al Proclamației de la Timișoara, care chema la lustrare. Unii politicieni au preferat să nu își facă publică poziția, de teamă să nu își transforme în dușman o organizație care poate face și desface cariere politice practic peste noapte. Alții au minimalizat abuzurile fostei Securități. În septembrie 2003, primul ministru Adrian Năstase declara că la

“13 ani după Revoluție, dosarul fostei Securități nu mai trebuie să constituie o temă reziduală a dezbaterei politice”, că “nu trebuie condamnată Securitatea în ansamblul său, ci numai activitățile sale de poliție politică” și că “poliția secretă a apărât și interesul național”. Ministrul afacerilor externe Mircea Geoană a avut o poziție similară când a declarat că dezbaterile asupra cine a fost și cine nu a fost securist sau comunist trebuie lăsată în seama istoricilor⁸. Cam în același timp, deputatul PRM Daniela Buruiană-Aprodu eticheta CNSAS-ul drept “o casă de nebuni” care trebuie dizolvată.

Relațiile Consiliului cu legislatorii rămân încordate. CNSAS-ul se află sub control parlamentar, dar legea 187 nu detaliază clar natura acestui control, deși menționează că CNSAS-ul trebuie să depună rapoarte de activitate anuale la Parlament, care la rândul său îi numinează pe membrii Colegiului la fiecare șase ani. De la început, partidele reprezentate în Parlament au folosit CNSAS-ul pentru atingerea propriilor interese. În anul 2000, nominalizările au fost acceptate în disprețul legilor. Candidații ar fi trebuit să îndeplinească două condiții: să nu fi făcut parte niciodată dintr-un partid politic sau din structurile fostei Securități și să nu fi ocupat demnități la momentul nominalizării. Opoziția, formată la acea vreme din PRM și PSD, nu l-a susținut pe candidatul Horia Roman Patapievic, deși legislatorii nu erau chemați să îi analizeze calitatea scrierilor sale atât timp cât el îndeplinea condițiile impuse de lege. PNȚCD, PNL și PD aflate la guvernare au susținut candidatura foștilor membri PCR Mircea Dinescu și Andrei Pleșu și au declarat candidatura lui Patapievic ca fiind acceptată în urma unui vot căruia îi lipsea cvorumul⁹.

Mult mai recent, social democrații și reprezentanții PRM-ului, care împreună dețin majoritatea în Parlament, au interpretat controlul parlamentar ca fiind posibilitatea de a bloca activitatea CNSAS-ului și de a încetini procesul de decomunizare. Dacă ar vrea, Parlamentul ar putea servi ca punte de legătură între CNSAS și SRI, două instituții aflate sub controlul său. Din nefericire, Parlamentul a luat constant partea SRI-ului în numele unui interes național iluzoriu care, susțin unii, ar fi mai bine servit dacă activitatea Securității și numele securiștilor ar rămâne secrete. De exemplu, în anul 2001, Consiliul a pregătit câteva liste de nume de agenți secreți pe care SRI-ul ar fi trebuit să le verifice cu ajutorul arhivei fostei Securități. Luni de zile Serviciul a refuzat să dea un răspuns, astfel încât, la mijlocul lui 2002, CNSAS-ul a trimis comisiei parlamentare pentru controlul activității SRI-ului o serie de cri-

terii pentru identificarea securiștilor în speranța că aceste criterii vor fi trimise SRI-ului odată ce obțin aprobarea comisiei. Comisia însă, i-a amenințat pe membrii Colegiului cu închisoarea dacă numele ofițerilor vor fi date publicității fără aprobarea Serviciului. Mai mult, comisia a cerut să își extindă controlul asupra Consiliului și a pretins că CNSAS-ul nu este în măsură să identifice agenții care au avut activitate de poliție politică, deși legea Ticu îi dă chiar acea sarcină.

Atitudinea obstructionistă a clasei politice își are ecoul în apatia electoratului românesc față de deconspirarea agenților Securității. Paradoxal, o țară ca România, unde comunismul a atins nivele de cecitate necunoscute în Europa Centrală, s-a dovedit a fi mult mai puțin dornică să facă lumină în trecutul său apropiat, să ceară socoteală pentru deceniile de tiranie îndurate și să înlocuiască informatorii cu reformatorii. În martie 2003 Blocul Național Sindical a organizat, împreună cu reprezentanții fragilei societăți civile românești, un lanț uman pentru a protesta împotriva aservirii politice a Consiliului și în favoarea deconspirării totale a agenților poliției politice. Demonstrația de-abia a adunat 2.000 de simpatizanți, fiind deturnată în schimb de partidele politice care au folosit-o pentru propaganda electorală. Într-o poziție meticolous calculată, social democrații s-au alăturat protestatarilor, deși lanțul uman se ridica tocmai împotriva lor.

6. Disputele din cadrul Colegiului

Membrii Colegiului s-au dovedit a fi mai puțin independenți politic și mai puțin interesați în a acorda cetățenilor acces rapid și comprehensiv la dosarele Securității decât societatea civilă spera inițial. Colegiul este divizat pe câteva criterii. Membrii săi sunt în primul rând divizați în funcție de simpatiile pentru partidele care i-au propulsat în scaunele de secretari de stat, cu unii (Constantin Buchet și Mihai Gheorghe) urmând linia partidului mai îndeaproape decât alții (Gheorghe Onișoru). Simpatiile ideologice îi determină pe membrii Colegiului să adopte poziții radical diferite față de ritmul adecvat al deschiderii arhivei, unii susținând ca un număr mare de dosare să fie deschise publicului cât mai repede (Mircea Dinescu, Andrei Pleșu și Horia Roman Patapievic), alții insistând în favoarea unei poziții precaute (Gheorghe Onișoru și Mihai Gheorghe). Un alt exemplu este oferit mai jos.

În octombrie 2002 activitatea Colegiului a fost practic blocată când Dinescu, Pleșu și Patapievic, care au insistat ca listele să fie date publicității în lipsa acordului SRI-ului, au intrat în conflict des-

chis cu Onișoru, Gheorghe și Buchet. Denunțând lipsa de progres în deconspirarea agenților Securității, ineficacitatea managerială a liderilor Colegiului, impotența lor de a se opune presiunilor venite din partea guvernului și declarația lui Gheorghe cum că doar ofițerii de Securitate care au încălcat ordinele superiorilor lor puteau fi acuzați de poliție politică, Dinescu, Pleșu și Patapievici au cerut organizarea unei ședințe pentru schimbarea conducerii CNSAS-ului. Conducerea, la rândul său, i-a acuzat pe cei trei contestatari de indisciplină și subminare a activității prin distrugerea imaginii Consiliului. Tot ca răspuns la încercarea de a-i înlătura, Onișoru, Gheorghe și Buchet au refuzat să se mai prezinte la ședințele Colegiului și au îndemnat alți doi membri să îi urmeze. Ca urmare, Colegiul nu a mai putut funcționa, conducerea nu a putut fi înlocuită și nici dosarele noi nu au putut fi discutate.

Pentru a analiza și aplana conflictul din interiorul Colegiului, Parlamentul a numit o sub-comisie specială condusă de senatorul social democrat Ion Predescu, cunoscut pentru opoziția sa față de CNSAS. În ianuarie 2003 comisia și-a început activitatea prin audierea membrilor CNSAS-ului, trei luni mai târziu redactând un raport pe care reprezentanții liberali și democrați au refuzat să îl semneze. Așa-numitul raport Predescu îi scotea vinovați numai pe Dinescu, Pleșu și Patapievici și propunea numirea unui nou Colegiu ca unica modalitate de rezolvare a conflictului. În martie 2003, comisiile juridice ale celor două camere legislative au adoptat raportul cu ajutorul pluralității social democratice și a suportului reprezentanților PRM. Opoziția a părăsit sala de ședințe, protestând astfel față de ceea ce considera a fi un atac direct la adresa democrației. La auzul votului favorabil, Dinescu a declarat că “PSD și PRM se trag din aceeași plantă exotică. Ei vor să intre în NATO, dar sunt cu sufletul în traista PCR și a Securității”¹⁰.

Numirea unui nou Colegiu ar schimba raportul de forțe în cadrul acestui for, permițând PSD-ului și PRM-ului împreună să numească opt membri, nu doar patru, proporțional cu procentul mai mare pe care l-au câștigat în Senat după alegerile din anul 2000. Cu opt voturi, minimum necesar pentru adoptarea deciziilor Colegiului, cele două partide ar controla CNSAS-ul și nu ar mai conta simpatia politică a președintelui acestei instituții. Acesta pare să fi fost motivul care l-a determinat mai devreme pe premierul Năstase să îi propună lui Ticu Dumitrescu conducerea CNSAS-ului. Dumitrescu a refuzat oferta după ce PSD-ul nu s-a arătat dispus să îndeplinească cele câteva condiții pe care le impusese:

transferul arhivei Securității de la SRI către CNSAS în maximum două luni, pedepse cu închisoarea pentru refuzul de a înmâna dosarele solicitate și amendamente legislative care să îi permită Consiliului să aibă acces la toată arhiva, inclusiv la dosarele care fac atingere siguranței naționale, și să îi deconspire pe toți membrii Securității, nu doar pe cei care s-au angajat în activități specifice poliției politice.

Raportul Predescu a deblocat activitatea Colegiului, dar într-un mod neanticipat. Perspectiva pierderii pozițiilor i-a convins pe Onișoru și pe reprezentanții PSD-ului să se întoarcă la ședințele Colegiului în mai 2003. După cum Onișoru a declarat “am considerat că trebuie să dau un semnal că am trecut peste diferențele dintre noi, până când Parlamentul va discuta situația noastră”¹¹. Această ramură de măslin, probabil alături de dorința de a debloca procesul decomunizării, i-au convins pe Dinescu, Pleșu și Patapievici să renunțe la cererea de înlăturare a președintelui, vicepreședintelui și a secretarului CNSAS-ului. După mai mult de un an de inactivitate Colegiul este din nou apt să își desfășoare activitatea. Nu știm însă pentru cât timp.

Concluzie

Integritatea arhivei fostei Securități și acuratețea cu care realitatea a fost sau nu reflectată în documentele strânse în dosare sunt factori importanți care afectează procesul de decomunizare din România. A da românilor acces la dosarele Securității nu înseamnă mare lucru dacă dosarele au fost distruse sau modificate cu impunitate. Nu trebuie să uităm că întreg procesul de separare a victimelor de călăi se bazează în mare măsură pe acuratețea materialului de arhivă. Unii comentatori au sugerat că încă din momentul în care au fost compilate, dosarele au reflectat foarte puțin realitatea, incluzând o multitudine de neadevăruri, inadvertențe sau pure fantezii. Dar nu putem presupune că Securitatea cu bună știință își altera instrumentele sale de lucru sau că s-ar fi așteptat ca vreodată arhivele sale să devină accesibile publicului larg, deși se știe că arhiva a fost modificată de foștii agenți care au încercat să se exonereze pe sine și să își inculpeze adversarii.

Accesul la dosare și identificarea foștilor agenți ai poliției politice comuniste depind și de rezultatele negocierilor dintre actorii politici principali și susținerea populară de care se bucură în această țară procesul de decomunizare. După cum sugerează acest articol, aprehensiunile clasei politice au tensionat relațiile din interiorul Colegiului CNSAS-ului și au dus la adoptarea unui cadru legislativ care poate fi privit cu indulgență ca fiind

imperfect. În ultimii 15 ani, trecutul vinovat al unor figuri cheie din executiv și legislativ a împiedicat Parlamentul să convingă SRI-ul să acomodeze cerințele CNSAS-ului de transferare a arhivei. În loc ca politicienii să exercite control asupra SRI-ului, acesta din urma i-a putut amenința cu dezvăluirea fostelor lor legături cu poliția politică. Suportul popular pentru decomunizare a scăzut constant. România a pierdut fereastra de oportunitate ce a urmat imediat după colapsul regimului comunist, când partidele istorice au cerut intentarea unui proces comunismului și comuniștilor. În timp ce electoratul s-a arătat din ce în ce mai preocupat de condiția socio-economică a țării, guvernele vestice au făcut presiuni pentru ca secretele NATO să nu cadă în mâinile foștilor securiști. În timpul vizitei sale la Washington DC din octombrie 2003, Președintelui Ion Iliescu i s-a amintit că NATO speră că România va fi un bun păstrător al secretelor sale și că își va onora promisiunea de a adresa problema foștilor ofițeri de Securitate încă aflați în slujba serviciilor de informație postcomuniste. Nu putem decât spera că îndepărtarea ultimelor vestigii ale Securității va permite procesului de decomunizare să progreseze în această țară.

NOTE

¹ Estimări propuse de Constantin Ticu Dumitrescu și respectiv Silviu Brucan. Vezi și Lavinia Stan, "Access to Securitate Files: The Trials and Tribulations of a Romanian Law", *East European Politics and Societies*, vol. 16, no. 1 (2002), pp. 145-181, "Moral Cleansing Romanian Style", *Problems of Post-Communism*, vol. 49, no. 4 (iulie-august 2002), pp. 52-62, și "Spies, Files and Lies: Explaining the Failures of Access to Securitate Files", articol prezentat la conferința anuală a American Association for the Advancement of Slavic Studies, noiembrie 2003, Toronto.

² "Gardianul" (31 mai 2003).

³ Regulamentul de funcționare și organizare al CNSAS a fost aprobat prin hotărârea parlamentară 17 din 16 mai 2000.

⁴ Cazurile Ion Iliescu și Ludovic Rackozi sunt prezentate pe larg în Stan, "Moral Cleansing Romanian Style".

⁵ "Adevărul" (31 ianuarie 2001).

⁶ "Ziarul de Iași" (14 martie 2001).

⁷ "22" (13-20 noiembrie 1998).

⁸ "Gardianul" (25 iunie 2003).

⁹ Candidatura lui Patapievicici a fost acceptată pe 8 martie 2000, deși numai 63 din cei 485 membri ai Parlamentului au fost prezenți la ședință.

¹⁰ "Gardianul" (27 martie 2003).

¹¹ "Ziarul de Iași" (15 mai 2003).

SEMNAL

W. Richard Scott

Instituții și organizații

Traducere: Alina Radu

Editura: Polirom

Anul apariției: 2004

Cuprins

Teoria instituțională și organizațiile • Elaborarea cadrului analitic • Construcția, menținerea și propagarea instituțiilor • Procesele instituționale care influențează structura și activitatea organizațională • Schimbarea instituțională.

Descriere

Analiză fundamentală pentru știința organizațională, cartea cuprinde o trecere în revistă sistematică a abordărilor instituționaliste ale teoriei organizării, un studiu al abordărilor instituționale actuale și o descriere a cercetărilor empirice privitoare la instituții și organizații. W. Richard Scott oferă celor interesați o prezentare critică și detaliată a instituționalismului în sociologie, științe politice și economie, din perspectiva relației acestuia cu teoriile și cercetările recente asupra organizațiilor.

W. Richard Scott, este profesor emerit la Catedra de Sociologie a Universității din Chicago. Director fondator al Centrului Stanford pentru Studii Organizaționale. Este autorul a nenumărate studii și lucrări științifice, printre care se numără și două texte extrem de importante pentru studiul organizațiilor: una dintre scrierile lui de început, „Formal Organizations” (1962), realizată în colaborare cu Peter M. Blau, și un volum apărut mai recent, „Organizations: Rational, Natural, and Open Systems” (1981, 1987, 1992, 1998), ajuns acum la a patra ediție. Scott a fost membru al Centrului de Studii Avansate în Științele Comportamentale, iar în 1988 a primit un premiu de excelență din partea Departamentului de Teorie Organizațională și a Managementului din cadrul Academiei de Management. În 1996, Academia de Management i-a acordat și premiul Richard D. Irwin pentru contribuțiile sale științifice la studierea domeniului managementului. ■

Televiziunea și dictatura audienței

VLAD FLONTA

Concurrence is in general a very positive thing, which leads to the increase of the quality of products and services and to a reduction of prices. Things are different when it comes to cultural and mediatic productions, in particular to television. Unfortunately - and this is the great dilemma which I intend to discuss - rating seems to be sooner in an inverse ratio with quality.

Dintre toate mass-media, televiziunea are în momentul de față cea mai mare audiență¹ (chiar și în țările foarte sărace, deși relativ puține au acces la programele de televiziune, aceștia sunt totuși mai mulți decât cei care citesc ziare). Pentru țările bogate și tehnologizate am putea adăuga cuvântul “încă”, televiziunea confruntându-se cu o scădere semnificativă de audiență în urma ofensivei noului medium, Internet-ul.

Iată câteva cifre edificatoare: între 1993 și 1998, în Statele Unite, procentul celor care privesc cu regularitate un jurnal TV de seară a coborât de la 60% la 38%². În schimb, în 1998, 20% din americani au consultat un site de informații de pe Internet, față de doar 4% în 1995. Conform estimărilor până în 2006, în Statele Unite, 70% din familii vor fi conectate la Internet. Mai dramatică pentru mijloacele tradiționale de informare este statistica care arată că 21% din cei conectați deja nu se mai informează decât prin intermediul Internet-ului, renunțând complet la celelalte media³.

Avantajul comparativ al Internet-ului față de celelalte medii este reprezentat de posibilitatea aproape infinită a alegerii. Un fan al Internet-ului spunea: “Internet-ul seamănă cu Paradisul. Spui ce vrei și apeși pe o tastă. Ce poate fi mai frumos?”⁴

Astfel, în țările dezvoltate, ascensiunea Internet-ului înăsprește încă și mai mult lupta pentru audiență, deja acerbă. Concurența este în general un lucru foarte benefic, care duce la creșterea calității produselor și serviciilor și la o scădere a prețurilor. Lucrurile stau însă altfel când este vorba de producția culturală și mediatică. Din păcate, și aici este marea dilemă pe care îmi propun s-o discut, audiența pare să fie mai degrabă invers proporțională cu calitatea.

Marile opere ale literaturii universale, clasice și contemporane, nu pot rivaliza în ce privește succesul

de librărie cu romanele unor autori ca Stephen King, Sandra Brown, Barbara Cartland, Paulo Coelho etc. Un intelectual găsește cu dificultate o carte care să-l intereseze pe lista de *bestseller*-uri. Cărțile profesorilor universitari ajung rareori la 10.000 de exemplare, în timp ce o carte cu “dezvăluiri” despre iudeo-masonerie, scrisă de un șarlatan, poate ajunge la sute de mii de exemplare vândute. Filmele de artă sunt tot mai puține în raport cu cele comerciale. Până și Oscar-ul a ajuns să fie decernat unui film precum “Titanic”. Și exemplele ar putea continua.

Este într-adevăr o dilemă. Peste tot intelectualii acuză și deplâng această stare de lucruri, fiind acuzați de gândire antidemocratică și paternalistă. Într-adevăr, domnia audienței pare la prima vedere cel mai democratic lucru cu putință. În principiu individul are dreptul să fie considerat ca având suficient discernământ și ca fiind suficient de responsabil pentru a alege. Realitatea arată însă că cei mai mulți nu posedă aceste calități; ei se lasă atrași de distracțiile cele mai facile și mai vulgare. Domnia majorității se transformă, după cum avertiza deja în 1835 Alexis de Tocqueville, în tirania majorității⁵. Având în vedere gusturile acestei majorități, am putea vorbi chiar de o tiranie a prostului gust. La fel de vizionar ca și Tocqueville apare și José Ortega y Gasset, care vorbea în cartea sa din 1930 de ascensiunea și dominația “omului-masă”⁶.

*

În cele ce urmează mă voi referi la efectele pe care presiunea audienței le are asupra programelor de televiziune. Mă voi referi mai întâi pe scurt la programele de divertisment și mă voi concentra apoi asupra emisiunilor informative și a *talkshow*-urilor “serioase”. Emisiunile din a doua categorie au fost cele mai acuzate în ultima vreme în întreaga lume. Nu pentru că

emisiunile de divertisment ar fi mai bune ci pentru că, dimpotrivă, în legătură cu acestea nimeni nu-și mai face iluzii. Să vedem care sunt aceste emisiuni de divertisment. Scoatem aici din discuție canalele tematice (precum CNN, Euronews, CNBC, Arte, Discovery, Animal Planet, Eurosport, MTV etc.), care au un profil radical diferit. Faptul că cele cu teme mai puțin comerciale (Arte, Discovery) mai există este îmbucurător.

Televiziunea comercială obișnuită alocă mai mult de jumătate din timpul de emisie serialelor și filmelor de tot felul. Cele mai multe sunt produse în Statele Unite. În unele țări europene a apărut un protecționism cultural fățiș: televiziunile sunt obligate să difuzeze minimum 51% producții europene. În țările foste comuniste telenovelele au avut un succes mai mare decât serialele nord-americane⁷. A fost discutat adesea rolul psihologic al acestor seriale, un fel de bovarism: oameni a căror viață este destul de anostă trăiesc o viață interesantă și palpitantă prin personajele acestor seriale. Ei nu doar privesc, ci se și implică partizan în aceste seriale, își doresc un anumit curs al acțiunii, “țin” cu un personaj sau altul. Pentru ei “filmul bate viața”. Cu atât mai grav cu cât filmul e cel mai adesea de slabă calitate.

Există apoi *talkshow*-urile pe care Ignacio Ramonet le numește “telepubele”⁸, cea mai reprezentativă asemenea emisiune fiind Jerry Springer Show, cu o medie zilnică de 8 milioane de telespectatori. Se caută teme accesibile oricui și scopul e ca invitații să se certe cât mai aprins. Părerile nu se argumentează, argumentările sunt un lucru plictisitor. Contează cine “i-a zis-o” celuilalt, o replică considerată reușită e răsplătită cu aplauze și bătaii din picioare de numerosul public din studio. Invitații sunt oameni cu o educație cel mai adesea precară, pentru care a apărea la televiziune este un moment de glorie, un *highlight* al vieții lor. De aceea grosolănia și imbecilitatea replicilor sunt adeseori stupefiante. Uneori “dezbateră” se încheie apoteotic cu o păruială în toată regula.

Mai există apoi jocurile de televiziune, transmisiile sportive (care pot oferi spectacole agreabile, și oamenii cu un nivel înalt de educație se uită adesea) și emisiuni-magazin (“Real-TV”, “Explosive”, “Die Reporter” etc.). Deși nici aceste emisiuni nu educă, cel puțin ele nu sunt atât de nocive, nu-i spală pe creier pe cei care le privesc cu inconștientă încântare.

Directorii de programe sunt în general oameni foarte instruiți; ei își dau seama foarte bine ce programează, unii chiar repudiază aceste emisiuni în forul lor interior. Dar argumentul audienței prevalează aproape întotdeauna. Dacă scade audiența, scade prețul minutului de publicitate, scad veniturile, nu mai putem plăti destul de bine angajații, îi pierdem pe cei mai buni care realizează puținele emisiuni de elită, nivelul intelectual

scade astfel și mai mult, e un rău necesar, n-avem de ales “*that’s television, that’s business*”. În plus, o altă justificare, invocă faptul că oamenii sunt stresați la serviciu și în conversație vor distracție facilă, doar asta îi relaxează etc.

Cum spuneam mai sus, critica intelectualilor la adresa televiziunii se referă în ultimii ani în special la emisiunile de știri și la *talkshow*-urile politice, economice și culturale. În ce privește emisiunile de știri, sunt de discutat selecția știrilor, ordinea lor și modul în care știrile sunt realizate.

Selecția știrilor este foarte discutabilă; sunt ridicate la rang de evenimente cu relevanță națională întâmplări care îi privesc aproape numai pe protagoniști. Pe o planetă cu peste 6 miliarde de locuitori, în fiecare zi există destule crime, violuri, accidente, inundații etc. Evident, acestea sunt drame personale. Dar accidentele de mașină și violurile sunt aproape întotdeauna la fel și totuși fiecare televiziune românească ține să prezinte sute de accidente de mașină și zeci de violuri pe an.

Pierre Bourdieu ne spune că în Occident televiziunile comerciale concep jurnalele de știri în mod asemănător: “Faptele diverse, care dintotdeauna au constituit hrana preferată a presei de senzație; sângele și sexul, drama și crima s-au vândut întotdeauna bine, astfel încât regula audimatului nu avea cum să nu aducă pe prima pagină și în deschiderea jurnalelor televizate aceste ingrediente pe care preocuparea pentru respectabilitate, impusă de modelul presei scrise serioase, reușise să le elimine sau să le exileze în zone marginale.”⁹.

De unde vine această atracție pentru catastrofe?

Cristian Tudor Popescu ne oferă o explicație valabilă pentru țările sărace: “Deci: de ce sunt românii fascinați de imaginile morții? *Mai întâi pentru că sunt săraci*. Jumătate din populația României trăiește de pe o zi pe alta - o viață cenușie, mizeră, lipsită de perspectivă atât pentru sine cât și pentru urmași. Acești încă oameni au pierdut de mult speranța într-un mai bine, singura lor rază de lumină este “bine că nu e mai rău”. Or, ce mai rămâne să fie mai rău când ești sărac, bolnav și singur, batjocorit de toți? Doar moartea. Doar moartea e mai rea. Ea e ultimul sprijin, ultima îmbărbătare pentru românii aflați la marginea condiției de om: “Aoleo, maică, văzuși câte nenorociri sunt pe lumea asta?! Ce de morți, fie la ei acolo!” Imaginile unei ciocniri pe autostradă soldată cu un carnagiu mai șterg din amărăciunea de a nu avea nici măcar o Dacie. Acoperișul făcut scrum al vilci generalului Sandu mai încălzește cât de cât inima celor care zac câte șapte într-o garsonieră din Ferentari. (...) Accidente, catastrofe, cutremure, războaie - slavă domnului, se poate și mai rău!”¹⁰.

Explicația lui Cristian Tudor Popescu este parțial valabilă și pentru țările dezvoltate. Telespectatorul se simte consolată într-un mod oarecum pervers că nu e părtaș la catastrofele de pe ecran.

În acest context Andrei Pleșu vorbește despre “dreptul de a nu fi informat”: “Informația tinde astfel să devină șocantă, traumatizantă, terorizantă. Raiul n-are haz, prin urmare reportajul cel mai vandabil, visul ziaristului, este reportajul despre Iad, despre îndrăcirea lumii. Sub pretext că vrea să fie totală și necompletă, știrea devine otrăvitoare. Ea stărnește oroarea, fără a reuși să purifice și să educe. De la o vreme, a te informa e a cultiva în chip pervers vecinătatea catastrofei.”¹¹.

Într-adevăr, dacă marea majoritate a publicului agreează aceste reportaje sumbre, sunt și unii care pur și simplu au renunțat să mai urmărească știrile din acest motiv. “Știrile îmi fac rău”, spun ei.

În Statele Unite, informația generală de natură criminală deschide 72% din jurnalele televizate locale și ocupă între 29-33% din durata acestora¹². Un alt aspect demn de remarcat este că opiniile pe care le pot suscita aceste informații sunt foarte uniforme, nu există decât o reacție rezonabilă: condamnarea (de către telespectatori) criminalilor și violatorilor, “trebuie mai multă atenție la volan”, “ce nenorocire și inundațiile astea” etc.

Ce altceva se poate spune?

De aceea, aceste informații au uneori și un rol diversionist, ele abătând atenția de la unele chestiuni controversate.

Aceste știri catastrofice apar în prim-planul jurnalelor de știri în detrimentul informațiilor privind problemele politice, economice și sociale interne și a informațiilor internaționale. Acestea sunt considerate neatrăgătoare, monotone, plictisitoare. Nu se pot oferi imagini interesante și de aceea nu sunt considerate atât de adecvate pentru televiziune. Aceiași bărbați în costume negre și gri, dând declarații...

În afară de subiectul știrii, e vorba și de tonul prezentării. Informația trebuie să fie sobră și neutră, dar la televiziune ea devine hiper-emoțională. Sunt relevante în acest sens și genericele care preced uneori grupaje informative despre un subiect mai larg dezbătut în jurnal; ele seamănă cu clipurile promoționale care recomandă filme de tip *thriller*. Informația de televiziune se recomandă astfel la fel de palpitantă ca un asemenea film de suspans și, în plus, reală, “nu simplă ficțiune”. Se caută cu febrilitate știrile care pot deveni o *story*:

“Cazul OJ. Simpson isterizează America de peste doi ani. (...) De ce acest caz banal, o dublă crimă captivă opinia publică? Pentru că este intersecția câtorva mituri ale societății americane. Întâi este o dramă pe fondul tensiunilor rasiale. (...) este apoi o poveste cu bogați și săraci, cu succes și eșec. (...) Este apoi melodrama. (...)

Cea mai tare istorie *made in Hollywood* și nu pe ecran, ci pe viu. Amestecul de ingrediente este excepțional, rarism, o mană cerească pentru presă. Instantaneu, societatea americană este interesată mai mult ca orice de subiectul OJ. Simpson. Se adaugă bineînțeles discuții despre justiție, presă, coduri morale, relațiile albi-negri, sentimente. (...) Au apărut 60 de cărți (...) Nimic nu rămâne nescotocit. Și asta vreme de doi ani și jumătate, în fiecare zi. (...) Vietnamul, Watergate-ul, etc. au fost niște teme provinciale, periferice în raport cu acest proces.”¹³.

Informația care ar trebui să fie sobră dobândește astfel caracteristicile divertismentului, dar există însă și fenomenul invers: subiecte care ar fi indicat să fie discutate relaxat sunt discutate pe un ton grav, chiar cu anumită morgă autoimpusă. Este vorba de jurnale de știri și *talkshow*-uri în care se vorbește despre sport, sex sau modă. Desigur, apar oameni ale căror meserii sunt strâns legate de aceste subiecte. Ei au adesea impresia că meseriile lor sunt considerate minore, frivole sau neserioase; ar dori și ei prestigiul social pe care îl au universitarii sau cadrele superioare din marile firme și să fie recunoscut faptul că și în meseriile lor e nevoie de multă inteligență, în ciuda aparențelor.

Tactica și strategia unui sport sunt ridicate la rang de știință și discutate ca atare. Până și respectabilul Nicolae Manolescu care odată a avut în emisiunea sa invitați din lumea sportului i-a pus lui Cornel Dinu, fără nici o ironie, întrebarea: “Există o filosofie a fotbalului?”

Iată așadar cum divertismentul încearcă să se deplaseze spre zona informației și chiar a științei, pentru a-și da un plus de importanță și onorabilitate, *granița dintre informație și divertisment putând fi trecută astfel în ambele sensuri*.

În ce privește ordinea în care sunt prezentate știrile, ea ar trebui să fie aproximativ cea a importanței. Adesea însă chestiuni de relevanță națională sunt devansate de știri spectaculoase, dar fără importanță-fapte diverse. Cum am spus și mai sus, acesta este cazul totuși mai fericit, în care știrile importante nu sunt pur și simplu ignorate.

Apoi există uneori o alternanță complet neinspirată care se apropie de “tipul ideal” al lui Max Weber¹⁴: o știre foarte proastă, una foarte veselă. Fizionomia prezentatoarei (sau a prezentatorului) alternează astfel excesiv de des între radios și grav. Produce uneori o impresie neplăcută contrastul între preocuparea sau chiar consternarea pe care încearcă s-o afișeze prezentatorul la o știre tristă și degajarea de peste două minute, la o știre pozitivă. Această alternanță exagerată poate avea efecte nocive asupra telespectatorului, care sfârșește în indiferență și cinism. Totuși, nu i se poate cere unui prezentator să trăiască toate tragediile pe care le prezintă; ar cădea într-o depresie gravă.

Mă voi referi în final la *talkshow*-urile pe teme politice, economice și culturale. Este importantă alegerea invitaților, numărul lor și prestația moderatorilor. Invitații sunt în principal de două feluri. În primul rând, oamenii momentului, cel mai adesea politicieni care dețin diferite posturi în ierarhia partidelor sau în administrația de stat (miniștri, primari etc.) sau directori de mari firme. În al doilea rând, “analști”, jurnaliști sau personalități ale lumii intelectuale. Problema este în special selecția în cazul celei de a treia categorii. Adesea sunt prezentați ca mari valori intelectuale oameni care nu se bucură de această reputație în cazul comunității profesionale: “Acești scriitori pentru nescritori și filosofi pentru nefilosofi, și așa mai departe, vor avea o cotă de televiziune, o pondere jurnalistică ce nu corespunde câtuși de puțin ponderii specifice deținute de ei în interiorul universului lor specific.”¹⁵

De ce sunt invitați acești profesioniști de mâna a doua sau a treia? Au unele calități “mediatice”: se exprimă mai fluent, mai colorat, au “priză la public”, sunt mai prezentabili etc. Ei acceptă să trădeze imperatiile intelectuale în favoarea imperativelor televiziunii. La televiziune este mai important dacă o analiză este prezentată într-un regim stilistic atrăgător, decât dacă ea este pertinentă și consistentă intelectual.

În ce privește numărul invitaților, cred că patru este maximum la care mai poate avea loc o dezbatere în care să se expună argumente și contraargumente. Altfel, timpul care este acordat fiecăruia devine prea scurt și moderatorul este împovărat și cu sarcina de a veghea la împărțirea corectă a timpului fiind silit adesea să-și întrerupă invitații (este de asemenea adevărat că unii invitați sunt extrem de îndrăgostiți de propriile raționamente), unii moderatori făcând-o într-o manieră penibilă¹⁶.

Foarte importantă este, în sfârșit, prestația moderatorului. Există moderatori care nu sunt interesați să stimuleze opiniile invitaților, ci să se pună pe sine în prim plan și chiar să transforme emisiunea într-un *one-man show* (sau *one-woman show*)¹⁷. Moderatorul trebuie să păstreze mereu o cale de mijloc. Trebuie să fie politicos fără a fi subaltern, amabil fără a cădea într-o familiaritate exagerată, incisiv fără a deveni justițiar, suveran fără a fi arogant etc. Celor mai mulți moderatori le lipsesc unele sau altele din aceste calități.

Toate acestea sunt motive pentru care informația televizată distorsionează și manipulează și, în ultimă instanță, dezinformează. În condițiile dictaturii audienței, adevărul trece pe planul doi. Ryszard Kapuscinski constata cu privire la presa scrisă: “Altădată, veridicitatea unei noutăți reprezenta valoarea sa cea mai însemnată. În zilele noastre redactorul-șef sau directorul unui ziar nu mai cer ca o informație să fie adevărată, ci ca ea să fie interesantă. Dacă se consideră că nu este, nu vede

lumina tiparului. Din punct de vedere etic, schimbarea este considerabilă”¹⁸.

Acestea sunt încă și mai valabile în privința televiziunii și nu cred că se vor observa schimbări semnificative în viitorul previzibil.

NOTE

¹ Deși nu sunt deloc un admirator al proiectului de lege Pruteanu, voi folosi în cele ce urmează cuvântul “audiență” și nu mai tehnicul “audimat”. Nu voi folosi nici *rating* și *share* (de fapt, *market share*-cotă de piață).

² Ignacio Ramonet, *Tirania comunicării*, Editura Doina, București, 2000, p. 15. Nu se cuantifică exact ce înseamnă “cu regularitate”, dar, orice ar însemna, scăderea rămâne clară.

³ Ignacio Ramonet, *op. cit.*, p. 87.

⁴ Butadă relatată de Clifford Stoll într-un interviu din *Der Spiegel*, 18.10, 1999, p. 303.

⁵ Alexis de Tocqueville, *Despre democrație în America*, Editura Humanitas, București, 1992.

⁶ Jose Ortega y Gasset, *Revolta maselor*, Editura Humanitas, București, 1994.

⁷ Zezi Lavinia Stan, *Living La Vida Loca. Telenovelas and post-communist transition*, în “Sfera Politicii”, nr. 105.

⁸ Ignacio Ramonet, *op. cit.*, p. 88.

⁹ Pierre Bourdieu, *Despre televiziune*, Editura Meridiane, București, 1998, pp. 16-17.

¹⁰ Cristian Tudor Popescu, *Răsul morții*, în “Adevărul”, 20.09.2002.

¹¹ Andrei Pleșu, *Dreptul de a nu fi informat*, în “Dilema”, nr. 144, 13-19.10.1995. Text reluat în Andrei Pleșu, *Chipuri și măști ale tranziției*, Editura Humanitas, București, 1996, pp. 377-379.

¹² Serge Halini, *Un jurnalist de racolare*, în “Le Monde Diplomatique”, august 1998, *apud* Ignatio Ramonet, *op. cit.*, p. 93.

¹³ Stelian Tănase, *L.A. vs. N.Y. Jurnal american*, Editura Polirom, Iași, 1998, pp. 87-89.

¹⁴ Max Weber, *Teorie și metodă în științele culturii*, Editura Polirom, Iași, 2001, pp. 46-59.

¹⁵ Pierre Bourdieu, *op. cit.*, p. 69.

¹⁶ Zezi emisiunile lui Adrian Păunescu de acum 2-3 ani, în care numărul invitaților varia cam între 8-12. Realizatorul se răstăia adesea la invitații și chiar și la invitatele sale, pentru că trebuia să vorbească și altcineva. În general aceste emisiuni arată cu o acuratețe de “tip ideal” cum nu trebuie realizat un *talkshow*. Ar merita un studiu separat.

¹⁷ În România (luând în calcul și emisiunile de divertisment), Florin Călinescu, Teo Trandafir, Adrian Păunescu și Andrei Gheorghie reprezintă această categorie.

¹⁸ “Courrier International”, 9.10.1997, *apud* Ignacio Ramonet, *op. cit.*, p. 28.

VLAD FLONTA - a absolvit Facultatea de Științe Politice și Administrative a Universității București. Din 1997, consultant și intermediar de afaceri independent. În 2003, admis la doctorat la *Goethe-Universität Frankfurt am Main*, cu o teză despre elitele economice post-comuniste.

Emergența și natura contagioasă a fascismului

MIHAI CHIOVEANU

Since 1945, scholars all over Europe and in the US never ceased to quest for a comprehensive definition of fascism. However, their efforts were directed mainly toward understanding the complex nature of the regimes in Hitler's Germany and Mussolini's Italy. Less attention was paid to the bulk of small, "unsuccessful" fascist movements. Based mainly but not exclusively on the "retrodictive theory on fascism" proposed by Stanley Payne in 1996, the present article focuses on the early years of European fascism(s) in an attempt to identify the very roots and essence of this continent-wide, modern political phenomenon, nonetheless the factors that insured or on contrary limited its success in various countries.

În 1996, istoricul american Stanley Payne propunea o teorie generală, universal validă, care să dea cuprindere tuturor definițiilor monocauzale, adesea reduționiste, privind emergența și natura contagioasă a fascismului european. Teoria sa își propunea elucidarea circumstanțelor particulare "care trebuie să fi existat într-o țară europeană, în perioada interbelică, pentru ca o mișcare fascistă să se fi putut dezvoltă". Interesat să ofere cercetătorilor o solidă bază de plecare pentru viitoare studii comparative de amploare, Payne se arată dispus să ia în calcul toate mișcărilor fasciste din epocă, indiferent de succesul politic al acestora. Faptul că, din perspectiva voturilor smulse de fasciști, cele mai multe dintre mișcărilor și partidele europene se poziționează mai aproape de norma de 0,7% (Falanga spaniolă), nu de cea de 38% (NSDAP), are importanță, însă, spune Payne, ar fi o eroare să lășăm în afara analizei mișcări precum cea spaniolă și să ne uităm doar la cele ce ating cel puțin media de 15-20% din voturi.¹

Tabelul schematic propus de Payne pentru a-și susține teoria cuprinde următoarele elemente:

Factori culturali

1. Puternică influență a crizei culturale de *fin de siècle*.
2. Pre-existența unor puternice curente naționaliste.
3. O criză a valorilor culturale ușor decelabilă după primul război mondial.
4. O puternică influență, mai exact provocare, din partea fenomenului secularizării.

Factori politici

1. Un stat național format relativ recent (nu mai mult de trei generații de la fondare) în momentul apariției fascismului.
2. Un sistem politic apropiat de democrația liberală dar a

- cărui existență nu are în spate mai mult de o generație.
3. Un sistem de partide fragmentat sau în orice caz extrem de polarizat.
4. Existența anterioară a cel puțin unei expresii politice a naționalismului.
5. Existența unui pericol, intern sau extern, fie și numai aparent, dinspre stânga politică.
6. Un *leadership* efectiv.
7. Existența unor aliați semnificativi în sfera politică.
8. Pentru a triumfa, fascismul trebuie să accepte existența unui guvern cel puțin semi-democratic în perioada tranziției spre acapararea deplină a puterii.

Factori sociali

1. Context marcat de profunde tensiuni și conflicte sociale.
2. Segmente largi ale muncitorilor și țăranilor/fermierilor ce sunt sau mai exact cred că sunt nereprezentați sau subreprezentați de marile partide din sistem.
3. Nemulțumirea clasei de mijloc față de sistemul de partide existent, care nu o mai reprezintă și care duce la importante reorientări politice ale acestei categorii, reorientări de durată sau doar electorale, de moment.
4. Existența unei minorități evreiești.

Factori economici

1. Criză economică provocată de dislocări sau subdezvoltare, ambele cauzate de, sau în orice caz imputabile unei situații generate de război, înfrângere, dominație străină.
2. Un nivel de dezvoltare politic și economic care să fi permis neutralizarea elitelor tradiționale, mai ales a celor militare.

Factori internaționali

1. Probleme serioase legate de un status internațional generator de umilințe și frustrări, ce țin de un

anume grad de subdezvoltare sau de încercări nereușite de a îmbunătăți acest status.

2. Existența unui model fascist extern.

Desigur, nu toți acești factori pot fi întâlniți în cazul tuturor mișcărilor fasciste din Europa interbelică. O majoritate a acestora, dincolo de unele nuanțe specifice și amendamente, poate însă fi decelată în absolut toate cazurile și poate oferi explicații pertinente privind nașterea și evoluția fascismului european. Totodată, absența unora dintre factori explică, de la caz la caz, marginalitatea politică și eșuarea unora dintre fascismele, altfel nu neapărat lipsite de autenticitate.

Am indicat deja, odată cu evidențierea rădăcinilor intelectuale europene ale fascismului, moștenirea unei părți a crizei culturale *fin de siècle*. Din punct de vedere "geografic" se poate ușor observa faptul că aria de extindere a fascismului triumfător - Germania, Austria, Ungaria, Italia - se suprapune perfect celei în care această criză culturală a avut un impact maxim. Plecând tot de aici s-ar putea explica, pînă la un punct, de ce în Franța și Spania fascismul are priză doar la nivelul unora dintre elite și de ce, în primii ani de după război, ideile fasciste au mai puțini susținători în țări precum România, moștenitoare a Austro-Ungariei, dar mai puțin afectată înainte de 1918 de această criză culturală, mai ales în partea Vechiului Regat. Pentru a înțelege însă impactul și rolul noului naționalism, al militarismului, al darwinismului social, al rasismului și antisemitismului, ce ajung să compună în mare ideologia fascistă, nu trebuie ignorat faptul că acestea au relevanță pentru fascism nu în formele lor originale cât în cele în care ajung să fie vehiculate de "Generația lui 1914",² care le combină cu neo-idealism, vitalism, activism, cultura anti-necesității, cultul eroilor și camaraderia tranșelor.

Pre-existența unor puternice curente naționaliste ne poate spune ceva despre fascism ca stadiu secund într-un proces mai lung, ce implică un anumit nivel de agitație și mobilizare naționalistă, ce atinge între 1914 și 1918 un maxim în Italia, Germania, România. O agitație și mobilizare naționalistă de aceiași amploare cunosc și Franța și Anglia, fără a se confrunta însă cu apariția fascismului de masă. În schimb, absența unei astfel de agitații și mobilizări naționaliste în Spania aceleiași perioade va reprezenta un handicap major pentru Falanga spaniolă.

Procesul de secularizare de dată recentă joacă un rol important în măsura în care a deschis spațiul cultural necesar manifestării fascismului - anticlerical și antireligios în cazul mișcărilor centrale - și a reprezentat o provocare la care acesta a căutat un răspuns. Astfel încât, o secularizare încheiată cu mult

înainte de finalul secolului XIX poate fi asociată unui fascism marginal, precum în cazul Angliei, în timp ce, în cazul Spaniei, insuccesul fascismului poate fi pus, mai ales în regiunile în care secularizarea a avut efecte minime, în seama unui catolicism puternic, capabil să găsească un răspuns la eventualele provocări din partea modernizării. La fel, în cazul României, o secularizare imperfectă și de dată recentă ar putea explica apariția legionarismului ca hibrid religios, semi-eretic și schismatic în misticismul său.

Fascismul este prin excelență un fenomen caracteristic statelor naționale născute la 1860-1870 și care nu-și văd satisfăcute nici înainte de 1914 și nici după 1918 pretențiile legate de statusul lor internațional, cazul Germaniei, Italiei, României. Astfel încât, fascismul nu poate și nu trebuie pus doar pe seama umilințelor generate de înfrângerea militară din 1918, precum în cazul Germaniei, Austriei sau Ungariei. Dezvoltarea târzie a unor sisteme politice pluraliste și existența unei democrații liberale recente, neconsolidate (expresia decăderii democrației liberale este nu tocmai fericită), a cărei existență se întinde de-a lungul a cel mult o generație, joacă un rol la fel de important în emergența fascismului. Această democrație neconsolidată are pe de o parte "meritul" de a pune capăt conservatorismului tradițional fără a elimina însă naționalismul de factură anti-liberală, pe de altă parte ea oferă fascismului un mediu politic propice, în care acesta se poate dezvolta și înflori. Libertatea le oferă fasciștilor posibilitatea de a mobiliza permanent masele, de a apela totodată atât la tehnicile convenționale ale luptei politice, pe care le îmbină cu un stil politic diferit, cât și la cele insurecționale. Cazul italian și cel german sunt cele mai grăitoare în acest sens, însă nu trebuie uitat că ascensiunea fascismului în aceste state este asigurată și de fragmentarea, de polarizarea extremă a sistemului de partide. În Anglia și Franța fascismul nu poate profita însă de existența acestui clivaj între diferitele forțe politice clasice, în timp ce Ungaria, unde putem vorbi despre cel mult o democrație semiliberală sub regimul Horty, unde avem o conducere exercitată de o elită conducătoare și unde există restricții electorale combinate cu corupție, Crucile cu săgeți nu reușesc niciodată să devină altceva decât expresia unui protest popular.³

Existența unui pericol, intern sau extern, fie și numai aparent, venit dinspre stînga politică, a reprezentat una din tezele cel mai des vehiculate atât de comuniști, cât și de către fasciști și conservatori. În cazul Italiei, s-a vorbit constant despre acei *bienio rosso*, despre spectrul și realitatea unui maximalism social revoluționar, care ar fi motivat violența squa-

drelor lui Italo Balbo, Dino Grandi, Roberto Farinacci, cât și atitudinea îngăduitoare a autorităților față de fascism.⁴ În Germania, fascismul și nazismul au fost permanent interpretate ca reacție la valul de marxism revoluționar de după război, la existența unui guvern social-democrat și a unui partid comunist extrem de puternic și bine organizat, primul din Europa în afara granițelor URSS-ului. În cazul Austriei se invocă socialismul din “Viena Roșie”, iar în cel al Spaniei polarizarea din timpul războiului civil. Prezența unui pericol de stânga nu poate explica însă singură apariția fascismului căci, în cazul Ungariei, confruntată cu revoluția condusă de Bella Kun, urmată de intervenționism extern, dar și de spaimă și mobilizarea la dreapta a unei întregi generații de anti-comuniști, nu fasciștii cât conservator-autoritari și dreapta radicală controlează jocul politic, iar în Polonia, (re)născută din victoria lui Pilsudski asupra Armatei Roșii, dictatura militară lipsită de certă culoare ideologică instaurată în 1926, după un scurt și dezamăgitor experiment democratic, inhibă definitiv orice potențială dezvoltare a fascismului. Mișcarea fascistă din România devine în anii 1930 a treia ca importanță în Europa în condițiile în care amenințarea dinspre stânga se reduce la existența frontierei permanente cu URSS-ul, care nu vrea să recunoască Basarabia ca teritoriu românesc. Ceea ce nu înseamnă că atât scurta amenințare externă reprezentată de Republica Sfaturilor din Ungaria, cât și valul de greve, mișcările sindicale și simpatiile de stânga din mediile universitare și studențești de după război nu ar conta în ecuația fascismului românesc.⁵

Prezența lui Mussolini și Hitler în fruntea celor mai de succes mișcări fasciste europene i-a făcut pe mulți să reducă succesul acestora la existența unui *lider charismatic* și, uneori, a unui *leadership* efectiv. Oswald Mosley, extrem de charismatic și foarte bun organizator și Ferenc Szàlasi, nici foarte charismatic și mai ales deloc preocupat de organizarea mișcării sale, contrazic această teză. Fascismul rămâne marginal în Anglia și se bucură de un uriaș sprijin popular în Ungaria, poate chiar de mai mult sprijin decât Garda de Fier în România. În cazul acesteia din urmă însă, lipsa unui lider charismatic și bun organizator se va dovedi fatală în anii 1940 când, deși ajuns la putere, Horia Sima se dovedește incapabil să consolideze mișcarea și să extindă, la nivelul aparatului central și în teritoriu, structurile partidului, preferând în schimb tehnica pur insurecțională de preluare integrală a puterii.

Fascismul nu reprezintă doar produsul unor crize culturale și politice. Pentru a se dezvolta și transforma într-o mișcare de masă el are totodată nevoie

de un context marcat de profunde și prelungite tensiuni și conflicte sociale. Nimeni nu pune sub semnul întrebării această condiție *sine qua non*. Singura problemă serioasă din acest punct de vedere o reprezintă faptul că, cel mai adesea, cercetătorii au fost tentați să se rezume la definirea fascismului ca exponent al nemulțumirilor straturilor inferioare ale clasei de mijloc, ale micii burghezii. Mult timp nici măcar nu s-a pus problema dacă nu cumva fascismul s-ar fi bucurat de sprijinul și votul altor categorii de nemulțumiți. Deși, în cazul Italiei, era evident faptul că aceste straturi de mijloc ale societății nu au avut o contribuție fundamentală la nașterea fascismului și că ele au ajuns să domine numeric rândurile PNF abia după instaurarea dictaturii.⁶ În faza inițială însă, mișcarea se bucurase de sprijinul și voturile venite inclusiv dacă nu majoritar dinspre muncitori, fermieri și proletariatul agricol.⁷ Nici măcar în cazul, considerat paradigmatic, al Germaniei, sau în cel al Austriei și al Spaniei, nu era absolut evident că doar clasele de mijloc aderaseră la fascism în măsura în care își pierduseră încrederea în sistemul de partide existent, prea liberal și fragmentat, incapabil să le mai reprezinte și apere drepturile. Analize precum cea a lui Thomas Childers păreau a indica în cazul NSDAP – singurul unde datele păstrate fac posibilă o astfel de analiză – că acesta reușise să atragă deopotrivă de partea lui “blue and white collars”, oferind în anii 1930 mai curând imaginea unui “catch all party”.⁸ Cazurile Ungariei și României, unde existența acestor clase de mijloc era problematică și, după unii autori, în mod forțat susținută doar pentru a argumenta la rândul ei teoria marxistă asupra fascismului, par la rândul lor să sprijine acest punct de vedere. În fond, elitele maghiare și cele românești, mai ales fostele elite, vor juca un rol important doar la nivelul conducerii mișcărilor fasciste, în timp ce marea masă a membrilor și votanților va fi compusă din muncitori și din țărani pe care partidele politice existente nu reușesc să-i integreze și să-I reprezinte.

Existența unei minorități evreiești pare a fi jucat și ea un rol important în marea majoritatea a cazurilor, anti-semitismul fiind considerat una din trăsăturile de bază ale fascismului european. Cu toate acestea, în cazul Italiei nu putem vorbi aproape deloc despre anti-semitism înainte de anii 1930, când, izolat, pe fondul radicalizării fascismului italian, lideri fasciști precum Roberto Farinacci devin fervenți susținători ai antisemitismului și ai introducerii legislației rasiale naziste. În anii 1920 Mussolini respinge însă anti-semitismul – o va face de altfel constant și public pînă în 1934 –, mulți dintre susținătorii și membrii partidului său fiind evrei.⁹ Desigur,

nazismul, legionarismul, fascismul maghiar, rexismul și multe alte fascisme europene nu pot fi înțelese în absența anti-semitismului lor, ceea ce ar indica faptul că fascismul italian sau falangismul par mai curând excepții de la regulă. Primele nu pot fi însă reduse doar la și explicate exclusiv prin intermediul anti-semitismului pentru că, de exemplu, în țări precum Lituania și Polonia, unde putem vorbi despre existența unui anti-semitism popular și letal, cu greu putem menționa existența fascismului.

Nici factorii economici nu spun prea multe despre emergența și evoluția fascismului. În primul rând pentru că acesta apare atât în state dezvoltate din punct de vedere industrial și cu nivel de educație ridicat, cât și în țări cu economie preponderent agrară și marcate de analfabetism. Șomajul statistic înregistrat în Germania anilor 1930-1933 a oferit și continuă să ofere o explicație forte pentru atracția exercitată de promisiunile naziștilor. Însă un nivel asemănător al șomajului ating și țări precum SUA în timpul lui Hoover și Roosevelt, fără a cunoaște însă fascismul. Prin urmare, nu criza economică în sine explică apariția fascismului sau ascensiunea acestuia - Hitler ajunge de altfel la putere într-un moment în care criza încetase, iar economia germană dădea semne evidente de revitalizare - cât modul în care ea este percepută și explicată ca o consecință a înfrângerii, a dominației străine prin intermediul capitalului etc. Asta ar explica de ce în fond, toți fasciștii împărtășesc aceeași ură față de “marile plutocrații capitaliste” și față de “agenții interni și externi” ai acestora.

Dintre factorii internaționali care au contribuit la nașterea fascismului am menționat deja problemele legate de statusul internațional generator de umilințe și frustrări, fie că acestea țin de înfrângere militară, privarea de teritorii revendicate, subdezvoltare, dominație externă, etc.¹⁰ Exemplele cele mai pertinente în acest sens sunt Germania și Ungaria, dar și Italia, care deși învingătoare la 1918 consideră că victoria sa a fost *mutilată* la congresul de pace de la Versailles. Cazul României seamănă oarecum cu cel al Italiei, pentru că, deși se numără printre marii învingători ai războiului și primește mai multe teritorii decât sperase inițial, România consideră că nu este tratată corespunzător de către aliații săi, ba chiar este umilită atunci când i se impune tratatul minorităților. La asta se vor adăuga pe parcurs incapacitatea de a ajunge la nivelul de dezvoltare economică la care sperase să ajungă în euforicii ani de după război, cât și problemele generate de procesul de unificare și mai ales de integrare a noilor provincii.¹¹

Last, but not least, în cele mai multe dintre cazuri, un rol aparte în emergența fascismelor națio-

nale revine existenței unui model fascist extern. Din astfel de modele celelalte fascisme se inspiră și totodată în aceste “antecedente” găsesc o primă confirmare a justetei cauzei lor. Tot modelele externe de succes explică, chiar dacă doar parțial, natura contagioasă a fascismului în Europa. Spun parțial pentru că Mussolini se inspiră prea puțin din surse externe, în primul rând pentru că beneficiază doar de existența unor forme de pre, quasi și proto-fascism european. Hitler se vede însă nevoit a recunoaște rolul inspirator jucat de curajosul lider italian. Restul fasciștilor europeni sunt aproape cu toții influențați de Fascism și nazism din care fură și copiază copios, chiar dacă, după o primă fază, nu mai recunosc acest lucru, se dezic de modelele lor sau spun, în stil protocronist, că ideile fundamentale le aveau înainte de a fi auzit de vreunul dintre cei doi mari lideri ai fascismului european. Ultimii au întrucâtva dreptate căci rolul modelului extern nu trebuie exagerat, dincolo de mimetism fiecare mișcare fascistă serioasă beneficiind de propriile-i rădăcini naționale, din exemplele externe preluând mai curând elemente de suprafață ce țin de stil și organizare. De altfel, cu excepția nazismului austriac, toate mișcările fasciste care au redus totul doar la importul mimetic al unui astfel de model verificat au eșuat.

Cei mai mulți dintre factorii extrinseci menționați de teoria lui Payne îl pot ajuta pe istoric doar în efortul de a interpreta fascismul din perspectiva raporturilor acestuia cu capitalismul, construcția națiunii, procesul de modernizare etc. Nu spun însă mai nimic despre dinamica internă a fascismului și nici nu facilitează analizarea acesteia. Or, înainte de a fi mișcare, partid, regim; fascismul este un mănunchi de axiome centrale, ce compun ideologia distinctă a fascismului generic, ideologie de la care, în practică și în funcție de contextul național, politic, cultural, etc. se ajunge la extrem de diferitele manifestări ale fascismului politic. Permanent pregătit să sintetizeze idei și teorii preluate dintr-un spectru extrem de larg, dând dovadă de flexibilitate, acest *late-comer* urcă pe scena politică saturată de sistemele de valori și teoriile politice ale rivalilor unde, mulțumită spiritului său mercurial și cameleonismului, împrumută din alte doctrine ale timpului. Astfel încât contribuția fascismului la fascism pare a se reduce la celebrarea activismului, la vitalism, aspecte mitice și mistice ce-i permit a se erija în forță politică capabilă să creeze un nou tip de om, să regenereze națiuni, societăți, rase, civilizația europeană. Odată asumat acest fapt, rămâne de explicat cum a reușit această “radicală, național holică, A Treia Cale”, ceva mai mult decât “naționalism plus socialism”, să atragă

suportul maselor, al indivizilor ce aparțineau adesea unor categorii sociale aflate pe poziții diferite și adesea, teoretic vorbind, ireconciliabile.

O explicație posibilă pentru succesul fascismului ar fi cea oferită de Gerald M. Platt în termenii socio-psihiologiei. Mai exact, spune Platt, nu doar în cazul fascismului ci în absolut toate cazurile în care avem de a face cu fenomene revoluționare și revoluții, dinamica internă a acestora nu poate fi tradusă, redusă *in abstracto*, la o singură clasă (de mijloc în cazul nostru) sau un singur tip psihologic de personalitate a participantului la revoluție. Masa participanților la orice revoluție este prin excelență heterogenă, iar atracția exercitată de respectiva revoluție nu poate fi explicată monocausal.¹² Dealtfel, spune tot Platt, inclusiv limbajul la care apelează revoluționarii, mai ales fasciștii, pentru a da un sens crizei revoluționare, este lipsit de omogenitate. El se adresează tuturor, nu vorbește clasei ci comunității și se raportează la totalitatea experiențelor acesteia pentru a-i putea vorbi (tot) în numele unei iluzii și oferi soluții totale, nu de clasă și nici individuale. Magia constă, în cazul particular al fascismului, în posibilitatea individului de a participa, ca parte a unui întreg, la renașterea iminentă a națiunii din cenușa războiului, din criza în care o aruncase vechea ordine. Prin urmare, convertirea lui la fascism, sub amenințarea bolșevismului, trebuie înțeleasă în primul rând ca experiență și investiție psihologică.¹³ Dacă ne gândim la sindromul emoțional al membrilor *freikorps*¹⁴ și al membrilor tuturor milițiilor paramilitare din Europa post-1918, la fanatismul ultra-naționalist al celor pe care Hobsbawm i-a numit “Rambo’s of the 1920s”, indivizi dispuși să-și ucidă adversarii politici, ai națiunii, atunci nu putem decât să-i dăm dreptate lui Platt.

Chiar dacă fascismul nu se adresează numai acestor foști combatanți, mai exact aceluia dintre ei care afirmă, precum Ernst Von Solomon, că “nu știam ce vrem, dar ceea ce știam deja nu vroiam să acceptăm”,¹⁵ nu trebuie uitat faptul că aceștia sunt printre primii atrași de noua ideologie și că mulți dintre ei rămân poate cei mai constanți și fideli suporteri ai cauzei acestuia. Și mai sigur este faptul că, în absența unor astfel de militanți combatanți, a unor oameni precum acei *arditti*, care îl vor urma pe Italo Balbo în campaniile sale de pedepsire din Ferrara, indivizi care scriau cu propriul sânge, pe bandajele lor, “puțin îmi pasă”, fascismul nu ar fi reușit să se impună atât de repede. Sau poate că nu ar fi reușit să o facă niciodată.

Cele de mai sus par a face trimitere explicită la perioada primului război mondial și a consecințelor

acestuia. În absența acestei experiențe catastrofale și seminale pentru multe dintre catastrofele secolului XX¹⁶ nașterea fascismului, nu doar a lui, nu poate fi înțeleasă. Prima și cea mai naturală și legitimă întrebare în acest sens ar fi următoarea: De ce nu s-a ajuns mai devreme la fascism din moment ce ideile, rădăcinile naționale și tradițiile politice ale acestuia existau deja? Ce aduce în ecuația fascismului (și comunismului) confruntarea cu această “ultimă frontieră”, acest *Armagedon* pe care îl așteptase o întreagă generație?¹⁷ Răspunsul, extrem de complex, include printre multe altele măcelul la scară industrială și primul mare genocid, cel al armenilor din 1915,¹⁸ un *generational turnover*, un val revoluționar de stânga și unul de dreapta (naționalist) fără precedent, o revoluție comunistă triumfătoare și, în replică, un val de reforme politice și sociale care împing Europa în epoca maselor, a democrației create peste noapte și în absența celei mai elementare educații democratice, păstrând astfel reticenta elitelor de secol XIX față de popor și pe cea a poporului față de topul politic.¹⁹

*

Plecând de la universal și/sau național, europenii ieșiți din război vor să inventeze o nouă lume politică în baza unor religii complementare și antagoniste pentru a ajunge în final și într-un caz și în celălalt la catastrofă.²⁰ Nici comunismul și nici fascismul nu reușesc să se impună în absolut toate statele europene. Își lasă în schimb amprenta asupra întregului continent prin contribuția lor directă sau indirectă la metamorfozarea lumii de dinainte de 1914, capitalistă economic, liberală politic, burgheză în mentalități, o lume eurocentrică a cărei axă o reprezenta ideea de progres material și moral, încrederea în știință, cunoaștere, educație.²¹ Transformarea vechii lumi – contemporanii vorbesc despre moartea acesteia – începe odată cu izbucnirea primului război mondial în timpul căreia, spune un Karl Kraus, umanitatea își trăiește ultimele zile.

Războiul distruge edificiul civilizației secolului XIX, produce falii politice, sociale, morale, economice pe care lumea de după 1918 nu le mai poate acoperi, deși încearcă cu disperare acest lucru. Atmosfera creată atât pe front cât și acasă se va dovedi propice atât pentru fascism cât și pentru comunism, vlăstare ale situației politice nou create. Reizbucnirea flăcării revoluționare pe care oamenii politici ai secolului XIX credeau că o au sub control va face posibilă relansarea la stânga a credinței în lupta cea mare și finală pentru răsturnarea capitalismului. La 1917-1918 diferența fundamentală constă în noua atitudine a dreptei, care nu se mai mulțumește doar să deteste amenințarea stângii și să-i condamne uneltirea, ci

ajunge să-i accepte provocarea.²² Dreapta europeană de după război și chiar și cea de la începuturile acestuia nu mai seamănă cu vechea dreaptă europeană de secol XIX. Nu mai este doar autoritar-conservatoare ci și neoconservatoare, nu mai este naționalistă ci ultra-naționalistă, nu se mai rezumă doar la radicalism ci susține extremismul politic. Mai mult, încețază a mai fi doar contra-revoluționară. Războiul îi oferă suportul popular, de masă, de care dreapta clasică nu beneficiase niciodată.

Prea puțin din această atmosferă revoluționară a finalului transpare la începutul războiului. La stânga se poate chiar vorbi despre un eșec al ideii revoluționare căci 1914 aduce triumful națiunii asupra clasei, iar ceasul grevei generale lasă locul, cu sau fără asasinarea lui Jean Jaures, clipei unității naționale. Însă nici în acest caz nu avem de a face, cu mici excepții, doar cu un naționalism hipertrofiat. 1914 înregistrează existența în capitalele europene a unui cocktail ideologic din care nu lipsesc nici sentimentele democratice, nici patriotismul. Aceleași sentimente vor fi însă traduse în cu totul alți termeni după patru ani de război modern, total și democratic în timpul căruia nici unul dintre combatanți nu se zgârcește în ce privește resursele materiale, greutatea îndurate de civili, sângele “soldatului necunoscut”.²³ Împărțirea beligeranților în învinși și învingători devine o biată convenție dacă ne gândim la degradarea morală și fizică a oamenilor, la deficiența emoțională a conducătorilor acestui război mecanizat, la vociferările demagogice și beliciste ale patrioților de meserie din spatele frontului, la atmosfera creată de patru ani de cenzură, șovinism, conformism (al opiniei publice), la economia centralizată și planificată, etc. Dincolo de iluzia victoriei și de frustrările generate de înfrângerea din final, toate statele combatante asistă la sfârșitul civilizației liberale a Europei. *La belle époque* moare în decursul a patru ani de regim de război ce lasă omenirii drept moștenire “modele pentru potențiali tirani” și mase de oameni transformați în sclavi ai tehnicii și ai propagandei.

Despre fascism s-a spus că ar reprezenta cea mai importantă contribuție a intelectualilor generației de la 1914 la politica europeană interbelică.²⁴ Despre comunism s-a spus că ar reprezenta doar cealaltă mare aventură politică a aceleiași generații.²⁵ Și într-un caz și în celălalt s-a insistat asupra deziluziilor acestor soldați care, întorși acasă de pe front, refuză întoarcerea la normalitatea de dinainte de război pentru că vor să dea un sens și o finalitate războiului, se agață de ideea de revoluție pentru a împiedica spiritalul câștigului să ia locul spiritului de sacrificiu.²⁶

Într-adevăr, cei mai mulți dintre “ofițerii” și

“soldații” fascismului european, sunt membrii acelei generații rămase în memoria Occidentului ca *Generația lui 1914*, a celor născuți între 1890 și 1900 și care participă la experiența unică, religioasă după unii dintre ei, a primului război mondial. Din rândurile acestei generații, mai ales dintre cei care, odată întorși acasă, refuză pacea și nici nu caută evadarea în cotidian, fascismul își va recruta aceea tranșeoacrație, o aristocrație a viitorului și a acțiunii de care vorbea Mussolini²⁷, cât și armata de voluntari dispuși să continue acasă, în prelungirea războiului clasic, lupta împotriva inamicului din tranșeele politicii interne. Unii dintre ei se lasă atrași de fascism doar pentru că în anii războiului ajunseseră să creadă într-o nouă religie a cărei esență consta în ideea distrugerii totale urmate de renaștere. Alții doar pentru că, după ce serviseră sub drapelul național timp de patru ani, acceptând totodată ideea sacrificiului suprem, cred că fascismul le oferă dreptul de a juca rolul de judecători direcți ai contractului social.

De la cei din generația de dinainte, de la un Barres, Peguy, Lagarde, Sorel, Pareto, Nietzsche, Gentile etc. membrii generației lui 1914 moșteniseră o nouă viziune asupra lumii decadente în care trăiau, criticismul, dar și “optimism” în ce privea viitorul. Cred, ca și unii dintre măștrii lor, că o nouă moralitate ar putea salva omenirea și sunt convinși că civilizația, achiziție precară, poate fi și trebuie permanent înnoită prin distrugere și recreare.²⁸ Ce îi deosebește de înaintașii lor este hotărârea de a înlocui contemplarea cu acțiunea. Vor să fie *doers* nu *thinkers*.²⁹

Nu toți cei obsedați de decadența și renașterea Occidentului și a omului occidental se vor lăsa atrași de fascism. Unii sunt atrași de socialism pe care îl traduc în formula democratizării instituțiilor politice + extinderea dreptului de participare la viața politică + eliminarea inechităților sociale, pentru ca ulterior să treacă la liberalism sau la fascism. Pentru acesta din urmă vor opta mai ales acei intelectuali proveniți din clasele de mijloc, care considerau că socialismul este prea plebeian, prea materialist și prea atașat de un marxism steril. Deși anti-burghezi și nu întotdeauna indiferenți față de soarta maselor, aceștia mai refuzau în socialism și acel atac la coeziunea națională, pentru că, considerau unii dintre ei, prezervarea Franței, Italiei sau Germaniei era mult mai importantă decât soarta clasei muncitoare. Spre deosebire de socialiști, care se puteau agăța de ideea luptei de clasă, aceștia din urmă nu aveau însă un instrument care să le permită transpunerea în politică a ideilor lor. Pentru ei, mai ales pentru ei, războiul va reprezenta soluția salvatoare, purgatoriul civilizației, al noului om, al națiunii lor. Mulți nu își doreau

războiul ci doar schimbarea. Pentru aceasta din urmă vor fi însă în stare să moară și să omoare în timpul războiului și după.³⁰

Mulți dintre europenii de astăzi păstrează în memorie pe eroii romanelor lui Erich Maria Remarque și Ernest Hemingway și cred că așa trebuie să fi arătat la sfârșitul primului război mondial supraviețuitorii generației pierdute pe câmpurile de luptă din Europa anilor 1914-1918. Cu toate acestea, nu toți cei ce se întorc acasă la 1918 sunt șocați sau vor să-și aducă aminte de grozăvia frontului. Unii se încăpăținează să vorbească despre eroism, camaraderie, glorie. Nu de puține ori sfârșesc prin a deveni morbizi căci ajung să afirme, precum Ernst Junger, că de pe front s-au întors “mai buni”.

După patru ani de război, cohorte de reprezentanți ai acestei generații a războiului, cu un limbaj și stil de viață militarizat, ce renunțaseră la ideea de libertate individuală, se văd obligați să revină acasă unde trebuie să accepte din nou vechile ierarhii, barierele sociale și să se supună autorităților civile pe care le disprețuiau încă de pe front și pe care le considerau responsabile pentru măcelul inutil și, în unele cazuri, pentru înfrângerea din final. Revoltați și incitați la revoltă, membrii acestei generații tinere, ce se sacrificase pe front, încep tot mai adesea să se pună în antiteză cu bătrâna generație, a profitorilor materialisti și auto-mulțumiți. Acesta nu era doar solul pe care fascismul urma să-și arunce semințele. Era însăși materia din care urma a se plămădi fascismul.

NOTE

- ¹ Stanley Payne, *Elements of a Retrodictive Theory of Fascism*, în *A History of Fascism, 1914-1945*, London, UCL, 1996, p. 495.
- ² Vezi Robert Wohl, *The Generation of 1914*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1979.
- ³ Andrew Janos, *The Politics of Backwardness in Hungary, 1825-1945*, Princeton, Princeton University Press, 1982. Vezi și Nicholas Nagy-Talavera, *The Green Shirts and the Others. A history of fascism in Hungary and Rumania*, California: Hoover Institution Press, Stanford University, 1970.
- ⁴ Paul Corner, *Fascism in Ferrara. 1915-1925*, Oxford University Press, 1975, p. 137-169.
- ⁵ Prea adesea s-a insistat după 1989, pentru a se sublinia lipsa de simpatie în epocă a românilor față de comunism, doar pe slăbiciunea socialismului și pe faptul că PCdR, scos în afara legii încă din 1923, nu ar fi putut oricum să atragă simpatia populației.
- ⁶ Renzo de Felice, *Italian Fascism and the Middle Classes*, în *Who Were the Fascists? Social Roots of European Fascism*, Stein Ugelvik Larson, Bernt Hagtvet, Jan Petter Myklebust eds., Bergen, Oslo and Tromso: Universitetsforlaget, 1980.
- ⁷ Paul Corner, *op. cit.*
- ⁸ Thomas Childers, *The Social Bases of the National Socialist Vote*, în George Mosse ed., *International Fascism. New Thoughts and New Approaches*, New York, Howard Fertig, 1979) p. 161-188.

⁹ PNF trimite în acești ani deputați evrei în parlamentul italian și în primele guverne ale lui Mussolini apar doi miniștrii evrei.

¹⁰ Vezi cazul Spaniei, care nu participă la război, unde fascismul se hrănește din frustrările și paranoia generate de “gloria apusă a trecutului” și confruntarea cu o masivă și ubicuă influență externă.

¹¹ Irina Livezeanu, *Cultură și naționalism în România Mare, 1918-1930*, București, Humanitas, 1998.

¹² Gerald Platt, *Thoughts on a Theory of Collective Action: Language, Affects, and ideology in Revolution*, în M. Albin ed., *New Directions in Psychohistory*, Lexington, Lexington Books, 1980, p. 69-94.

¹³ *Ibidem.*

¹⁴ Klaus Theweleit, *Male fantasies*, Cambridge, Polity Press, 1989, vol. 2, p. 227-243.

¹⁵ Roger Eatwell, *Fascism: A History*. London: Vintage, 1996, p. 9.

¹⁶ Furet compara caracterul matricial al primului război mondial pentru secolul XX cu cel al revoluției franceze de la 1789 pentru secolul XIX. Vezi Francois Furet, *Trecutul unei iluzii. Eseu despre ideea comunistă în secolul XX*, traducere de Emanoil Marcu și Vlad Russo, București, Humanitas, 1996, p. 175.

¹⁷ Robert Wohl, *op. cit.*, p. 212.

¹⁸ La acest genocid, uitat prea repede de europeni, se referea Hitler atunci când vroia să elimine temerile și inhibițiile unora dintre apropiații săi.

¹⁹ Francois Furet, *op. cit.*, p. 178. Sufragiul universal nu a asigurat integrarea automată a individului în politică. Adesea noul cetățean cu drepturi depline a adus odată cu el în politica post-belică doar limbajul frontului, al camaraderie, amintirile din război și disprețul său față de autoritățile publice.

²⁰ Francois Furet, *op. cit.*, p. 40.

²¹ Erick Hobsbawm, *Secolul extremelor*, traducere Anca Irina Ionescu, București, Editura Lider, 1997, p. 19.

²² Francois Furet, *op. cit.*, p. 28.

²³ *Ibidem.*, p. 54.

²⁴ Robert Wohl, *op. cit.*, p. 233.

²⁵ *Ibidem.*

²⁶ *Ibidem.*, p. 223-224.

²⁷ Benito Mussolini, *Trincerocrazia*, “Il popolo d’Italia”, 15 decembrie 1917, Republicat în *Omnia opera di Benito mussolini*, vol. III, Roma, 1937, p. 140-143.

²⁸ Robert Wohl, *op. cit.*, p. 212-213.

²⁹ *Ibidem.*, p. 215.

³⁰ *Ibidem.*, p. 216.

MIHAI CHIOVEANU - absolvent al Facultății de Istorie a Universității București și al Masterului de Istorie a Europei Centrale la Universitatea Central-Europeană din Budapesta (UCEB). Este doctorand în specializarea *Istorie Comparată* la UCEB și în specializarea *Ideii Politice* la Universitatea Al. I. Cuza din Iași.

Cultură civică în noul context european

MARIA POPESCU-BUTUCEA

Democracy cannot be learned only by "seeing and doing". Although it's been often said that theoretical acquisitions is not enough to mould a young individual character we cannot help bringing about a principal saying that efficient action is always precede by theory. If they do not lead to indoctrination and ideology, those concepts acquired through social studies do have their place and usefulness in each individual's culture.

1. Statutul disciplinelor de educație civică și cultură civică

Formarea comportamentelor sociale specifice democrației sunt o componenta definitorie a sistemelor sociale aflate în tranziție. Dar acestea nu se învață numai "văzând și făcând". E necesar un proces îndelungat de orientare și educație sistematică. La un astfel de proces mă voi referi în continuare și nu la "modele" culturale, mai vechi sau mai noi existente "pe piață". Deși s-a demonstrat că a poseda noțiuni nu este suficient pentru formarea conștiinței civice, nu putem neglija un principiu cum este cel care afirmă că *acțiunea eficientă* este precedată de *teorie*. Fără a produce indoctrinare și ideologie, conceptele însușite prin studiul științelor sociale își au locul și rostul lor în cultura unui cetățean. Soluția este în cele din urmă îmbinarea cunoștințelor cu formarea convingerilor, atitudinilor și a deprinderilor de bun cetățean. Nu lipsită de valoare este susținerea lor prin studii de caz și exemple din viață cotidiană privată și socială. În democrațiile mature, sistemele de învățământ acordă un număr suficient de ore în spațiul curricular, iar dezbaterile cu privire la implementarea politicilor educaționale sunt mereu deschise.

Există în România preocuparea pentru formarea cetățeanului activ, responsabil? Este această activitate luată în serios? Beneficiind de suport extern s-au elaborat manuale deosebit de atractive și s-au realizat cursuri de formare a profesorilor, dar în școli continuă să existe o ierahizare a disciplinelor după importanța lor la examene și nu după valoarea

intrinsecă. Centralismul care a caracterizat ultimii ani a accentuat acest fenomen și a împins și mai mult disciplina către zone periferice. Chiar dacă în orele de curs se fac multe aplicații iar fundațiile susținătoare a unor proiecte de cultură civică au insistat pe aplicații și o continuă legătură cu realitatea socială, există încă un clivaj între curriculum-ul ascuns și cel oficial care menține distanța între ceea ce se învață ca teme și modul de comportare cotidiană al elevului. Strada, grupul de referință, familia cu mentalitățile înrădăcinate al celui "la noi nimic nu se poate schimba" sunt mai aproape de tânăr decât lecțiile profesorului luate adesea ca fiind prea idealiste. Așadar mentalitățile se reproduc ca și comportamentele. Disciplinele sunt predate de personal cu specializări diferite și intră adesea în completarea unor catedre ramase descoperite. Astfel poate fi predată de absolvenții de filosofie, dar și de istorie, limba română sau, mai rar, de absolvenții de drept sau științe politice.

Ceea ce este paradoxal însă, disciplina se predă începând de la clasele primare până la clasa XI, fie în trunchiul comun, fie ca opțional, dar în curriculum universitar, în formarea inițială, viitori profesori nu beneficiază de studiul unei discipline de sine stătătoare și nici de metodică predării ei, poate cu unele excepții (SNSPA). Așadar profesorii predau adesea în "stilul" specialității proprii. Manualele și ele surprind din perspective diferite temele și de aceea uneori înțelegerea devine greoaie.

Se resimte nevoia unei regândiri și a unei noi perspective pentru a așeza lucrurile într-o matcă firească.

Poate redimensionarea europeană să aibă efectele aşteptate şi în situaţia din România.

2. Conceptul de "identitate multiplă" – bază pentru cel de "cetăţenie şi identitate europeană"

Se află azi în atenţia cercetătorilor din ştiinţele sociale un nou concept integrativ, acela al "identităţilor plurale". Fiecare individ îşi poate construi o sumă de "identităţi" mai mult sau mai puţin esenţiale care îi conturează personalitatea şi apartenenţa la un grup sau altul. "Spre deosebire de omul modern, care era preocupat de asigurarea şi garantarea unei identităţi esenţiale, monocelulare, unice, omul contemporan este o fiinţă care îşi caută şi îşi dezvoltă o identitate multiplă". Pentru a combate efectele schizomorfe ale evoluţiei societăţii, omul modern a elaborat, în filozofie, în antropologie, în psihologie, în literatură, diverse proiecte ale centrului şi totalităţii persoanei. Ele constituie idealul a ceea ce am putea numi subiectul modern, un subiect unic şi centrat.

În schimb, subiectul actual poate fi definit printr-o adevărată pulverizare în mai multe personalităţi, mai mult, printr-o asumare programatică a unei identităţi multiple. Sunt mai multe concepte care descriu aceasta plurifocalizare a subiectului, precum cele de "policronie" (C. Castoriadis) sau de "politropie" (G. Liiceanu), care se refera la faptul ca omul actual trăieşte simultan în mai multe timpuri, în mai multe epoci şi în mai multe momente ale vieţii sale, se deschide inevitabil spre cele mai diverse spaţii şi dimensiuni, ce îi configurează personalităţi diferite. Un altul este cel de "celeritate", prin care filozoful american Wlad Godzich defineşte viteza accelerată a timpului subiectiv şi colectiv în care trăim la ora actuală, viteza care ne impune să fim capabili să ne mutăm foarte rapid dintr-o percepţie într-alta, dintr-o viziune într-alta, dintr-o identitate într-alta."¹

A comenta noţiunea de identitate este foarte dificil, deoarece termenul nu este utilizat doar în discursul teoretic, ci şi în limbajul obişnuit. El a devenit extrem de vag şi poate, de aceea, greu de înţeles. Expresii curente ca: "a-şi găsi identitatea", "şi-a pierdut identitatea", "a-şi dovedi identitatea" au o presupozitie comună tacită care merită să fie relevantă. Este vorba de aceea care propune pentru caracterizarea persoanei ca o singură şi unică identitate esenţială, imuabilă şi invariabilă. Contrar acesteia conceptul de identitate nu desemnează un fel de identitate inerentă, ci mai ales o relaţie între două sau mai multe persoane. Această relaţie ne spune că o persoană A este asemănătoare cu B, dar diferită

de C. Acţiunea de a atribui o identitate cere clarificarea mai întâi a trăsăturilor caracteristice avute în vedere. Logic, două lucruri pot fi identice dintr-un punct de vedere, devenit criteriu şi diferite după un altul. Altfel spus, a vorbi de identităţi este o manieră de a clasifica după anumite caracteristici, devenite, în mod arbitrar criterii. Identitatea este cea care creează, de fapt, uniformitatea şi diferenţa, incluziunea şi excluziunea. Cât despre criteriile utilizate pentru determinarea identităţii sociale, ele sunt totdeauna în funcţie de contextul social cultural. Ele pot fi vizibile (rasă, sex) sau indivizibile (religie, naţionalitate, profesie) şi se schimbă de-a lungul timpului, deci sunt relative. Persoanele îşi declină identitatea deci prin trăsăturile caracteristice comune cu alte persoane sau cu un grup. În acest fel putem vorbi de o mulţime de identităţi parţiale posibile luând de fiecare dată alt criteriu religie, profesie, tip de educaţie, naţionalitate.

De-a lungul vieţii, oamenii îţi construiesc, dobândesc o multitudine de identităţi. A accepta ca viabilă imaginea uniformităţii ca ţel al educaţiei înseamnă a rămâne tributari unei concepţii învechite. Antropologic vorbind, cultura ne oferă o altă formă de ereditate culturală. Grupul trasează graniţele culturale, iar membrul grupului în ipostaza complexităţii sale este la rândul lui purtător a mesajului cultural. O identitate multiplă, cel puţin la nivelul educaţional, este idealul pentru educarea în spiritul identităţii naţionale, europene şi apoi globale.

"Noua Uniune Europeană va avea nevoie de un grad de coeziune pe care nu i-l poate asigura doar integrarea economică şi pe care nu i-l poate oferi decât o puternică *angajare a societăţii civile europene*. Educaţia şi cultura sunt din ce în ce mai importante în cadrul procesului de constituire a comunităţii şi de definire a *cetăţeniei europene (Maas-tricht, 1992)*. Europa este datoare să demonstreze că ia foarte în serios angajamentul sau de a se îndrepta către un tip de societate bazat pe educaţie, pe învăţare. Beneficiind de o sporită diversitate culturală, Europa trebuie să dea dovadă de interes, creativitate şi energie pentru a pune în practică iniţiativele culturale şi educaţionale la nivel de Uniune".²

3. Rolul unor proiecte transnaţionale

Există deja în documentele organismelor europene de diseminare precum şi în manualele româneşti referiri la noţiunea de "cetăţenie europeană". E de remarcat însă ca la nivel academic european acesta abia cum se construieşte prin eforturile comune ale statelor membre şi viitoare membre cum e şi România. Modul în care va fi inclus con-

ceptul în curricula viitoare trebuie să se bazeze pe asumptii comune. Dezbaterile propunerile, analizele se realizează și finalizează în cadrul unor proiecte transcurriculare, transnaționale și reunește la masa de lucru experții în domeniu educațional care, la final, să înainteze concluziile factorilor de decizie din țările proprii. Un astfel de proiect centrat pe promovarea unei noi educații este promovat de "Educația pentru cetățenie activă" care a avut una din întâlniri la Roma în aprilie 2003, adunând reprezentanții Franței, Angliei, Spaniei, Italiei și României. (România participă la proiect cu un buget mai mic alocat, iar persoanele au fost acceptate fără o analiză prea atentă astfel încât unele nu cunosc nici limba de desfășurare a lucrărilor!) Acesta este un proiect transnațional european care își propune câteva obiective ambițioase cum ar fi: elaborarea unei linii comune de orientare a programelor de studiu pe verticală (9-16 ani) și pe orizontală, transdisciplinar; un parcurs pluridisciplinar axat pe noile drepturi și noile responsabilități ce decurg din noul tip de societate, experimentate în cadrul școlilor din țările europene; studierea curriculum-ului implicit specific fiecărei țări; crearea rețelelor bilaterale de cooperare; planificarea, elaborarea a trei module: unul destinat profesorilor din țara de origine, altul destinat formatorilor transnaționali și al treilea din nou profesorilor ce vor fi cuprinși în programele Socrates de formare și va avea, de asemenea, un obiectiv de formare transnațional. Proiectul își propune un parcurs pluridisciplinar juridic, lingvistic, socio-cultural, istoric, artistic literar. Se va finaliza astfel în 2005 prin realizarea unui veritabil portofoliu pentru profesori și pentru studenți în baza unor module de formare inițială și continuă privind predarea disciplinei *Cultură civică* și includerea ca obiectiv formarea identității europene și a cetățeniei active. Aceștia din urmă vor beneficia de stagii de formare în baza unor protocoale de parteneriat și obținerea unor credite ce vor fi recunoscute la întoarcere în instituțiile din țara de origine.³

Proiectul se află în faza inițială și se lucrează pe două grupe: formare inițială și formare continuă, în care țările partenere, inclusiv România, discută problema posibilității realizării unui curriculum comun. Francois Audigier, de la Universitatea Geneva, expert consultant în proiect, compară curricula din diferite state. "Contextele sunt diferite, dar întrebările pe care ni le punem privind viitorul cetățean european sunt comune, ca atare și răspunsurile noastre trebuie să fie comune".

Din observațiile și comparațiile făcute până

în acest moment, întâlnim aceeași situație paradoxală. Deși elemente de cultură civică se predau la clasele primare și gimnaziale cultura civică în formarea inițială a învățătorilor și a profesorilor nu există ca o disciplină distinctă în curriculum universitar. Se face imperios necesar introducerea ei sau nu?

O altă problemă în discuție a fost modalitatea de realizare a educației civice: disciplinar alocându-se în curricula de primar sau gimnazial, liceal a unui număr de ore, sau transdisciplinar în cadrul fiecărei discipline școlare?

Au fost propuse două direcții. Varianta franceză și cea engleză. După opinia franceză cultura civică se realizează *implicit* și are un aspect *inter* și *transcurricular*. (Pedagogia identificată ca o știință a învățării sociale). De la istorie până la matematică profesorii trebuie să utilizeze toate mijloacele de care dispun în vederea creării *conștiinței cetățenești*. Experții britanici, spun că trebuie să existe o limită altfel, pe de o parte e posibil ca cel care își propune să facă totul să nu facă nimic și pe de alta, există riscul împrăștierei între disciplinele, mai mult sau mai puțin, științe umaniste. Ei propun prima variantă, iar ca metodologie învățarea cetățeniei active se face prin *aplicații*, practicând-o, precum, analogic, are loc învățarea limbilor străine.

Revenind la problema curriculei oficiale de "Cultură civică" nu este inclusă ca disciplină obligatorie în planul de învățământ a facultăților și colegiilor în nici unul din statele participante. În vederea realizării unui astfel de *proiect transnațional* care să aibă în vedere viitoarele propuneri pentru un curriculum comun european, primul pas este de a se *identifica conținuturile* posibile. S-a propus clarificarea conceptelor ce vor fi incluse în conținutul curriculum-ului privitoare la cetățenia activă, tip de identitate europeană/globală și educația de gen care, desigur, au fost acceptate în agenda de lucru. Tot ca un element de specific identitar reprezentantul francez propune un *studiu de caz* pe tema valorilor religioase în școli în condițiile în care în Franța învățământul e declarat laic prin Constituție, iar profesorii nu au voie să-și exprime opțiunile religioase în instituția școlară. Al doilea pas este cel referitor la identificarea elementelor de *curriculum ascuns* și al treilea realizarea unor *stagii practice* aplicative pentru studenții, viitoare cadre didactice în vederea implementării acestui curriculum cu elemente comune europene, dar ținând cont de specificitatea țărilor.

Reprezentantul Franței în acest proiect *transnațional* vorbește de civismul european ca fiind educație pentru *tradițiile culturale* europene versus globalismul american. Modelul Suediei este mai

puțin restrictiv și propune înțelegerea educației și culturii civice ca educație pentru valorile democrației în general. Colega italiană, - Universita Catolica del Sacro Cuore – Milano, ne invită să evităm textele oficiale politice scrise în *limbajul de lemn* și să dăm interpretări, *reformulări pedagogice*, să ținem seamă de *curriculum ascuns* al studenților. Britanicii de la King College London, se plâng de prea marea autonomie locală și atomizare, lipsă de comunicare între instituțiilor școlare, dar recunosc avantajul neimplicării politice de care ceilalți fac mult caz. Și în tot acest răstimp, rezistența la schimbare în mai toate sistemele educaționale, *valorile societății* versus *valorile școlii*. Se propune un titlu “*Cum poate curriculumul schimba societatea*” și întrebarea incitantă care rămâne pentru reflecție: Ce este negociabil în democrația școlii?

Din toate discuțiile și temele de reflecție pentru viitoarea întâlnire de la Lisabona (2004), cel puțin pentru secțiunea de lucru formarea inițială, se desprinde ideea *identităților multiple* pe care trebuie să și le construiască viitoarele cadre didactice: de a fi profesor și formator național aparținând unei țări, dar și de formator european, transnațional cu conștiința nu a sciziunii, ci a concomitenței acestor *identități multiple funcționale*.

NOTE

¹ Corin Braga, “*Observatorul Cultural*”, nr. 165-166, 22 aprilie - 5 mai 2003.

² “Scrisoarea deschisă adresată Convenției Europene” în “*Observatorul Cultural*”, nr. 165-166, 22 aprilie - 5 mai 2003.

³ Se așteaptă ca IUFM-urile din Franța, instituțiile care pregătesc institutorii în acest moment, să sufere mari transformări după noile orientări de politică educațională, astfel încât absolvenții să primească credite universitare și să poată realiza cel puțin un master.

SEMNAL

Petru Groza

Adio lumii vechi! Memorii

Editura: Compania

Anul apariției: 2003

Descriere

Cine a fost, la urma urmei, Petru Groza? Prim-ministru al României în 1945-1952, președinte al prezidiului Marii Adunări Naționale (șeful statului) între 1952 și 1958, omul care a instalat la noi comunismul fără să fi deținut vreodată carnetul de membru al partidului comunist, sau cel care a fost, înainte de 1945, de mai multe ori ministru în guverne averescane, deputat, avocat, proprietar de moșii, fabrici, bănci, hoteluri, mori, uzine de electricitate, izvoare de ape minerale, președinte ani la rând al industrișilor români dar și președinte al Frontului Plugarilor din 1933 până în 1953?

Vlăstar al unei vechi familii românești din Transilvania, crescut într-un univers dominat de Imperiu dar și de revendicări naționale, educat în școli maghiare la Lugoj și Orăștie, student apoi la universitățile din Budapesta, Berlin și Leipzig, Petru Groza, cunoscut până în ultimul sat din Ardeal, Banat și Bihor, este încă un mit al acelor locuri.

În această extraordinară carte rămasă inedită până azi, patriotul din marea generație a Unirii, leul «roșu» de la Deva se explică, convinge, atacă. Adversarii și simpatizanții săi se vor întâlni cu un talent de povestitor ieșit din comun, pus în slujba recuperării a ceea ce el numește «istoria nefalsificată» a României de până în 1945. ■

MARIA POPESCU-BUTUCEA - Drd. Filosofie, Universitatea București. Predă, din 2001, Antropologie culturală și Antropologie politică ca lector la Universitatea Hyperion, București.

A doua biopolitică și “viața dezgolită”

CRISTINA AVRIGEANU

The article offers a signal and an analysis of a bio-politic concept: the so-called “naked” or “nude” life. Starting from Giorgio Agamben concept the analysis is focused on the possibility of using this theory for studying the communist life. The author tries to give an answer at the question: “Are the (communism specific) humiliations, the populism, demagoguery, manipulation, power abuses (still present in the post-communist societies) “denuding” our life?”

Acest articol își propune semnalarea unor discuții ce au loc în cadrul filosofiei politice privind biopolitica. Punctul de plecare îl reprezintă cartea filozofului italian Giorgio Agamben, *Homo sacer: Il potere sovrano e la nuda vita* (1995). Considerând că totalitarismul nu este un accident, ci rezultatul firesc al unei politici ce poate fi caracterizată de la bun început drept biopolitică, Giorgio Agamben este de părere că după experiența lagărelor de concentrare nu mai există cale de întoarcere la principiile “politicii clasice”. Prin urmare nimic nu poate fi mai firesc decât să ne întrebăm ce reprezintă de fapt acest refuz al “politicii clasice occidentale” și în favoarea cui este realizat. Mai ales că teoria filozofului italian se sprijină pe un concept extrem de interesant și de puțin cunoscut până acum: viața dezgolită. Dacă teoria nu vă va convinge, conceptul de viață dezgolită merită însă toată atenția: fie și doar pentru a reflecta un minut la semnificația vieții pe care o duceam în urmă cu vreo 15 ani.

Prima apariție a “vieții dezgolite”

În vremurile îndepărtate nu exista un singur cuvânt care să desemneze viața așa cum o înțelegem noi azi. Grecii utilizau două cuvinte pentru a defini această noțiune: *zoe*, ce semnifică faptul comun de a trăi specific tuturor făpturilor vii, și *bios*, ce indica modul de viață caracteristic pentru un individ sau pentru un grup. În orice caz, nu se putea utiliza termenul *zoe* pentru a indica un mod particular de viață. Spre exemplu, atunci când Aristotel distinge în *Etica nicomahică* trei tipuri de viață, *bios apolauticos*, *bios politicos*, *bios theoreticos*, nu folosește termenul *zoe*, întrucât fiecare dintre aceste moduri de viață semnifică mai mult decât viața în sensul său natural. Astfel, “*există de fapt, trei moduri de viață care ies mai pregnant în evidență: cel înclinat spre o viață de desfătări, cel ancorat în treburile publice și, în*

sfârșit, cel contemplativ” (*Etica nicomahică*, 1095b, 3, 18-20). H. Arendt consideră că meritul acestei clasificări constă în instituirea unei ordini ierarhice între diverse moduri de viață, prin afirmarea faptului că gândirea domină acțiunea. Astfel, prin asocierea a diverse activități cu moduri de viață corespunzătoare, se stabilește între oameni principiul conducerii (Arendt, 1997, pag. 123).

Tot Aristotel a fost primul gânditor care a făcut distincția între simplul fapt de a trăi și viața organizată din punct de vedere politic, “*născut pentru a trăi, dar existent pentru a trăi conform binelui*”, stabilind astfel scopul comunității perfecte. În același timp, Aristotel opune simplul mod de a trăi, “*bucuria*” și “*savoarea naturală*” a vieții, “*dificultății*” vieții politice, sau mai bine zis, vieții politizate. De altfel, Aristotel exclude simpla existență din *polis*, considerând-o drept “*pornire naturală*”, redusă la funcțiile reproductive, la relațiile dintre stăpâni și sclavi și plasând-o în general în sfera *oikos*-ului (Politica, 1252a, 26-35). Astfel, a avea o existență politică înseamnă în acest context a trăi conform binelui: “*Comunitatea deplină, formată din mai multe sate, este cetatea, care atinge limita totalei autarhii și care se creează pentru viață, deși dăinuie în vederea vieții bune*” (Politica, 1252b, 28-30).

Valorificarea modernă a conceptului

Giorgio Agamben desemnează prin conceptul de “viață dezgolită”¹ viața care încă nu s-a constituit într-un *bios*, care nu reprezintă un mod omenesc de a trăi, ci mai degrabă nivelul biologic al vieții. Pornind de la opoziția între “savoarea” simplului fapt de a trăi și “dificultățile” vieții politizate, Giorgio Agamben ajunge la concluzia că “viața dezgolită” poate fi considerată un fundament al politicii occidentale. Nu este străin de această idee nici Michel Foucault atunci când afirmă că

elementul distinctiv al modernității îl constituie prima apariție a acestei *zoe* în interiorul *polis*-ului, ceea ce are drept consecință politizarea vieții oamenilor. Mai mult decât atât însă, Agamben consideră că tocmai această implicare a vieții dezgolate în sfera politică reprezintă nucleul originar al puterii suverane. Ca și cum, referindu-se la acea viață conform binelui de care amintea Aristotel, “*politica ar fi locul în care viața ar trebui să se transforme în viața conform binelui și ceea ce ar fi trebuit politizat ar fi fost dintotdeauna viața dezgolită*”; din acest motiv, aceeași viață dezgolită își asumă calitatea de a fi fost dintotdeauna pentru politica occidentală “*acel lucru pe a cărui exclude se întemeiază comunitatea oamenilor*” (Agamben, 1995, pag. 10).

Puterea dreptului asupra vieții

Subtitlul cărții lui Agamben, *Il potere sovrano e la nuda vita*, recuperează de fapt conceptul de *bloß Leben* pe care îl folosise prima oară Walter Benjamin în 1921 în studiul său, *Zür Kritik der Gewalt*, dedicat analizei raportului dintre morală și violență. Conceptul de viață dezgolită apare în contextul definirii a două tipuri de violență și a sferelor de acțiune ale acestora: violența mitică și violența divină. Astfel, putem analiza violența care se manifestă în cazul excepțional și în termenii lui W. Benjamin, acesta folosindu-se de diferența între violența ce “pune” dreptul, violența ce îl conservă (“*manifestarea mitică a violenței ce se prezintă identică în orice putere juridică*”) și violența care “de-pune” dreptul pe care Benjamin o definește drept violență divină, “*violența pură imediată ce poate opri acțiunea violenței mitice*”. Violența divină, spre deosebire de cea mitică, are un caracter purificator, anulând orice drept și distrugând fără limite, caracterizându-se în același timp prin absența creării unui nou drept. Pentru a defini violența divină, Benjamin se concentrează asupra legăturii dintre violență și drept, pe care o consideră a fi viața dezgolită. În ceea ce privește relația dintre viața dezgolită și violența juridică, Benjamin consideră că puterea dreptului asupra omului se oprește în fața vieții dezgolate, violența juridică neputând să acționeze acolo unde viața dezgolită a omului îl face pe acesta vinovat, dar îl face imun nu în fața vinei sale, ci în fața dreptului. Așadar, ceea ce merită subliniat în acest context în privința studiului realizat de Benjamin este că prin diferența pe care el o instituie între violența mitică (violența prezentă în orice creație juridică) și violența divină este stabilit faptul că violența juridică se oprește în fața vieții dezgolate, fără a avea vreo putere asupra ei.

Ceea ce Giorgio Agamben uită să menționeze este că în studiul respectiv Benjamin indica și singurul moment în care violența umană poate atinge mărimea violenței divine: aceasta era violența revoluționară a

proletariatului, așa cum fusese ea imaginată de Georges Sorel în “*Reflexions sur la violence*”, reprezentând suprema manifestare a violenței pure din partea omului. Violența revoluționară a proletariatului putea fi comparată cu cea divină deoarece, concentrată fiind în mitul grevei generale a proletariatului, nu apucase să își construiască un proiect pentru viitor, după cum arăta Sorel, nu urmărea instaurarea unui alt drept sau forme de guvernare, ci doar spulberarea modului de viață capitalist. Așadar singura violență capabilă să aibă putere asupra vieții dezgolate era cea a proletarilor, a violenței comuniste. Și, în cazul comunismului pe care Giorgio Agamben îl ignoră cu desăvârșire, așa a și fost. Doar că nu era vorba de vreo violență divină, proletară sau revoluționară, ci de o violență asupra vieții, o violență generalizată ce nu-ți lăsa timp să te mai gândești la altceva în afară de cum să supraviețuiești. Fără a fi închis erai liber să faci față violenței la fiecare pas, căci în comunism, cum spunea Pavel Câmpeanu, “*represiunea nu mai înseamnă Gulagul, privarea de stare legală de libertate, ci organizarea represivă a însăși stării legale de libertate*”².

Michel Foucault: prima biopolitică

Conceptul de *bio-politică* este definit pentru prima dată de Michel Foucault spre finalul “*Voinței de cunoaștere*” (1978), prin implicarea tot mai accentuată a existenței umane în mecanismele și calculele puterii. Punctul culminant vine o dată cu epoca modernității, pe care el o numește “modernitate biologică a societății”, transformare ce se produce atunci când “specia intră în jocul strategiilor politice”. Întregul proces poate fi rezumat astfel: “*Timp de milenii omul a rămas ceea ce era pentru Aristotel: un animal viu și în plus capabil de o existență politică; omul modern este un animal în a cărui politică viața sa de ființă vie este pusă în discuție*” (Foucault, 1978, pag. 127).

Punctul de plecare în construirea discursului asupra biopoliticii îl constituie desigur tradiția: pentru mult timp, unul dintre privilegiile puterii suverane era considerat dreptul de viață și de moarte. Cu mențiunea că acest drept se exercita în paralel cu dreptul de a ucide, astfel încât dreptul asupra vieții era corelat cu cel al morții pe care suveranul avea dreptul să o producă. Ceea ce susține de fapt și Hobbes, atunci când afirmă că viața suveranului trebuie apărată cu orice preț, până la înlăturarea oricărui pericol – lucru destul de evident din moment ce în acea epocă războaiele se purtau totuși în numele suveranului, nu al națiunii. Dar aceasta este totuși o politică anterioară cel puțin secolului al XIX-lea. Există un anumit punct în istorie, o anume “epocă clasică” ce marchează momentul în care “dreptul de viață și de moarte” lasă loc unei puteri ce își asumă sarcina de a “gestiona” viața și de a o orienta către

propriile exigențe. În secolul al XIX-lea puterea asupra morții se prezintă *“complementară unei puteri ce exercită pozitiv asupra vieții, ce începe să o gestioneze, să o potențializeze, să o multiplice, să exercite asupra ei operații de control și de regularizare de ansamblu”* (Foucault, 1978, pag. 121). Ceea ce aduce nou războiul acum este faptul că acesta nu se mai poartă în numele suveranului, ci în numele tuturor, cu alte cuvinte popoare întregi sunt împinse să seucidă reciproc în numele propriei necesități de a trăi. Însăși *“chestiunea atomică”* reprezintă același lucru: puterea de a supune un popor la riscul exterminării generale pentru a se garanta supraviețuirea agresorului. Din perspectiva lui Foucault principiul a rămas neschimbat, cu toate că acum ne aflăm la nivel interstatal și nu individual: pentru a putea trăi trebuie ca mai întâi să poți să ucizi. Ceea ce s-a schimbat însă este faptul că problema existenței nu se mai pune din punctul de vedere juridic al suveranității, ci din perspectiva *biologică* a unei populații, întrucât puterea se exercită la nivelul speciei, al rasei.

Definind modul în care acționează începând din secolul al XVIII puterea asupra vieții, Michel Foucault indica două procese prin intermediul cărora s-a dezvoltat controlul tot mai drastic și totuși tot mai invizibil al ființelor umane. Pe de o parte este vorba de controlul corpului propriu-zis, un corp ce trebuie *“dresat”* pentru ca potențialul atitudinilor sale să fie valorificat la maximum și astfel să se obțină amplificarea utilității și a docilității sale. Pe de altă parte controlul trebuie să se manifeste și la nivelul *“corpului-specie”*, vizând ținerea atentă sub observație a nașterii, morții, duratei vieții, sănătății și a oricăror fenomene de acest tip care afectează comunitatea în ansamblul ei. Prin *“dresajul”* corpului, puterea omniprezentă ce s-a creat datorită *“științelor despre om”* poate ajunge să influențeze comportamentele cele mai banale, ceea ce îl face pe Foucault să creadă că științele umane întrușchipează în același timp cunoașterea și puterea, din moment ce aplicarea rezultatelor ce se obțin în acest domeniu poate avea efecte disciplinare, cu alte cuvinte efecte tipice ale tehnologiilor de putere. Astfel, vechea putere asupra vieții pe care o deținea în trecut suveranul este înlocuită cu succes în zilele noastre de către administrarea corpurilor și de către gestionarea calculată a vieții, de o explozie de diverse tehnici ce au drept obiectiv subordonarea corpurilor și controlul populației. Rezultatul: începe în acest mod *“epoca bio-puterii”*, definită de către Jürgen Habermas drept *“acea formă de socializare care înlătură orice naturalitate și transformă viața creaturală în ansamblul ei într-un substrat al instaurării puterii”* (Habermas, pag. 273).

Secolul al XVIII-lea marchează așadar *“intrarea fenomenelor proprii vieții speciei umane în sfera cunoașterii și a puterii”* (Foucault, 1978, pag. 125).

Schimbarea pe care o accentuează Foucault în cazul Revoluției franceze este faptul că în acest moment se încheie o epocă – cea a marilor devastări cauzate de foamete și de diverse epidemii ca de exemplu ciuma -, și se deschide o alta – cea în care se înmulțesc tot mai mult cunoștințele despre viață și mijloacele de prelungire și de conservare mai bună a acesteia. Dacă până acum realitatea biologică era separată de sfera politicului, de acum înainte aceste două câmpuri se intersectează, sau mai bine zis controlul puterii se întinde și asupra vieții. Diferența dintre conceptele de *bio-istorie* și *bio-politică* este aceea că în timp ce *bio-istoria* reprezintă presiunile în urma cărora viața interacționează cu procesele istorice, noțiunea de *bio-politică* se utilizează pentru a desemna *“ceea ce determină intrarea vieții și a mecanismelor sale în sfera calculelor explicite și care face din puterea-cunoaștere un agent al transformării vieții umane”* (Foucault, 1978, pag. 126). Este vorba despre acel moment al *“modernității biologice”* în care se plasează o societate atunci când însăși specia începe să facă obiectul strategiilor politice și în care concepția aristoteliană despre omul văzut ca animal capabil de existență politică nu mai este valabilă: de acum înainte omul este acel animal în a cărui politică se hotărăște soarta sa de ființă vie. Redefinirea raportului dintre viață și istorie face astfel încât viața să aibă un dublu statut: pe de o parte este situată în afara istoriei datorită limitelor sale de ordin biologic, dar pe de altă parte se află înăuntrul proceselor istorice din moment ce este traversată permanent de diverse mecanisme de putere și tehnici de cunoaștere.

Nu este însă suficientă afirmarea faptului că viața ca atare este inclusă în calculele politice. Se cuvine observat faptul că un tip de putere care își asumă sarcina de a se ocupa de reglementarea vieții va avea nevoie de mecanisme *“permanente, reglatoare și corective”*, pentru a face o distribuție eficientă din punctul de vedere al valorii și al utilității. Ceea ce înseamnă că *“sistemul judiciar își adaugă tot mai multe aparate (medicale, administrative etc) ale căror funcții sunt mai presus de toate reglatoare”*, astfel încât rezultatul va fi *“o societate normalizatoare, ca efect istoric al unei tehnologii de putere centrată asupra vieții”* (Foucault, 1978, pag. 128). Iar prin societate normalizatoare se înțelege inclusiv faptul că începând de la Revoluția franceză toate constituțiile scrise și întreaga activitate legislativă nu au constituit decât diverse modalități prin care s-a dat o formă acceptabilă unei puteri normalizatoare. În fața acestui tip de putere ceea ce se revendică este pur și simplu dreptul la viață, prin care se înțelege tot ceea ce constituie nevoi de bază, astfel încât *“viața, mai mult decât dreptul, a devenit punctul central al luptelor politice, chiar dacă acestea se formulează prin intermediul formulării de drepturi”* (Foucault, 1978, pag. 128).

Exemplele în acest sens sunt numeroase: dreptul la viață, la propriul corp, la sănătate, la fericire, la satisfacerea nevoilor, dreptul la împlinirea personală, toate acestea fiind drepturi de neînțeles pentru sistemul juridic clasic, dar constituind replica pentru noile mecanisme de putere care la rândul lor nu mai corespund dreptului tradițional al suveranității. Așa cum observă și Jurgen Habermas comentându-l pe Foucault, *“sarcina efectivă a teoriilor statului absolutist este, evident, mai puțin justificarea drepturilor omului, cât punerea bazelor pentru concentrarea întregii forțe în mâinile suveranului [...] Nu cetățeanul cu drepturile sale, ci supusul cu trupul și sufletul său este obiect al noii nevoi de cunoaștere care este satisfăcută în primul rând prin cunoașterea pozitivă și statistică asupra nașterii și morții, bolii și criminalității, muncii și comerțului, bunăstării și sărăciei populației”* (Habermas, pag. 260). Ceea ce pare să certifice presupunerile lui Giorgio Agamben care consideră că adevărata miză a regimurilor de dominare totalitară este aceea de pune stăpânire exact asupra sufletului și corpului omului pentru a-l transforma în “cetățeanul” ideal al unui astfel de regim: omul golit de orice individualitate și spontaneitate, redus pur și simplu la stadiul de automatism.

A doua biopolitică: o interpretare abuzivă?

G. Agamben va prelua conceptul de viață dezgolită pentru a cerceta tocmai modalitățile prin care violența juridică își câștigă dreptul de a acționa asupra vieții dezgolite. Conceptul de *homo sacer*, prin care se desemna o viață ce putea fi ucisă fără ca acest act să fie considerat un delict, reprezintă un prim caz în care o crimă nu poate fi pedepsită. Din această perspectivă ar fi interesant de realizat o analiză a fenomenului totalitar care să studieze în ce mod, prin intermediul căror proceduri juridice acte atât de violente și-au pierdut calitatea lor de delict.

Giorgio Agamben subliniază faptul că perechea dihotomică tipică pentru politica occidentală nu este cea de prieten-dușman (așa cum considera Carl Schmitt) ci mai degrabă cea de viață naturală – existență politică, *zoe – bios*, includere – excludere. Încă de la început este pus în prim plan conceptul de *homo sacer* tocmai pentru că gânditorul italian îl consideră prima paradigmă al spațiului politic occidental. Această concluzie se bazează pe reinterpretarea stării de natură a lui Hobbes: astfel, am avea de-a face în acest caz nu cu un război al tuturor contra tuturor, ci cu “o stare în care fiecare este pentru celălalt viață dezgolită și *homo sacer*” (Agamben, 1995, pag. 118). În momentul constituirii contractului, fundamentul puterii suverane este dat nu atât de faptul că supușii renunță de bunăvoie la drepturile lor anterioare, ci mai degrabă de privilegiul suveranului de

a-și putea conserva dreptul său natural de a pedepsi, acesta fiind un drept nu *cedat*, ci *lăsat* suveranului, care îl deține la fel ca în starea de natură. Din moment ce viața supușilor este pentru suveran o “viață dezgolită” în măsura în care are drept de viață și de moarte asupra acestora, filozoful italian ajunge la concluzia că paradigma puterii politice este reprezentată de întemeierea principiului suveranității pe ceea ce numește “viața dezgolită”. Punctul maxim al acestei paradigme l-ar constitui lagărul de concentrare în care autoritățile dispun de o putere infinită de decizie asupra deținuților, aceștia neputând invoca vreo lege care să-i protejeze.

Totuși, discursul lui Giorgio Agamben este construit astfel încât să demonstreze fără greș falimentul democrației și al incapacității sale de a salva acea *zoe* pentru a cărei eliberare se dedicase mai întâi. Cu alte cuvinte, din moment ce viața dezgolită este în continuare politizată înseamnă că tendințele totalitare nu au dispărut și că democrațiile contemporane nu fac decât să continue proiectul eșuat al dominării totale. Dar, ne putem întreba, ce înseamnă de fapt “politizarea” vieții? În ce măsură dorința de “depolitizare” înseamnă de fapt crearea unei societăți apolitice și în ce măsură această lume “apolitică” ar putea reprezenta o mai bună garanție pentru libertatea individului? Dacă ne gândim bine, a mai existat o teorie a “existenței apolitice”, a asociației “libere” din care politica a dispărut, exact acea teorie pe care filozoful italian uită să o aducă în discuție.

Pentru G. Agamben, relația care se stabilește între puterea suverană și viața dezgolită reprezintă un raport de captură în baza structurii unei excepții. În măsura în care instituie o ordine juridică, puterea suverană trebuie să-și conserve în același timp posibilitatea de a o suspenda. Astfel, se instituie în interiorul acestei ordini un spațiu al excepției³ ce confirmă caracterul absolut al puterii: doar în măsura în care puterea își menține posibilitatea de a se manifesta iar ca forță fondatoare (deci de a decreta starea de excepție) se poate impune ca putere suverană. În cadrul ordinii rezultate din excepție, se poate exercita fără nici o mediere decizia suverană ca autoritate absolută, și aceasta se exercită asupra “vieții dezgolite” sub forma unei puteri de viață și de moarte.

Teza principală înaintată în acest moment de filozoful italian este aceea că modernitatea recentă se caracterizează tocmai prin normalizarea excepției, prin faptul că starea de excepție devine regulă. Paradigma politicii occidentale devine astfel lagărul de concentrare, în acest spațiu puterea suverană având libertate totală de decizie privind viața celor închiși. Aceasta este prin excelență situația în care starea de excepție a devenit regulă, iar puterea suverană este absolută, orice fel de norme fiind suspendate. G. Agamben avansează teoria conform căreia după experiența lagărelor nu mai există

cale de întoarcere la politica clasică, datorită faptului că puterea politică tinde să acapareze tot mai mult viața dezgolită, în acest scop folosindu-se în mod excesiv de includerea stării de excepție în centrul său.

În acest context se impune cercetarea critică a modelului în care gânditorul italian neutralizează diferențele dintre regimurile fasciste și democrațiile liberale pentru a demonstra că de fapt puterea politică se întemeiază pe dominarea vieții dezgolite, astfel încât orice formă de guvernare se definește prin acest scop final. În același timp totuși, surprinzător, cazul regimurilor comuniste nu este inclus în categoria celor care guvernează prin dominarea vieții dezgolite. Diferența dintre condiția oamenilor din lagărele de concentrare și aceea din societățile comuniste este însă una de grad, nu de substanță. În ambele situații avem de-a face cu un “caz excepțional”. Dacă în cadrul lagărelor nu mai există nici o lege aplicabilă ființelor închise, societățile comuniste sunt însă guvernate de reguli concepute în așa fel încât doar statul să-și poată atinge scopurile. Avem de-a face în acest caz cu o lege arbitrară, care îngăduie ca orice acte ale puterii să fie într-un fel sau altul “conform legii”, dar asta nu înseamnă că ar exista supremația dreptului. Astfel, poate că nu ar fi exagerat să spunem că omul care trăiește sub incidența unor legi arbitrare în cadrul unui stat comunist dobândește statutul unui *homo sacer*. Așa cum arată și F. Hayek, cea mai importantă sămânță a totalitarismului se găsește în dorința de a institui o economie/societate/viață planificată. Acolo unde există o supremație a dreptului, statul se limitează la stabilirea unor reguli de folosire a resurselor fără a prevedea însă scopurile pentru care aceste resurse pot fi folosite. În schimb, într-o societate în care guvernarea este arbitrară statul va stabili prin lege chiar scopurile pe care indivizii trebuie să le atingă, anulând astfel orice fel de libertate de opțiune. Din acest punct de vedere putem pune semnul echivalării între “viața planificată” și “viața dezgolită”.

Rămâne așadar de cercetat în ce măsură neincluderea totalitarismului estic în cadrul teoriei stării de excepției și a “vieții dezgolite” se prezintă ca o soluție indirectă propusă pentru depășirea “politicii clasice”. În ceea ce privește conceptul de “viață dezgolită” ... acesta merită atenția, chiar dacă teoria nu ne convinge deocamdată. Să ne gândim numai la ce reprezenta viața unui om în timpul comunismului. La ce s-a schimbat în 1989. La ce s-ar fi putut schimba. La ce reprezintă azi viața noastră și cât de stăpâni ne simțim pe ea. Să ne gândim apoi la campania electorală. La naționalism, populism, extremism. Și acum să o luăm de la început: prin urmare, ce mai înseamnă azi “viața dezgolită”?

NOTE

¹ Expresia folosită de Giorgio Agamben pentru a desemna viața în sensul primar este de fapt “nuda vita”, sintagmă pe care am tradus-o prin “viața dezgolită” deoarece am considerat că acest concept, spre deosebire de “viața nudă”, trimite la conceptualizarea procesului prin care o *persoană* este redusă la stadiul de *individ* prin retragerea drepturilor naturale și politice și prin anularea statului juridic (spre exemplu, retragerea cetățeniei), ceea ce echivalează cu o existență “dezgolită” de orice atribute și redusă de simplu fapt de a viețui.

² Pavel Câmpeanu, *Ceaușescu, anii numărătorii inverse*, Polirom, Iași, 2002, pag. 278.

³ G. Agamben introduce conceptul *stato di eccezione*, ce nu are un corespondent exact în teoriile de acest tip din limba engleză sau franceză. Acestea din urmă menționează doar decretul de urgență sau starea de asediu (politică sau falsă, *état de siège effectif, état de siège fictif, fancied democracy*). În doctrina Anglo-Saxonă sunt predominante conceptele de *martial law* sau *emergency powers*, dar acestea se referă mai ales la o stare de război. Noutatea pe care o introduce conceptul lui G. Agamben, *starea de excepție*, este că nu se referă la un tip special de drept, cum ar fi dreptul valabil pe timp de război, ci, în măsura în care reprezintă însăși suspendarea dreptului definește chiar limitele conceptului de drept.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

- AGAMBEN, Giorgio, *Stato di eccezione*, Bollati Boringhieri, Torino, 2003.
- AGAMBEN, Giorgio, *Homo sacer. Il potere sovrano e la nuda vita*, Einaudi, Torino, 1995.
- ARENDRT, Hannah, *Între trecut și viitor*, traducere de Louis Rinaldo Ulrich, Editura ANTET, București, 1997.
- ARENDRT, Hannah, *Sulla violenza*, traduzione di Savino D'Amico, UgoGuanda Editore, Parma, 1996.
- ARISTOTEL, *Politica*, traducere de Alexander Baumgarten, Editura IRI, București, 2001.
- BENJAMIN, Walter, *Per la critica della violenza*, în Id. *Angelus Novus: saggi e frammenti*, traduzione di Schriften, Einaudi, Torino, 1962.
- FOUCAULT, Michel, *Biopolitică și medicină socială*, traducere de Ciprian Mihali, Idea Design & Print, București, 2003.
- FOUCAULT, Michel, *Anormalii (cursuri ținute la Collège de France: 1974-1975)*, traducere de Dan Radu Stănescu, Univers, București, 2003.
- FOUCAULT, Michel, *La volontà din sapere*, traduzione di Pasquale Pasquino e Giovanna Procacci, Feltrinelli, Milano, 1978.
- HABERMAS, Jürgen, *Discursul filosofic al modernității*, traducere de Gilbert V. Lepădatu, Ionel Zamfir, Marius Stan, Editura All, București, 2000.
- HAYEK, Friedrich August, *Drumul către servitute*, traducere de Eugen B. Marian, Humanitas, București, 1993.
- SOREL, Georges, *Considerazioni sulla violenza*, traduzione de A. Sarno, Laterza, Bari, 1970.

CRISTINA AVRIGEANU - Masterand în Teorie Politică la Universitatea din București, Facultatea de Științe Politice.

The Church - State Debates in Post-communist Romania

CRISTIAN ROMOCEA

Introduction

Increasing criticism and concern is heard today from the Romanian intellectuals' quarter about the growing public activity of the Romanian Orthodox Church, about its anti-democratic, nationalist discourse, but moreover about the political manipulation of the Orthodox Church and its hierarchy at the hands of various political parties or leaders in post-Communist Romania.¹ Yet from the same quarter we often hear an appeal for more publicly active Romanian churches, particularly in terms of a spiritual social presence which would ensure the moral regeneration of the Romanian society.²

In response, various Romanian theologians have expressed their views on the role of the churches in the modern Romanian nation-state with European aspirations. The spectrum of these responses ranges from radical views on the establishment of a theocratic state, to more liberal perspectives which begin to envisage the constructive integration of the churches into the modern Romanian society.

My attempt here is to relate the expectations of the Romanian state to the perspective of Orthodoxy on the relationship between Church and State and to suggest what the nature of that relationship would have to entail in a democratic Romanian society. In this article, the underlying argument is that most of these expectations spring from an ideological stance rather than from a position grounded on a thorough evaluation of the current social and political context or from an understanding of the important role played by the religious communities in the vision of a democratic Europe in which extreme radical views and National Churches do not fare well.

The Inter-war "National Debate" Revisited

Various political analysts and thinkers have suggested that the crumbling of the totalitarian regime has given rise in the Romanian society to political debates which are reminiscent of the inter-war period.

The general argument for this phenomenon is that over forty years, the totalitarian political leadership prevented the Romanian society from coming to terms with the political debate which animated the inter-war Romanian milieu. In the midst of the ideological turmoil, the polarization of the political ideologies which was known between 1920s and 1940s as the "national debate" re-emerged ever more vigorously, and led to their exacerbation in Romania's political landscape. The polarization I am referring to here is between the liberal tendencies of the supporters of the Europeanization and (nowadays) postmodernization, supporters of a Romanian democratization after the European model with leftist political inclinations on the one hand, and the supporters of a nationalist political agenda with a strong autochthonous, collectivist and authoritarian corporatist tendencies with political right affinities on the other hand.

Among the two factors contributing to the emblematic "national debate" of the inter-war Romania, Orthodoxy had an important place to play. One was the formation of the Greater Romania (1918) which had a major contribution to the influx of Orthodox nationalist propaganda. The second was the challenge that secularism and modernity posed to the transformation of the authoritarian Romanian society.³

The struggle of the traditionalist partisans with nationalist inclinations against the liberal intellectuals with democratic ideals led to the establishment of radical versions of mystical religious nationalism which often took the form of xenophobia, and particularly anti-Semitism. Among the most illustrious intellectual representatives of these tendencies were Nichifor Crainic and the publication "Gândirea", and Nae Ionescu and the newspaper "Cuvântul". Their contribution was to radicalize the young Romanian intelligentsia through the "right-wing spirit" ideology coupled with forms of nationalist mysticism.

Many theologians and clerics have been co-opted in this attempt at politicizing Orthodox Christianity, whose proposals included the creation of an

ethnocratic corporatist Romanian state.⁴ The task of implementing this political program in the inter-war Romania was presented to Corneliu Z. Codreanu, the leader of the infamous “Legion of St. Michael the Archangel”. Later called the “Iron Guard”, Codreanu’s legionary association became a religio-political movement and represented the sort of neo-pagan nationalism that would concretize under communism. The doctrinal essence of the Iron Guard was its Orthodox Christian fundamentalism and nationalism rather than its other typically fascist traits. Its followers militated for the transformation of Romania into a legionary national state, ethnically purified, Orthodox fundamentalist in nature and with pro-German affinities.⁵

By 1938 the Romanian King Charles II liquidated the democratic regime by subduing all democratic parties and establishing a Romanian monarchy. This coup d’état was particularly important because as the King needed a prime minister to support his political actions, he chose Patriarch Miron Cristea. The Patriarch was outspoken in his denunciation of political pluralism, and during the inaugural speech he reiterated his contempt for the twenty-nine political parties which were “to blame for the country’s lack of clarity of vision.”⁶ King Charles II’s National Renewal Front did not last more than two years, being replaced by Codreanu’s Iron Guard (1940-41), but the lasting consequence of this tumultuous period for the Church’s relation to the State was crucial.

Almost the entire generation of theologians produced by the inter-war period was fascinated with the ethnocratic ideology. Even some of the most reputed scholars such as Father Dumitru Stăniloae were drawn by the nationalist right-wing tendencies.⁷ The basis of this ethnocratic ideology was the common identity inherent of the three-fold structure represented by the Orthodox Church, the Nation and the State. Ethnocratic Orthodoxy was supposed to provide the reconciling element between a corporatist society and a totalitarian political leadership.⁸ Thus, it was thought that a nationalist and corporatist Orthodoxy would offer the theologico-political solution to the inter-war social dilemma between liberal capitalist individualism and communist collectivism.

The recurrent feature of this Orthodox ethnocracy was a polemical and highly critical attitude towards the West, towards modernity, democracy and liberalism. All the intellectual and cultural values that were connected with the Western civilization, such as rationalism, individualism, universality, and so on, were discredited as forms of atheism. On the opposite, aspects of Marxist-Leninist collective mysticism such as homogeneity, fusion and totalitarian integra-

tion became elements bearing the substance of the Orthodox faith.

Little resistance was exhibited from other Orthodox theologians in regards to this national or moreover European euphoria generated by the seduction of extreme ideologies in the first half of the twentieth century. Moderate Romanian theologians and secular intellectuals who emerged as safeguarding a balanced ideological position through alternative forms of thinking such as “desperate activism” and “resigned historicism” made little impact to this ideological polarization.⁹ It was for these reasons that by December 1947, when communists seized full political control of Romania, the terms “Orthodox” and “Romanian” were virtually interchangeable, giving a sort of continuity to the centuries-old relation of the Church to the ruler or the State.

The Post-communist Ideological Resurgence

The collapse of communism in the countries of the Eastern block has been perceived as a great liberating event marking the beginning of a new Central and Eastern Europe. This change brought about the formation of new states, the rediscovery of buried cultural traditions as well as the resurgence of old ideologies. In Romania, a country where some argued that the communist dictatorship was one of the most repressive in the whole of the Eastern block, liberation did not come through a non-violent change of government but had to be secured with sacrifice of human life. Of all the countries that have rid of communism at the dawn of the ninth decade of the twentieth century, many expected Romania to become the example of a transition to a democratic society *primarily because* of the human sacrifice which was involved in attaining freedom from oppression.

More than thirteen years later, Romania is far behind most other Central and Eastern European countries in the struggle to make that transition possible, to limit and control the unprecedented corruption at the societal, institutional and governmental levels, to achieve a viable implementation of the market economy, or to convince international organizations such as the European Union that democracy has been correctly understood by this country. In this context, it is not surprising that resurgent ideologies who found in the Romanian post-communist society a propitious ground for developing brought into discussion the social and political role of the Romanian churches.

The “national debate” of the inter-war provides the starting point for the post-1989 expressions of the Church-State debates in Romania. In view of the as-

sociation of the Orthodox Church with the nationalist, ethnocentric tendencies, various Romanian intellectuals have criticized the increasing activity of the churches in the social and political environment of the emerging democratic society. The representatives of the civil society, political analysts and over-night experts in religious problems found themselves militating for a limitation of the churches' activity in the society to a mere symbolic role.

In defense, theological voices like those of Orthodox Professor Radu Preda criticized the duplicatory propensity in the intellectuals' arguments over the Church-State relationship in democracy¹⁰. On the one hand, he notes, secular thinkers herald a new age of Eastern and Central European ecumenism and religious pluralism in which the activist social and political presence of the churches in society is regarded as an abuse and as a clear indication of fundamentalism.¹¹ On the other hand, however, the Romanian state arguably violates one of the crucial features of democracy, i.e. its commitment to pluralism, by playing a deterministic role in the drafting of the limits of the religious activity in society, and by concealing the state's own intolerance and lack of commitment to pluralism through its attitude towards the churches.¹² However, the inherent problem with such argumentation is, in my view, less of legislative nature and more related to the Orthodox fears that their elitist status as National Church is threatened by religious pluralism.

The ideological tension which emerges from these conflicting opinions has often been perceived as irreconcilable and has led to a fracture of the constructive dialogue between the Church and the State in post-communist Romania and, as George Baconsky suggested, it provides grounds for increasing polemics among the intellectuals.¹³

Intellectuals' perceptions

Before going any further, we ought to question Pr. Preda's claim that Romanian intellectuals of the post-1989 era do indeed retain such dualism in their Church-State perception. The dramatic societal changes undergone by Romania placed almost from the very beginning the churches in the midst of the events following the collapse of Ceausescu's regime. The prominence of the Neoprotestant pastors who led into public prayer masses of street protesters in various cities of Romania and the presence of the Orthodox Church clerics at the formation of the first interim political leadership, at the opening of various democratic institutions, the erection of new buildings and monuments, seemed to indicate that the churches do

have an important role, even if symbolical, in the transition of the society towards a liberal democracy.

Nonetheless, judging from the churches' oscillation between complete disregard for the social and political realm and uncritical support and endorsement of the political decisions of various governments, as well as between negative attitudes towards pluralism and democracy and formal support for the country's commitment to European integration, we can conclude that both the churches and the Romanian intellectuals experience a profound lack of maturity.

It may well be the case that the ideological polarization has led to extreme statements from the intellectuals regarding the churches' relation to the State. Thus, the Romanian Orthodox Church has been criticized for exerting no real presence in society and politics, yet when Bishop Bartholomeu Anania demanded in 1998 for priestly political involvement and proposed that clergy should advise believers to vote parties that retain a Christian ideology, i.e. the Christian Democrats, the Orthodox Church came under harsh criticism.¹⁴ Victims of conspiracy theories and speculative thinking, reputed political analysts like Alina Mungiu-Pippidi feared the resurgence of a form of Iron Guard fascist movement, and suggestions have been made even of hidden plans of the Orthodox Church to force the establishment of a theocratic Romanian state.¹⁵

Furthermore, it has been argued that Orthodoxy is a threat to Romania's modernization and democratization.¹⁶ This argument went as far as to claim that the complete removal of the Romanian Orthodox Church from public life would represent the ideal solution to the legislative integration of Romania in the European Union.¹⁷

True, after forty years of oppressive communism and Marxist ideology, the events of December 1989 found the Orthodox Church still reticent to modernity. Many were disappointed about the way in which churches missed the opportunity to become the regenerating factor in the confused society of the 1990s. The Orthodox Church closed itself in ritual liturgies, the Greek Catholics were too busy regaining their buildings from the Orthodox, while the Protestants and the Neoprotestants, lacking reasonable forms of social thinking, were concerned with the souls-saving business thus losing the chance to become a real social presence.

However, there are attempts at reform and ideological cleansing among the Orthodox quarter. After the collapse of the communist regime, the Orthodox Church's leadership repented and confessed its lack of courage in defending the church, asking for for-

giveness for the concessions made during communism in order to survive.¹⁸ Any clergy who have been sanctioned for political reasons were consequently reinstated.¹⁹ Less than a year after the anti-communist revolt, the Orthodox Church declared for the first time in its history full autonomy from the Romanian state, banning any interference of the secular state with the bishops' elections or in other matters of religious administration.²⁰ At the same time, Metropolitan Daniel Ciobotea and Father D. Staniloae initiated the "Reflection Group for the Renewal of the Church" which began to address the need for renewal of the church's hierarchy, teaching, administration and relationship to the Romanian society.²¹

Notwithstanding these attempts at renewal and separation between the Church and the State, the Orthodox legacy of identification with Romanian nationalism continues to represent a major challenge today. In reference to this relationship alone, the Romanian Orthodox Church is often thought to be permeated more by nationalism and pragmatism than by critical theological reflection.²² Although considered autonomous towards the Romanian state, the Orthodox Church demands subsidies for its clergy from the government. Moreover, the National Congress of the Church held in 1994, reiterated in the article two of the Orthodox Church Constitution its status as "national, autocephalous, and united in its organization" thus a National Church.²³

Various statements issued by the Orthodox clergy in Romania illustrate the degree to which they perceive the separation from the state. Bishop Gherasim of Suceava expressed his support for the political involvement of the clergy arguing that "the Church was actually never separated from the state... Where the ruler was, there the prelate was, too."²⁴ From such attitudes we can conclude that the Orthodox Church has not come to the point of understanding that clear and unabridged separation of the Church from the State is the mark of a real democracy.

The task of the churches and secular intellectuals

The Orthodox as well as all other Romanian churches have the responsibility of escaping the ideological vortex which draws them in a compromising position in the current political order. They must express their allegiance to the well-being of the Romanian society not just at the individual level but by developing their social and political thinking. Their flirting and fascination with political power must be exchanged for a devotion to State separation, while nationalist propaganda must be replaced with critical

theological reflection. The religious community ought to broaden its understanding of democracy and liberalism. To be capable to exercise a positive social role, the Romanian churches must learn to avoid fighting on the side of their national group, employing faith as a weapon in the struggle. To prevent such situations, theologians and laity should become actively involved in ecumenical cooperation and dialogue with the civil society.

Some would suggest that the Church is not an institution called primarily to such a task, as it cannot be assumed that churches have the power to represent a coherent voice in the realm of politics. At best, there could be developed a partnership between theologians, civil society and political leadership, in the sense that the former could become the interpreters of the efforts and achievements of the civil society and of the government. Churches may support the political decisions of the governing bodies concerning the implementation and protection of the human rights through the laws that are proposed and voted. Such cooperation between the Church and the State could well be perceived as an effort towards a constructive rather than conflictual relationship between the Romanian churches and the State.

The Romanian Orthodox Church defines itself as a spiritual factor in the society, but does not have a strong sense of social responsibility, whereas the Catholic and the Reformed have comprehensive teachings about the mission of the Church and the role of the state and are willing to assume responsibility for shaping the social and political processes, but their attitude is mostly polemical.²⁵ True, over the last few years Orthodox theologians have begun to work on the potential shape of a Romanian Orthodox social theology and praxis.²⁶ However, much more has to be achieved by the Orthodox clergy in relation to various crucial aspects of social interaction, i.e. inter-denominational and moreover interethnic dialogue and reconciliation. In this regard, the Banat County is a rare example of a place where religious tolerance is evident in the fact that there are annual meetings of all the religious leaders and representatives of the churches in the region, which confer a degree of inter-confessional openness. Such instances should become paradigmatic for the inter-denominational cooperation in parts of the country where the rights of minority denominations or religious groups are blatantly violated by the Orthodox clergy and congregations.

The Protestant and Neoprotestant churches in Romania do not generally have a clearly defined social agenda either, or when they do, it is completely isolated from an adequate theological notion. Neopro-

testant churches in particular tend to reduce social reality to its vertical, individual aspect which refers to the relationship among church members and with God with no bearing on further implications for the wider society. This stance corresponds to their pietistic and socially conservative tendencies in which their relationship with God is a personal matter which does not retain a wider social implication. This is sad especially because these churches, with their inherent autonomy in regard to cultural identity and nationalist ideology, may serve well as agents for social change. However, more open-minded Neoprotestants often find themselves in a difficult position, in a Post-communist Romania where their loyalty is constantly questioned due to their foreign originating roots and close links with agencies external to the country.

As for the Reformed Churches, whereas their theological stance is seldom apolitical, as they understand the limitations of social withdrawal, they tend to place at the heart of their social agenda the pursuit of justice and the struggle for freedom, making theological thinking subsequent to these processes. Very liberal in their social perspective, they tend to become so involved with pursuing justice that it's difficult to distinguish between the Reformed churches and any other secular non-governmental organizations. Although this problem is apparently insignificant, it actually translates into complete disregard for the theological aspect of the social thinking, which is crucial for the churches' presence in the society.

Finally, the Romanian secular intellectuals, political analysts and social psychologists must express their commitment to a thorough evaluation of the intrinsic ideologies and often dualist approaches to religious life, while their efforts must be translated in a commitment to securing the free and unhindered expression of the religious, ethnic and cultural diversity of Romania. The irreversible commitment of the Romanian state to European integration urges us to renounce the ideological and duplicatory approaches to Church – State relations and to become truly concerned with building a democratic society committed to religious pluralism. A democratic society must support the transformation of the churches into an important presence in the society, into a crucial factor to the process of liberating people from old mentalities and recurring ideologies, and to the development of their critical theological reflection in relation to the social and political thinking.

* This article is a modified version of the author's presentation delivered at the International Symposium "Ideologies, Values and Political Behaviors in Central and Eastern Europe" 2nd Edition, University of the West, Timișoara, 28-29 Nov. 2003.

NOTES

- ¹ Andrei Pleșu, "Poarta cea Largă" în *Dilema* 206 (1996).
- ² Dr. Andrei Marga, Interview by Lucian Despa, video recording, Seminar "Democrație și Religie: Experiența Românească", Timișoara, 31 May – 1 June, 2002.
- ³ Zigu Ornea, *Anii Treizeci: Extrema Dreaptă Românească* (București: Editura Fundației Culturale Române, 1995). See especially the first two chapters: Democracy and Rationalism under Accusation; Romanianess and Autochthonism.
- ⁴ See Nichifor Crainic, *Ortodoxie și Etnocrație* (București: Editura Albatros, 1997).
- ⁵ *Ibid.*, 240-71.
- ⁶ Ornea, *Anii Treizeci, Op. cit.*, 314.
- ⁷ See Dumitru Stăniloae, *Ortodoxie și Româniism* (București: Editura Albatros, 1998).
- ⁸ Crainic, *Ortodoxie și Etnocrație, Op. cit.*
- ⁹ See Mircea Vulcănescu, *Către Ființa Spiritualității Românești: Dimensiunea Românească a Existenței*, v. 3 (București: Editura Eminescu, 1996), 30-45, 46-52.
- ¹⁰ Radu Preda, *Biserica în Stat: O invitație la dezbateri* (Editura Scripta, 1999).
- ¹¹ *Ibid.*
- ¹² *Ibid.*
- ¹³ Teodor Bacovsky, "Sfada Elitelor" în *Dilema*, 183 (1996), 11.
- ¹⁴ Alina Mungiu-Pippidi, "Church and State in Eastern Europe", *East European Constitutional Review* 7, 2 (1998).
- ¹⁵ Alina Mungiu, *Românii după '89: Istoria unei Neînțelegeri* (București: Editura Humanitas, 1995), 148-50.
- ¹⁶ I. P. Culiuanu, "Dușmanii Capitalismului" în *Mircea Eliade* (București: Editura Nemira, 1995), 169-74. See also "Ku Klux Klan Orthodox" în *Meridian*, May-June (1990), 64.
- ¹⁷ Gabriel Andreescu, "Relații Internaționale și Ortodoxie în Estul și Sud-Estul Europei" în *Studii Internaționale*, 4 (1998), 3-32.
- ¹⁸ "Romanian Patriarch asks for forgiveness" în BBC News, available online: news.bbc.co.uk/1/hi/world/europe/643898.stm.
- ¹⁹ World Council of Churches, "Orthodox Church Admits Mistakes in Romania" în *The Word*, April (1990), 29-30.
- ²⁰ Romanian Church Seeks to Cleanse Itself" în *Christian Century*, 3 April (1991), 357-8.
- ²¹ "Înnoiri în Biserica Ortodoxă" în *Romania Liberă*, 14 Jan (1990), 2.
- ²² See Paul Negrut, *Biserica și Statul*, (Oradea: Emanuel, 2000), 162.
- ²³ See Daniel Barbu, *Șapte Teme de Politică Românească* (București: Editura Antet, 1997), 119.
- ²⁴ Alina Mungiu-Pippidi, "Church and State in Eastern Europe", *Op. cit.*
- ²⁵ Péter Lakatos, "A Possible Ecumenical Strategy from a Romanian Context: Church and Social Responsibility – Part Two" în *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe* 18, 6 (1998), 6.
- ²⁶ For example, see Daniel Ciobotea, *Confessing the Truth in Love: Orthodox Perceptions of Life, Mission and Unity*, (Iași: Editura Trinitas, 2001).

Nikita Hruscirov și "politica pe marginea prăpastiei"

RADU COMȘA

Nikita Khrushchev has often been deemed as the embodiment of recklessness in foreign policy. Indeed some of the most dangerous stand-offs of the Cold War can be ascribed to his unpredictable behavior. However, recent studies on the history of the Cold War revealed a strong rationale behind his seemingly chaotic foreign policy actions. Subsequently to winning the struggle for power which had unfolded within the Kremlin after Stalin's death, Khrushchev embarked on a foreign policy that was heavily dependant on breakthroughs in nuclear technology. The tactics of nuclear brinkmanship became the backbone of his approach in dealing with the capitalist camp. The 1958-1959 Berlin crisis was the first major test ground for the new vision.

Ideea de la care am plecat în scrierea acestui eseu a fost aceea că personalitățile factorilor de decizie au influențat decisiv mersul războiului rece. În toate episoadele tensionate ale acestuia se pot remarca amprentele personale ale celor implicați. Acest fapt este, oarecum, în contradicție cu asumțiile realismului tradițional, care consideră statul un actor rațional. Cea de-a doua criză a Berlinului (1958-1959) este un exemplu elocvent în sprijinul acestui punct de vedere. Personalitatea lui Nikita Hruscirov a fost factorul determinant al crizei, de convingerile acestuia depinzând atât momentele tensionate, cât și cele de cooperare. Eseul de față își propune să evidențieze aceste aspecte, mai precis să detalieze viiunea de politică externă a liderului sovietic în contextul bipolarității nucleare și al "impasului nuclear", precum și calculele din spatele deciziei de a adresa un ultimatum puterilor occidentale pentru rezolvarea chestiunii germane.

Stilul diplomatic personal al lui Hruscirov

Istoricii războiului rece au ajuns la concluzia că Hruscirov avea o inteligență sclipitoare, însă lipsa de disciplină a făcut din politica sa externă un risc permanent. Prin urmare, impresia pe care a lăsat-o a fost că își ghida acțiunile după principiul lui Napoleon: *on s'engage et puis on voit*. Adesea era foarte direct, chiar necioplit, sfidând manierele diplomatice consacrate. De exemplu, în timpul unei întâlniri cu cancelarul vest-

german, Konrad Adenauer, în 1955, iritat de faptul că Occidentul nu era pregătit să negocieze, i-a replicat interlocutorului său: "...putem să așteptăm ...fundurile noastre nu îngheață în vânt..." (Gaddis, 1997, p.123). Izbucnirile de furie erau, de asemenea, obișnuite. Dovadă stă momentul de referință când a bătut cu pantoful în tribuna Adunării Generale a Organizației Națiunilor Unite pentru a se face auzit.

Dacă în anii imediat următori morții lui Stalin s-a folosit de Mikoian și Molotov în chestiuni legate de politică externă, odată cu obținerea controlului asupra Partidului Comunist al Uniunii Sovietice (PCUS) și al guvernului, Hruscirov a ajuns la concluzia că știe îndeajuns de multe și a adoptat o atitudine asemănătoare cu a lui Stalin. Fiul său își amintește că se considera propriul ministru de externe, obișnuind să ignore Politburo-ul și ministerul de externe (Zubok&Pleshakov, 1996, p.81). Consecința a fost folosirea intensă a canalelor secrete de comunicații și a agenților secreți, mai ales în relațiile cu capitalele occidentale².

Deși a revitalizat conceptul "coexistenței pașnice", care propunea, în esență, limitarea competiției dintre Est și Vest la sectorul economic, Hruscirov a rămas un optimist incurabil în privința rezultatului final al întrecerii. În ciuda evidentei înapoieri economice, liderul de la Kremlin era absolut convins că lagărul comunist va triumfa în cele din urmă. Marea problemă era cum să accelereze această evoluție. Majoritatea studiilor întreprinse în anii '90 și încadrate în curentul

intitulat “noua istorie internațională a războiului rece” au căzut de acord că noile descoperiri tehnologice din domeniul nuclear și al vectorilor i-au oferit prilejul pentru a forța atingerea acestui scop. Mai mult, cu toate că proclamarea “coexistenței pașnice” la cel de-al XX-lea congres al PCUS presupunea, oficial, destinderea politică în relațiile cu Occidentul, Hruscirov a încurajat și influențat mișcărilor anti-coloniale, fără să fie deranjat de contradicția evidentă dintre cele două obiective. Conform raționamentului său, “impasul nuclear” era fundalul perfect pentru ca Uniunea Sovietică să încerce extinderea ariei de acoperire a socialismului și în coloniile statelor vest-europene.

Armele nucleare ca instrumente de politică externă

Pentru început voi trece în revistă dezbaterile teoretice iscată de arsenalul nuclear în interiorul conducerii colective sovietice. În august 1953, Uniunea Sovietică testează cu succes prima bombă termonucleară (sau bombă cu hidrogen), construită după designul lui Andrei Saharov și având un potențial distructiv de zeci de ori mai mare decât clasicele, deja, bombe atomice. Prin urmare, lupta pentru putere care începuse după moartea lui Stalin, în martie același an, nu poate să fie ocolită de tema nucleară. Prima contribuție i-a aparținut lui Malenkov, care ocupa, la vremea respectivă, funcția de prim-ministru. Acesta a declarat, în martie 1954, că perpetuarea cursei înarmărilor între URSS și Statele Unite va duce la un război, care, dată fiind capacitatea de distrugere mult mai mare a noilor tehnologii nucleare, ar putea duce la sfârșitul civilizației (Harrison&Zubok, 1999, p.154). Afirmarea reprezintă o deviere semnificativă de la dogmele acceptate, stalinismul prezicând victoria finală a socialismului asupra capitalismului indiferent de context. Adversarii lui Malenkov, Nikita Hruscirov, secretarul general al PCUS, și Viaceslav Molotov, ministru de externe și vechi acolit al lui Stalin, au speculat momentul pentru a-l îndepărta pe acesta din vârful ierarhiei de putere, acuzându-l de defetism. Cu toate acestea, Hruscirov a preluat, din 1955, teza fostului său inamic politic, nu înainte de a o adapta la canoanele doctrine în vigoare. Astfel, războiul termonuclear putea fi dezastruos, deși rămânea o posibilitate, dar capitalismul ar fi fost singurul șters de pe fața pământului. Hruscirov a folosit această nouă abordare împotriva lui Molotov, care, în cea mai pură tradiție stalinistă, continua să creadă că armele nucleare erau numai un mijloc de descurajare, doar amânând un viitor război general între lagărul socialist și cel comunist. Confruntarea finală dintre cei doi a avut loc în 1957, în timpul afacerii “grupului anti-partid”. Molotov, Malenkov și Kaganovici i-au reșosat,

printre altele, lui Hruscirov disponibilitatea ajungerii la o înțelegere cu americanii, în contextul “impasului nuclear”. Victoria acestuia, consfințită prin înlăturarea celor trei contestatari, i-a asigurat controlul total asupra politicii externe sovietice, dându-i posibilitatea să-și pună în practică noua viziune.

În a doua jumătate a anilor '50, bipolaritatea nucleară devenise cuvântul de ordine al războiului rece. Importanța strategiilor nucleare crescuse considerabil, vezi conceptul “represaliilor masive” promovat de secretarul de stat american John F. Dulles. Hruscirov, dând dovadă de o flexibilitate ideologică și strategică remarcabile, pare să fi înțeles foarte bine noua stare de lucruri, însă, spre deosebire de administrația Eisenhower, a transformat “impasul nuclear” în “șantaj nuclear” sau “politică pe marginea prăpastiei”. Prima aplicare cu succes a acestuia a fost reprezentată de criza Suezului.

Conștient fiind că rachetele sovietice R-4 nu pot atinge teritoriul Statelor Unite, ci doar Europa Occidentală sau Orientul Mijlociu, Hruscirov a dat prima lovitură în criza din 1956. Sau cel puțin așa a crezut el. În timpul ostilităților, Kremlinul i-a amenințat public pe francezi și britanici cu lovituri nucleare dacă nu se retrag din Egipt. În cele din urmă, Londra și Parisul s-au retras la presiunile SUA, însă Moscova era convinsă că amenințările proferate de Hruscirov au hotărât deznoământul. Lecția asimilată din acest eveniment a fost că, pe lângă potențialul descurajator evident, armele nucleare puteau fi folosite și ca instrumente de presiune în politica externă (Gaddis, 1997, p.129).

Hruscirov a atașat arsenalului militar și noilor progrese în domeniul vectorilor o încărcătură psihologică covârșitoare. Convins fiind că între cele două superputeri se ajunsese la un “echilibru al fricii” și că orice confruntare generală era lipsită de sens, după cum el însuși a declarat într-un interviu în *The New York Times* în vara lui 1957, liderul sovietic a ajuns la concluzia că singura întrebuintare a noilor arsenele era presiunea pentru negocieri (Gaddis, 1997, p.129). Istoricul american John Lewis Gaddis e de părere că, începând din 1957, Kremlinul a încercat să determine Casa Albă să recunoască faptul că “negocierile... erau singura cale pentru rezolvarea disputelor” (*Ibid.*)

Hruscirov a încercat să disimuleze inferioritatea militară reală a URSS printr-o retorică zgomotoasă, menită să reflecte încrederea în forțele proprii, și prin amenințări publice. Acestea forțau mâna factorilor liderilor occidentali, datorită presiunii venite din partea opiniei publice înspăimântate. Kremlinul nu avea nici ce mai mică grijă din acest punct de vedere, populația URSS fiind strict controlată. Într-o asemenea strategie, credibilitatea și disponibilitatea de a recurge la toate resursele avute la dispoziție erau factori de maximă

importantă. În plus, mai era nevoie să fie îndeplinite trei condiții, fără de care “cacialmau” nu ar fi avut sorți de izbândă, și anume: mascarea inferiorității strategice, unitatea lagărului comunist și lipsa de reacție/contramăsuri a inamicului. Cu toate că, în final, nici una dintre aceste condiții a fost îndeplinită, iar Hruscirov nu avea nici cea mai mică intenție să se folosească efectiv de arsenalul nuclear, Departamentul de Stat al SUA l-a considerat cel mai incomod adversar posibil, datorită caracterului său bombastic și imprevizibil (Gaddis, 1997, p.131). Prin urmare, americanii s-au abținut să-i dea lui Hruscirov impresia că este “încolțit”, ceea ce a fost interpretat ca un succes personal al “politicii pe marginea prăpastiei”. Asta nu înseamnă, totuși, că liderul sovietic avea o libertate de manevră totală (cel puțin teoretic). Prin transformarea arsenalului nuclear în forța motrice a politicii externe, Hruscirov a devenit dependent de progresele tehnologice în domeniu, mai ales în privința vectorilor³. Faptul că a continuat “cacialmau”, în ciuda deficiențelor serioase ale programului de construcție a rachetelor intercontinentale, arată hotărârea sa de a obține rezultate chiar înainte de înregistrarea respectivelor progrese.

A doua criză a Berlinului - motivații

Alături de “criza rachetelor”, cea de-a doua criză a Berlinului dintre 1958 și 1959 a reprezentat unul din momentele cele mai “fierbinți” ale războiului rece. Datorită rolului jucat în declanșarea și acutizarea acesteia, o analiză succintă a evenimentelor ar arunca o lumină deloc favorabilă asupra lui Hruscirov. În noiembrie 1958, liderul de la Kremlin a adresat un ultimatum puterilor occidentale pentru a reglementa în decurs de șase luni, de comun acord cu URSS, chestiunea căilor de acces și a prezenței trupelor americane, britanice și franceze în Berlinul Occidental, rămas cu un statut incert după cel de-al doilea război mondial. Ținând cont de contextul marcat de cursa înarmărilor și de finalitatea crizei, se poate trage concluzia pripită că Hruscirov a acționat irațional, inconsistent sau sub impulsul unei porniri de moment, riscând să arunce lumea întreagă în “noaptea nucleară”. În cele ce urmează voi încerca să demonstrez că nu a fost deloc așa. Ultimatumul a fost o decizie calculată, iar comportamentul ulterior a demonstrat că Hruscirov nu a fost nici un moment dispus să lase lucrurile să degereze. Voi arăta că a aplicat presiuni succesive asupra puterilor occidentale, pe care le-a ameliorat ori de câte ori situația ar fi putut ieși de sub control. Folosind imaginea sugerată de conceptul “politicii pe marginea prăpastiei”, pot spune că Hruscirov s-a apropiat adeseori de margine, însă a avut mereu grija să nu cadă și s-a retras.

De ce Berlinul Occidental? Hruscirov știa că

această enclavă situată în interiorul unui stat comunist era cel mai sensibil punct al alianței occidentale. De altfel, George Kennan și-l amintește pe liderul sovietic denumind orașul drept “testicolele Vestului” (Gaddis, 1997, p.250). Mai mult, continua raționamentul lui Hruscirov, din moment ce americanii nu erau “atât de idioți încât să declanșeze un război pentru Berlin”, ori de câte ori ar fi vrut să “audă Occidentul țipând”, nu avea decât să “strângă” Berlinul (ibid.). Metafora este cât se poate de tipică pentru Hruscirov, care era convins că, dată fiind vulnerabilitatea orașului și presupusul avans sovietic în materie de rachete balistice, puterile occidentale vor consimți să cedeze presiunilor pentru reglementarea statutului orașului.

De ce în 1958? Pentru că URSS tocmai trimisese un om în spațiu cu un an înainte, folosind o capsulă atașată de o rachetă intercontinentală R-7 (sau *semi-orka*). Evenimentul crease o adevărată panică în rândul opiniei publice occidentale, mai ales americane, care se vedea acum în raza de acțiune a rachetelor balistice sovietice. Exista, deci, un ascendent psihologic care trebuia exploatat, mai înainte ca Occidentul să-și dea seama că R-7 este aproape inutilizabilă⁴.

Deși nu sunt întrutotul de acord asupra ierarhiei de motive care au dus la ultimatumul din 27 noiembrie 1958, istoricii războiului rece sunt la unison în a recunoaște că Hruscirov a încercat să atingă mai multe obiective dintr-o singură lovitură. Într-un articol publicat în 1993 în Cold War International History Project Bulletin, Vladislav Zubok a trecut enumerat câteva dintre opiniile cele mai avizate în această privință. Acestea pot fi structurate pe mai multe categorii: motive politice, economice, ideologice și strategice.

Astfel, Isac Deutcher și Walter Rostow sunt de părere că Hruscirov a provocat criza pentru a-și reface autoritatea pe plan intern, zdruncinată de eșecuri în politica agricolă (vezi campaniile de destelenire din Kazahstan), de efortul depus în construcția rachetelor balistice și de poziția contestată din cadrul lagărului comunist. În privința ultimului aspect, studii recente atribuie nevoii de restabilire a prestigiului sovietic față de China lui Mao o importanță semnificativă în declanșarea crizei. Alți autori europeni au conchis că “Berlinul” a fost răspunsul la presiunile aripii dure de la Kremlin și ale liderului est-german, Walter Ulbricht. Din punct de vedere economic, criza a reprezentat o încercare de stopare a exodului spre vest al celor mai bine pregătiți dintre est-germani, exod care pur și simplu paralizase economia Republicii Democratice Germane (RDG). Într-un studiu recent, Raymond Garthoff sugera că motivele sovieticilor erau, în mare parte, defensive, iar acțiunile lor rezultatul unei combinații între amenințări percepute – nuclearizarea RFG⁵, posi-

bilul colaps al regimului est-german – și tentații –impresia unei schimbări a echilibrului de forțe în favoarea URSS. În aceeași ordine de idei, McGeorge Bundy a considerat cea de-a doua criză a criză a Berlinului drept “un exercițiu sovietic în diplomația atomică”. Adoptând tot o perspectivă strategică, Adam Ulam și Marc Trachtenberg au justificat ultimatumul prin încercarea de a bloca nuclearizarea RFG. Există chiar și un punct de vedere care susține că Hruscirov nu avut nici o strategie pregătită și că a fost “dus de valul războiului rece”. Istoriografia oficială sovietică a susținut că “activitățile subversive” conduse din Berlinul Occidental și provocările din partea Republicii Federale Germane (RFG) au fost cele care au provocat o reacție defensivă a lagărului comunist, menită să stabilizeze RDG (Zubok, 1993, pp.6-9).

Personal, cred că situația din Germania de Est a fost principalul aspect avut în vedere de Hruscirov la declanșarea crizei. Pentru întregul lagăr comunist, RDG reprezenta avangarda în competiția cu capitalismul, atât din punct de vedere ideologic și economic, cât și strategic. Prin urmare, era și un test al credibilității sale, mai ales a URSS. Hruscirov credea că un eventual eșec al comunismului în Germania de Est s-ar fi repercutat asupra întregului sistem sovietic. Mai mult, el era legat de Ulbricht ca urmare a evenimentelor petrecute în RDG în iunie 1953, când șeful Partidului Comunist Est-German i-a dat ocazia să-l înlăture pe Beria. Din momentul respectiv, traectoria politică a lui Hruscirov devenise oarecum dependentă de cea a omologului său est-german. În 1958, exodul masiv de mână de lucru către RFG și instalarea rachetelor americane cu rază medie de acțiune amenințau serios stabilitatea regimului lui Ulbricht. Pledând pentru acordarea de ajutor economic sovietic “fraților” est-germani în a doua parte a lui 1958, Hruscirov spusese că singurele opțiuni erau ca aceștia să primească comenzi industriale masive sau ca URSS să-i hrănească pe gratis. Altfel, RDG ar fi fost pierdut pentru lagărul socialist (Harrison&Zubok, 1999, p.162). În plus, Ulbricht susținea că, atât timp cât Berlinul de Vest îi stătea ca un “ghimpe în coaste”, regimul său nu putea să dobândească nici o urmă de legitimitate sau suveranitate (Gaddis, 1997, p.150).

Prin urmare, liderul est-german propunea o anexare efectivă a Berlinului Occidental. Totuși, Hruscirov era conștient de valoarea strategică a păstrării acestuia în mâinile vestului. Avea nevoie de el atât pe post de “călcâi al lui Achile”, cât și pe post de punte economică⁶. În consecință, era dispus să negocieze cu puterile occidentale, dar avea nevoie să distrugă status-quo-ul destabilizator pentru RDG.

În măsura în care considerăm negocierile cu Occidentul scopul principal al ultimatumului, criza a

reconfirmat, se poate spune, talentele de *realpolitik* ale lui Hruscirov. Se pare că prima reacție a Casei Albe a fost să accepte posibilitatea discuțiilor cu comuniștii. Presiunile venite din partea Bonnului, însă, au determinat membrii NATO să rămână ferm pe poziție, în prima fază. Ulterior, Hruscirov a obținut ce a vrut, inclusiv o întâlnire cu președintele american.

A doua criză a Berlinului – pe marginea prăpastiei și înapoi

Pe 10 noiembrie 1958, în timpul unei întâlniri de prietenie sovieto-polonă, Hruscirov a criticat politica puterilor occidentale față în Berlinul de Vest, acuzându-le de încălcarea tuturor acordurilor privitoare la acesta. Deși anumiți analiști au considerat discursul drept un impuls de moment, dovezi recente confirmă faptul că acesta fusese pregătit din timp (Harrison, 1994, p.37). Pe 27 noiembrie, Hruscirov va elabora pe marginea chestiunii Berlinului într-o notă adresată tuturor puterilor occidentale. A insistat pentru semnarea unui tratat de pace cu Germania de Est⁷ și transformarea Berlinului într-un oraș liber, demilitarizat. Dacă în decurs de șase nu se ajungea la o înțelegere între URSS, SUA, Marea Britanie și Franța în aceste chestiuni, atunci Moscova își rezerva dreptul de a semna un tratat de pace separat cu RDG prin care să-i transfere drepturile de control asupra căilor de comunicație dintre Berlinul Occidental și RFG (granița se afla la 170 de kilometri vest). Ori, aceasta ar fi însemnat că Washingtonul, Londra și Parisul urmau să negocieze cu RDG, un stat pe care nu îl recunoșteau oficial.

În fața reacției vehemente concertate a Occidentului (oficialii se declaraseră împotriva oricărei schimbări a status-quo-ului), Hruscirov se îndepărtează de marginea prăpastiei în ianuarie 1960, când guvernul sovietic propune un proiect de tratat de pace cu Germania care prevedea un statut special pentru Berlin, ca oraș liber și demilitarizat. De asemenea, se sugerează deschiderea pentru negocieri prin disponibilitatea de a se analiza și alte propuneri înaintea convocării unei conferințe de pace (Baker, 1963, p.64).

Pentru a destinde situația și a oferi sovieticilor o portiță onorabilă de scăpare, britanicii propun o conferință a ministrilor de externe în mai, același an, adică exact când expira ultimatumul lui Hruscirov. Kremlinul a încercat să preseze pentru un summit al liderilor celor patru puteri învingătoare, însă, în fața rezistenței occidentale, a acceptat propunerea britanică. Ba mai mult, Hruscirov s-a declarat dispus să accepte prezența în Berlinul Occidental și a unui număr minim de forțe militare pentru a-i garanta statutul de oraș liber (*Idem*, p.65).

Conferința a început în mai la Geneva și a avut, ca observatori, reprezentanți ai celor două Germanii.

Ambele părți urmăreau încheierea unui acord provizoriu care să evite degenerarea evenimentelor, însă Vestul insista pentru o asigurare prin care, în momentul expirării acordului provizoriu, situația sa în Berlinul Occidental să nu se deterioreze față de momentul inițial. Sovieticii, evident, refuzau să dea o asemenea asigurare, cu atât mai mult cu cât Washingtonul refuza, la insistențele Bonn-ului, orice formă de recunoaștere a RDG. Diferențele de opinii s-au menținut, iar conferința s-a încheiat în august fără vreun acord notabil. Existau, deci, condiții pentru o reluare a tensiunii și a războiului declarațiilor, dacă nu s-ar fi produs un eveniment care a marcat decisiv conferința: invitația lui Eisenhower către Hrusciov pentru o vizită în SUA în septembrie.

Pe parcursul primei jumătăți a anului 1959 Hrusciov redeschisese canalele secrete de comunicare cu Washingtonul și Bonnul pentru a liniști spiritele (în sensul că URSS nu avea de gând să înceapă un război) și pentru a sonda posibilitatea unei întâlniri la vârf. În ianuarie 1959, Mikoian, primul ministru adjunct al URSS, a vizitat Washingtonul și i-a asigurat pe americani că sovieticii nu plănuiau să dea curs ultimatumului, invitându-l pe Nixon la Moscova și prospectând șansele unei întâlniri Hrusciov-Eisenhower. Totuși, intransigența SUA nu părea să se fi atenuat, iar vizita lui Nixon din iulie același an a reconfirmat această impresie. Optimismul lui Hrusciov, însă, era de nezdruncinat. “Vroia să facă din 1959 anul diplomației sale personale”, convins fiind că “nu există nici o chestiune pe care [el și Eisenhower] să nu o poată rezolva” (Zubok, 1993, p.14). Ca și țarii, Hrusciov vedea politica externă a celorlalte puteri prin personalitățile liderilor lor, fiind absolut convins că întâlnirile directe se puteau finaliza cu acorduri istorice (Zubok&Pleshakov, 1996, p.81).

Invitația în SUA a pus punct unei serii de evenimente care ar fi putut ieși de sub control. Cu tot potențialul exploziv al situației, urmărind comportamentul actorilor, se poate spune că Hrusciov a părut că stie când să se apropie și când să se depărteze de marginea prăpastiei. A început în forță în noiembrie, dar apoi și-a atenuat gradual poziția. În fața reacțiilor dure ale Occidentului a sugerat că este dispus la concesi, fiind evident că prefera opțiunea negocierilor celei a armelor.

A avut de pierdut din această aventură? Nimic, dimpotrivă. În decurs de nouă luni a realizat aproape tot ce-și propusese (dacă luăm presupunerile din capitolul anterior drept valabile): negocieri cu Occidentul asupra statutului Berlinului, recunoașterea de facto a Germaniei de Est prin participarea sa la conferința miniștrilor de externe și primirea invitației de a se întâlni cu președintele Eisenhower în Statele Unite.

Final

Valdislav Zubok și Constantine Pleshakov au susținut că politica pe marginea prăpastiei practică de Hrusciov a fost, în bună parte, inspirată de secretarul de stat american, John Foster Dulles (Zubok&Pleshakov, 1996, p.95). Nu știu în ce măsură afirmația poate fi probată convingător. Cert este că, luând în calcul palmaresul lui Nikita Sergheievici, elevul și-a depășit profesorul în multe privințe. Timp de ani de zile, Hrusciov a reușit să convingă Occidentul de puterea sovietică, deși juca de pe poziții clare de inferioritate.

NOTE

¹ Periodizarea crizelor Berlinului reprezintă o chestiune asupra căreia analiștii războiului rece nu au căzut de acord. O parte susțin existența a doar două crize (1948-1949 și 1958-1961), în timp ce un alt grup identifică trei (1948-1949, 1958-1959, 1961). Eu am optat pentru cea de-a doua viziune.

² Întâlnirile secrete din timpul crizei cubaneze sunt cea mai clară dovadă.

³ Mi se pare remarcabil faptul că însuși fiul său a devenit inginer de rachete.

⁴ De altfel, numai patru asemenea rachete s-au construit în cele din urmă, fiind extrem de costisitoare și imprecise.

⁵ În 1958, administrația Eisenhower decisese instalarea de rachete cu rază medie de acțiune Thor și Jupiter în Europa.

⁶ Este relevant faptul că, în cea mai mare parte a crizei, granițele dintre Berlinul de Est și cel Occidental au rămas deschise.

⁷ Singurul aranjament în vigoare pentru Germania rămăsese tratatul de la Postdam din 1945.

BIBLIOGRAFIE

- Gaddis, John, Lewis, *We Now Know: Rethinking Cold War History*, Oxford University Press, New York, 1997;
- Harrison, Hope, Zubok, Vladislav, *The Nuclear Education of Nikita Khrushchev*, in Gaddis, John, Lewis et al., eds., *Cold War Statesmen Confront the Bomb: Nuclear Diplomacy since 1945*, Oxford University Press, Oxford 1999;
- Pleshakov, Constantine, Zubok, Vladislav, *Inside the Kremlin's Cold War: from Stalin to Khrushchev*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1996;
- Harrison, Hope, M., “New Evidence on Khrushchev's 1958 Berlin Ultimatum”, *Cold War International History Project Bulletin*, 4/1994, pp.35-39;
- Harrison, Hope, M., “Ulbricht and the Concrete ‘Rose’: New Archival Evidence on the Dynamics of Soviet East German Relations and the Berlin Crisis, 1958-61”, *Cold War International History Project*, Working Paper No.5, Washington, D.C., 1993;
- Westad, Odd, Arne, “The New International History of the Cold War: Three Possible Paradigms”, *Diplomatic History*, 24/2000, pp.551-565;
- Wolfe, Bertram, D., “Communist Ideology and Soviet Foreign Policy”, *Foreign Affairs*, 41/1/62, pp.152-171;
- Zubok, Vladislav, “Khrushchev and the Berlin Crisis”, *Cold War International History Project - Working Paper No. 6*, Washington D.C., 1993.

RADU COMȘA - absolvent al Facultății de Studii Europene a Universității Babeș-Bolyai Cluj-Napoca. Masterand la SNSPA și consilier pentru integrare în cadrul Secretariatului General al Guvernului.

Panait Istrati

Publicăm în acest număr patru articole despre Panait Istrati. Două au apărut în ianuarie, aprilie 1935, în „Rampa” și sunt semnate de Mihail Sebastian. Altele au apărut în „Curentul” – 18 aprilie 1935 –, sub semnătura directorului ziarului, Pamfil Șeicaru. Al patrulea a apărut în „Proletarul”, la 1 mai 1935. „Proletarul” a fost un jurnal tipărit de Partidul Socialist Unitar, condus de L. Ghelerter, de orientare social democrată, chiar troțkistă în multe atitudini. Autorul este un anume Const. Zețaru, probabil un pseudonim. Trei sunt necroloage, tipărite la moartea lui Panait Istrati. Unul singur este un articol de atitudine, apărut în timpul vieții lui Istrati, și se referă la colaborarea prozatorului la „Cruciada romanismului”, gazetă de extremă dreapta tipărită de Mihail Stelescu, fost camarad al lui Corneliu Zelea Codreanu.

STELIAN TĂNASE

Panait Istrati

*“Voi ce-ați făcut din bard un zeu, –
“Copil cu inima curată, –
“De vreți să-l admirați mereu,
“Să nu-l cunoașteți niciodată”.*

Radu D. Roseti

Panait Istrati a țâșnit ca o flacăra, ca un strigăt din sânul clasei muncitoare, din sânul clasei celei mai obidite și mai vrednice. Virtuțile ca și suferințele ei, el le-a adunat într'un mănunchiu și a închipuit o operă contra căreia nu vor putea face nimic lăudătorii săi din urmă, dușmanii săi dintâi. Apariția lui în domeniul literaturii universale, nu constituia numai un fenomen rar și curios, nu numai o promisiune de emoții artistice viitoare și de câștiguri editoriale, ci și o amenințare. Căci în afară de “KYRA KYRALINA”, întregă opera sa nu e altceva decât un aspru și susținut rechizitoriu contra societății de azi, care are ca suprem ideal strângerea și adorarea banului și disprețuirea omului.

Naturaliștii arată că dacă într'un stup de albine se rătăcește vre-un corp străin, se reped cu toatele și-l învăluiesc cu un strat de ceară ca să nu vatăme cu ceva locuința lor. Apariția lui Istrati în stupa capitalistă a provocat panică și atunci s'a grăbit acoperirea lui cu glorie, banchete, onoruri, discursuri, bani, etc. Lenea, trândăvia și petrecerile din “Kyra-Kyralina” i-au fost înlesnite cu prisosință, turnându-se astfel apă în sângele luptătorului și bioxid de carbon în plămâni cu răni încă necicatrizate, adeverind astfel spusele lui Marx că în societatea capitalistă totul, până și arta, se transformă în marfă.

Victoria însă nu s'a raportat decât asupra omu-

lui. Asupra scriitorului, când era în transă, lucra tot acel trecut îndepărtat, care-i rosese plămâni, îi răpise mama și prietenii și-i sădise în suflet sămânța revoltei. Puținele bucurii sănătoase ca și primele cunoștințe temeinice, precum și călirea acelui sentiment de prietenie, în jurul căruia s'a creat aproape întreaga sa operă, acelui trecut se datoresc. El îi formase subconștientul, el îi îngrășase spiritul – iar acum țâșnea ca lava vulcanilor, ca apa izvoarelor, cu fulgerul norilor, prăvălind într'un torent năpraznic durerile și suferințele clasei sale. Ei bine, acel trecut în sânul mișcării socialiste și l-a petrecut. Acolo a învățat să citească, să lupte și să iubească oamenii...

Acestei mișcări îi datorește el succesul de mai târziu, știut fiind că în nici o mișcare nu se face o educație mai temeinică, mai completă și mai umană ca în cea socialistă. Așa se explică de ce, în vreme ce scria articole dictate de împrejurări familiare sau de boală, de sub tipar eșeau cărți în cari doineau și se înviforau suferințele trecutului și nădejdele viitorului. Opera de artă este o operă de simțire, nu de voință. Iar simțirea lui Istrati se desăvârșise în luptele muncitorimii, sub greutatea sacilor cărați în porturi, sub biciul nedreptăților și lipsurilor, în closetele Parisului transformate în dormitoare, – nu la banchetele conților și prinților, nu la seratele ambasadelor, nu în palace-urile la care trăgea, nu în pullan-urile care-l transportau, nici în cabaretu-

rile de lux ale Parisului care-l distrau, și nici în redacții-
le ziarelor de dreapta pe care le frecventa în ultima
vreme.

Însetat de călătorii și neavând cu ce le face, a
trebuit să le plătească cu multe abdicări și compro-
misuri, a trebuit să devie dintr'un proletar conștient,
un lumpen-proletar. Și aceasta l'a structurat altfel.
În urmă a venit gloria, care l'a turtit deabinelea prin
bruschețea ei. R. Roland i-a făcut un prost serviciu
când l'a lansat cu atâta zgomot, căci nu și-a dat se-
ma că nu oricine poate rezista unei tranziții atât de
violente.

Adăogați la aceasta boala din tinerețe, – agra-
vată tot de furtuna gloriei, – și un sistem nervos vi-
brând chiar și la zgomotul făcut de căderea unei frun-
ze și-și va da fiecare seama cum a putut îmbrățișa în
urmă pe asasinii muncitorimii și înjura eroii luptelor
ei, – cum a putut să se simtă bine acolo unde altădată
îl pândeau țevile revolverelor și să i se pară că cerul se
prăvălește pe el acolo unde îl aștepta atâta dragoste.
Ce se poate pretinde dela un om care se credea D-zeu
și socotea că orice propoziție secretată de creierul său
este universal valabilă și care reducea marxismul la
un fel de filantropie și nu-și dădea seama că aceasta

din urmă e fiica mizeriei!...

Dragostea și prietenia căutate de el o viață
întreagă nu le găsisese el în locul unde aterisase în ulti-
mul timp, dar nici nu-și mai putea da seama de aceea-
ta. – Părăsit de toți cei cinstiți și verticali, se mulțumea
cu ce i se oferea: spinări concave și capete în cari
cloceau suspiciunea și calculul politic. Și într'un pa-
ravan politic a fost transformat în ultimul timp, iar
înmormântarea lui o manifestație politică a fost. La
moartea lui au venit Stolipinii, generalii, guvernatorii,
"sotniile negre"; și au vorbit oameni cari în viața lor
n'au ridicat un pai. Iar când a vrut să vorbească un
muncitor de fabrică, un vechi prieten și tovarăș de
muncă al lui, despre care Istrati a vorbit atât de elogios
în "Cruciadă"... , maestrul de ceremonii a făcut un
semn "sotniile negre" au înșfăcat cosciugul, l-au în-
gropat în fugă, iar amărâtul său prieten, cu manuscrisul
în mână, a rămas să cugete la deșertăciunea celor ome-
nești.

Muncitorimea, care altă dată l'a iubit atât, mun-
citorimea a lipsit.

Ea îl îngropase de mult.

Const. Zețaru
"Proletarul", 1 mai 1935

Panait Istrati, ideolog politic

După câte îmi amintesc, n'am scris niciodată
despre d. Panait Istrati. Nici pentru a-l lăuda nici pen-
tru a-l critica – laudă și critică ce i-ar fi fost dealt-
minteri tot una. Omul acesta al cărui scris cunoaște –,
sau oricum a cunoscut, o glorie mai puternică decât
toate granițele posibile, nu are ce face cu adeziunea
unui scriitor bucureștean și sper, nu se necăjește prea
tare de "atacul" unui astfel de scriitor. Spun toate ace-
stea – fără ironie și mai ales fără umilință simulată. Le
spun, pentru că le cred.

Am cetit puține lucruri de d. Panait Istrati și mi-au
plăcut inegal. Dintre toate cărțile sale, pe care le
cunosc, îmi place îndeosebi *Nerautsula*, admirabilă
poveste, curată, simplă, evocatoare de nu știu ce tris-
tețe suavă, care mângâie și consolează.

Cât despre "gândirea" d-lui Istrati, n'am luat-o
niciodată prea în serios, înțelegând că unei inimi care
a suferit atâtea și a iubit atâtea, nu i se cer neapărat
teorii, atitudini, doctrine... D. Istrati era puțin "ideo-
log", în sensul în care la Brăila sunt mai toți muncitorii
mai răsăriți din port, care au tras pe undeva cu ure-
chea, despre Marx, despre conștiința de clasă, despre
revoluție, material suficient pentru discursuri, ce-i vor
duce după o bucată de vreme la național-țărăniști, sau
la liberali, dar în orice caz la camera de muncă sau, mai

bine, în consiliul comunal. Nebulos anarhism, puțin
revoluționar, puțin vindicativ, simpatic la început prin
inconsistență, dar abject la urmă prin precizie
practică. La urma urmelor, pentru un loc în consiliul
comunal, nu era nevoie chiar de atâta idealism.

Nu e cazul d-lui Istrati. Cred că nu este. Sper că
nu este. Dar "gândirea" sa politică nu era mai articu-
lată decât a d-lui Stoica Mihalcea, de exemplu, cărușă
din portul Brăila, bine cunoscut întrunirilor de acolo.
O gândire retorică, sentimentală, cam groasă în teo-
riile ei, dar lirică, animată, făcută să încălzească
inimile simple. Tonul putea să-l fie pus la îndoială,
numai sinceritatea nu. Uneori, d. Istrati găsea acestei
cugetări atât de vagi, formulări admirabile, de o me-
lancolie largă, plină de îndepărtate ecouri.

N'ăș vrea să uit vreodată – oricât ar fi de res-
pingătoare orientările actuale sau viitoare ale d-lui Istrati
și chiar dacă d-sa ar ajunge cândva agent de siguranță de
exemplu – n'ăș vrea să uit vreodată emoționantele pagini
pe care le publica în 1931 sub titlul puțin grandilocvent,
dar atât de uman totuși: *Pour avoir aime la terre*.

"Iată, – spunea el acolo în, rezumat – am rămas
singur. Am fost la ruși, n'am putut răbda minciuna,
am vorbit deschis și am rămas singur. Am fost la mine
acasă, în România, am vorbit și acolo răspicat și m'au

gonit și de acolo. Ce îmi mai rămâne acum? Franța. Îi voi cere Franței să mă primească, dar îi voi spune mai întâi că niciodată nu-i voi îmbrăca haina de soldat, niciodată nu voi ridica arma împotriva unui om.

Am rămas singur. Și de ce toate acestea? Pentru că am iubit pământul”.

Eu rezum prost și grăbit. Dar d. Panait Istrati scria frumos și cald, cu acea solemnă simplitate pe care numai Knut Hamsun o mai are când vorbește oamenilor.

Panait Istrati se putea înșela oricât, grav, capital, definitiv, dar greșelile sale aveau un sens omenesc, anumită grandoare chiar. Căci d-sa nu era, un teoretician, un intelectual, un gânditor – ci un biet om sensibil, cecece e foarte puțin dar și imens de mult în acelaș timp. Nimeni nu-i cerea adevăruri exacte, judecări juste, comentarii inteligente.

Iată însă că vremea a trecut și acest vagabond care – cum zice Hamsun – “cânta în surdină”, – s’a întors în țară, s’a fixat la București și după câteva viragii între stânga și extrema stângă, s’a instalat deodată în plină “dreaptă”. D. Istrati luptă astăzi pentru “Cruciada Românilor”, căutând o formulă de antisemitism rezonabil (nici prea-prea, nici foarte-foarte), o posibilitate de șovinism mai gentil, o acomodare cuminte între vocația sa anarhică și spargerea metodică de capete. Nu știu dacă a ajuns aici tot “pentru a fi iubit pământul” – dar a ajuns.

Socotesc cu nimeni nu are să-i reproșeze nimic în fond. Bolșevic sau nazist, d. Istrati e la fel de inocent. E treaba d-sale. Cu atât mai mult treaba d-sale, cu cât atitudinile îi sunt fără consecință.

Panait Istrati

Era un nomad. Viața lui a început de câteva ori și în fiecare din aceste începuturi a găsit noi rațiuni de neliniște, noi motive de a lasă totul în drum și de a fugi. Un evadat. Popasurile lui erau toate înșelătoare. E greșala noastră că am crezut în ele. Marile momente ale vieții lui Panait Istrati, momentele lui de răscruce, par privite de pe pragul din urmă, niște formidabile gafe. Le lipsește acel minim de prudență, de chibzuială și de simț realist, indispensabil oricărei aventuri, pentru a fi o aventură, nu o “aiureală”.

Panait Istrati a fost un “aiurist”. Nu mă tem că acest cuvânt ar fi nepios. Un aiurist, un neserios, un copil. Nu e nimic logic în viața lui și dacă vrem să-l măsurăm cu astfel de criterii, nu vom înțelege nimic. “Dreapta” va vedea în Istrati un penitent de ultimă oră, “stânga” va vedea un renegat. Pentru noi, care nu suntem decât oameni, el a fost doar un om, cu tot ce e

Dar d. Istrati face acum mai mult decât ideologic politică. D-sa construiește un sistem, propune soluții, preconizează formule. Aceasta îi este imprudența. Se amestecă acolo unde inima – fie ea o inimă bătută de toate vânturile – nu mai ajunge. Ar mai trebui ceva în plus și - Doamne iartă-mă – mă tem că nu e. Ar trebui un cap.

Ceea ce spune d. Istrati în materie de doctrină politică e hilariant, pretențios, mediocru și – ca să vorbim limpede – prost. Dictatura democrată sau democrația dictatorială, pe care ne-o propune, nu este – cum își imaginează disprețuindu-ne – o teorie de zugrav. E mai rău: o teorie de semidoct, de om mărginit, de minte încuiată. Noi nu avem prejudecata alfabetismului. Nu stimăm prea tare diplomele, și nu credem că un analfabet e scos din umanitate. Preferăm chiar un om oare se orientează prin intuiții, unui deștept care bâjbâie prin dialectică. Dar, fără să ne însușim superstiția intelectualului, refuzăm cu mai multă tărie cultul falsului intelectual. E cecece d. Istrati încearcă să fie astăzi. Dialectica lui e săracă, lemnoasă și moartă. “Ideile” îi sunt sub-idei. Ceva încăpățânat și întristător apasă această lungă proză, din care lipsește cultura, exercițiul gândirii, simțul nuanțelor, jocul inteligenței. Și mai lipsește singurul lucru, care ar fi salvat totul: inima.

Vrea d. Istrati să devină la bătrânețe un intelectual?

Vai, ce decădere!

Mihail Sebastian

“Rampa”, 30 ianuarie 1935

mai patetic, mai trist și mai inegal într’un om.

E neliniștitor cât de multe lucruri a ratat omul acesta. S’ar spune că le-a ratat cu bună știință, cu îndârjire, dinadins. Întâmplarea îi pusese pe umeri una din cele mai vaste glorii, pe care literatura o poate dăruia cuiva. Tipărit în toate limbile pământului, iubit de marile mulțimi, numele lui era un mit, un miraj, o forță. Cuvântul lui străbătea țările.

Toate acestea pentru a sfârși într’o polemică bucureșteană, fără eroism, fără grandoare, fără ecou.

De ce? Din nepăsare, din neglijență, din grauitate. Că doar nu veți crede serios în ultimele lui avataruri. Dar îl plectisea să rămână locului, legat de prietenii câștigate, supus unui destin cucerit, servitor al unui nume glorios. Îi lipsea până la absurd, simțul confortului. De aceea se arunca orbește în cele mai dubioase aventuri, fără să-i pese dacă sunt farse sau

nu. Era ceva donquijotesc în ființa lui. Își plimba inima lui ca o flacăre, prin mari războaie sau mici mizerii, fără să știe unde sfârșesc unele și de unde încep celelalte : feroarea lui era aceeași.

“Descoperirea” lui de către Romain Rolland a fost un accident. Câți Panaiți Istrati obscuri nu se plimbă și azi pe cheiurile deșerte ale marilor porturi, făcând visuri imposibile, pe care viața le va duce devalma odată cu valurile!... Un brânciu al destinului l-a smuls pe Istrati din mulțimea lor fără nume și vagabondul care “cântase în surdina” – cum zice titlul unei cărți de Knut Hamsun – a putut însfârșit vorbi cu glas tare. Nu era un glas răzbunător. Era o voce calmă, bună, egală, puțin obosită, cu inflexiuni de melancolie, sub care numai foarte rar răzbătea de departe tunetul revoltei. Poveștile lui aveau mult soare, multă lenă, o nostalgie imensă după odihnă. Erau uneori de o simplitate pastorală. Dar omul care le scria, rămânea mai departe torturat, zăpăcit, nesigur de el, cu acea eternă neliniște a marinarului, care în largul

oceanelor pândește pământul, iar pe pământ lânzește de dorul largului.

Istrati nu era nici odată în cărțile lui, nu era nici odată în faptele lui. Totdeauna dincolo de ele... Îl laudam sau îl judecam pentru cărți și pentru acte, de care de mult se despărțise, căci viața lui era plină de despărțiri și de plecări.

Singurul lucru constant în el era acest freamăt, care îl mâna printre cele mai contradictorii fapte, agitat, pătimaș și instabil.

Este singurul lucru pe care îl duce astăzi morții și pământului, singurul lucru care moare cu el, căci celelalte – visurile, poveștile și iluziile lui – ne rămân mai departe în câteva cărți, ce vor trăi mereu, ca să răscumpere o viață de om tristă în toate victoriile și căderile ei.

Panait Istrati se odihnește astăzi pentru întâia dată.

Mihail Sebastian
“Rampa”, 18 aprilie 1935

Panait Istrati

...În fiecare toamnă și în fiecare primăvară, se pregătea Panait Istrati să plece dincolo, în țara nepătrunselor taine, ca să încerce măcar acolo liniștea răsvrătitului lui mileniu.

Se făcea tusea lui mai seacă, petalele de garoafe se înmulțeau pe batiste, iar coșul pieptului avea tot mai precis rezonanța unui capac de coșciug. Panait Istrati privea cu o infinită melancolie cum cădeau frunzele: privea cerul albastru, așteptând resemnat ora plecării.

Veneau ploile încete, dese, ce te îngrămădesc în tovărășia duioasă a amintirilor: și el aștepta cuminte, fără să se tânguiască, semnalul de plecare.

Dar potrivit așteptărilor lui, rămânea încă o iarnă: ca să grăbească sfârșitul unei cărți, să mai încerce o supremă răfuială cu ceiace i se părea lui o nedreptate. Și când primăvara prindea să zâmbească în pomii înfloriți, când plutea în aer parfumul proaspăt al ramurilor înfrunzite, Panait Istrati se pregătea grăbit să plece pe drumurile de taină ale neînțelegerii.

De ani, o ducea în această așteptare; se trudea de ani în luptă cu ultimele firave legături cu viața.

Așteptarea s'a terminat, semnalul plecării s'a dat, și îngerul negru a isbăvit pe chinutul răsvrătit, pe Panait Istrati căruia i se dă o liniște pe care n'a găsit-o în sbuciumata lui existență.

Din negura mulțimilor s'a desprins prin senzaționalul unui gest de desperare un anonim: un patetic duhovnic al celor umili, fiindcă și el era un umil, un

povestitor al existențelor simple și tragice.

Romain Rolland anunță lumii pe noul Gorki, pe noul scriitor Panait Istrati. O fulgerătoare străbateră din necunoscut în marea de lumină a celei mai sgomotoase publicități a improvisat dela o zi la alta celebritatea europeană a scriitorului Panait Istrati. Contracte cu editorii, condiții materiale excelente, bruscă trecere dela mizeria totală absolută, la o neașteptată situație de plenitudine materială.

Și atunci, a început acea splendidă risipă a Iul Panait Istrati: se socotea administrator delegat al unei averi ce nu era a lui, ci a celor necăjiți, a celor frânți, stâlciți de viață, cari îi inspirase scrisul, a căror poveste el o talmăcea cu acea fermecătoare simplitate de scriitor clasic.

De ori și unde primea o cerere de ajutor, – omul înduioșat și fericit că poate da, acest exaltat al milosteniei dădea. Viața lui păstra aceeași ținută de modestie, dar mâna lui avea gesturi de dărnicie cari goleau tot ce putea lua dela editori.

Și fiindcă banii se terminau repede, fiindcă vaetul suferinții rămânea intact, și fiindcă în fiecare zi porneau alte cereri de milostenie, Panait Istrati își zorea scrisul: înmulțea volumele, lucra ca în vremea când muncea laolaltă cu cei pe care astăzi îi înfățișea înduioșării noastre.

...Până ce, într'o zi boala a prins să-i încetineze harnica sprinteneală a scrisului, contractele s'au rărit,

banii s'au împușinat. Și s'a văzut reintegrat din nou în vasta suferință a cărui herald era. Risipise câteva zeci de milioane cu o frenezie de nesățios al acelei voluptăți propăvăduite de creștinism: voluptatea divină a milosteniei.

“Omul cu creerii de aur”, – povestea lui Alphonse Daudet, a trăit-o Panait Istrati: a trăit-o până în fidelitatea fiecărei silabe. Acum ochii ce sfredeleau, acei ochi în care se îngemăna flacăra iubirii și lucirea morții, s'au închis, povestea s'a sfârșit.... În preajma amintirii lui, se va apropia în sfiala de lumină dreptatea totdeauna postumă.

Un Don Quijote proletar, un fanatic al Dreptății, luptând cu morile de vânt ale utopiei: halucinat al unui basm visat pe marginile unei cărți de propagandă socialistă. Romanele marxiste ale mitului proletar i-au exaltat imaginația, au dogorit inima acestui furtunos al ideii de dreptate, au proiectat în conștiința lui misiunea unui justițiar al năpăstuiților. Ca un Léon Bloy al romanticei proletare, scrisul lui smucit de clocotul revoltei, svârlea lava acelei credințe sectare. Și la un moment ne-am găsit vrăjmași ai acestui Don Quijote al mitului proletar.

Credea în paradisul roșu, propovăduia evanghelia sovietică, în neostenirea de entuziasm a scrisului. Dar când i-a fost dat să cunoască țara visului, să străbată țara utopiei, – Panait Istrati a avut o cutremurare de groază. Desmeticirea s'a tradus în cel mai formidabil rechizitor ce s'a scris cândva împotriva Rusiei Sovietice.

Niciodată regisoratul fascinant al propagandei bolșevice nu a fost mai crâncen demascat; niciodată minciuna mitului dictaturii proletariatului nu a fost mai desăvârșit destrămată. Desamăgirea dădea o dogoare scrisului; fraza lua conturul unui bici de foc: Don Quijote cavalier al tristei figuri, se întorcea doborât din țara visului.

Paradisul roșu se dovedea Infernul proletariatului. Cărțile în care și-a spovedit tragica lui desamăgire au avut un răsunet extraordinar: iar “vândutul bolșevicilor” a devenit “vândutul burgheziei”, însetatul de dreptate trebuia să urce calvarul tuturor nedreptăților. Când Francis Jourdain a venit în România, vice președinte al unei asociații “Amicii U. R. S.” spre a face pe anchetatorul umanității, Panait Istrati a publicat în “Curentul” cea mai masivă execuție a acestei farse umanitare. “Monde” revista lui Henri Barbusse a publicat un articol “Le loup devenu mouton, ou Panait Istrati fasciste” și reproducând scrisoarea deschisă a lui Panait Istrati către Francis Jourdain îi pune ca titlu “Les victoires du capitalisme”. Acest incomod al sincerității, acest exaltat al dreptății, acest Don Quijote proletar nu va mai turbura pe ni-

meni cu scrisul lui năzdrăvan, fanatismul lui de justițiar s'a sfârșit, urile vor desarma. Dar cărțile lui, povestea celor umili, vor vorbi mă departe pentru acea iubire de oameni, pentru acea milostivă apropiere de neștiuta suferință, pentru toți striviții vieții, pentru cei ce nu s'au împărtășit niciodată din potirul bucuriei de a trăi. Pentru această pledoarie a trăit și a scris Panait Istrati, avocatul obidiților.

Pamfil Șeicaru
“Curentul”, 18 aprilie 1935

SEMNAL

Michael Ledeen

Machiavelli despre arta modernă a conducerii

Editura: Humanitas

Anul apariției: 2004

Descriere

De-a lungul celor aproape cinci secole care au trecut de la publicarea Principelui, Machiavelli și celebra sa carte n-au încetat să facă obiect de comentariu pentru o întreagă pleiadă de gânditori.

Michael A. Ledeen, analist politic și cercetător la American Enterprise Institute, a ales să facă însă un comentariu aparte: el explorează actualitatea „regulilor de fier” ale politicii, enunțate în 1513, prin prisma practicilor de conducere politică și economică ale secolului XX. Rolul șansei și locul războiului în politică, importanța moralei și a libertății sunt tot atâtea teme machiaveliene pe care autorul le ilustrează cu evenimente petrecute în zilele noastre. Concluzia sa este că perenitatea gânditorului florentin își are sursa în luciditatea - adesea pripit calificată drept simplu cinism - cu care s-a aplecat asupra naturii umane. ■

Noul Principe și realitatea efectivă a aparențelor*

Practicile publicitare contemporane ne demonstrează în permanență că teoreticienii marketingului și retoricii sunt cu pași buni în urma evenimentelor. Poate pentru a întări acest lucru, popularul strateg electoral Dick Morris a publicat un set învățături pentru candidați, adunate printr-un truc *ad verecundiam* sub girul lui Machiavelli*. În cele ce urmează voi încerca să desfășor în paralel o analiză a oricărui demers posibil de acest gen și o prezentare a publicației lui Morris. Voi încerca să arăt că cele două nu coincid și voi sublinia ce este necesar unei astfel de analize și ce îi lipsește publicației lui Morris pentru a se apropia de o astfel de analiză.

Încă din *Cuvânt înainte*, care este de fapt o schiță publicitară a autorului, dl. Victor Găetan – consultant politic în Washington DC (*Ecce auctoritas!*) – avertizează că avem de-a face cu “un rege al sondajelor” și ne sugerează discret că “unii chiar au suspectat Casa Albă că își ajustează deciziile în funcție de interpretările date de Dick Morris la răspunsurile necenzurate ale cetățenilor”. Cititorul își să seama din primele două-trei paragrafe ale *Cuvântului* dinainte că se află în fața unui autor care este impus din poziții de forță ca fiind somitate într-un domeniu de vârf al științelor societății contemporane: cercetarea pieței. Până aici nimic în neregulă. Dar de ce ar trebui să-și expună un sociolog opiniile de tip mobilizator-moralizator privitoare la jocul politic american nu mențio-

nează nimeni, nici chiar el. Dat fiind succesul lui Morris ca strateg electoral, probabil că o mică rotunjire a veniturilor prin publicarea câtorva rânduri sub titlul de *rețetă a succesului* nu strică nimănui. Apoi, publicațiile de acest gen aduc o oarecare publicitate, din nou bine venită. Din nou nimic în neregulă – societatea de consum are normele ei –, dar considerăm că ar trebui să existe totuși o limită între fenomenul consumist al publicității și cel (presupus) academic al studiilor științelor sociale.

Dick Morris ne lasă să aflăm chiar din prefață că, “dacă ar mai trăi astăzi, Machiavelli ne-ar recomanda idealismul drept conduita cea mai pragmatică”. Frumos spus. Și, mai ales, gol. De altfel autorul își va masca retoric, pe tot parcursul volumului, propriile idei, revenind obsesiv asupra idealismului, pragmatismului și idealismului pragmatic – toate utilizate cu sensuri obscure –, sub scuza unor observații în spiritul celor făcute de Machiavelli. Trebuie să recunoaștem că la acest capitol autorul se descurcă admirabil, dând dovadă că a înțeles destul de mult din spiritul lucrării originale, ceea ce nu-l împiedică totuși să-și mențină observațiile în cadrul propriei grile, departe de *verità effettuale della cosa*, care constituie motivația și baza scrierii *Principelui*. Practic, publicația sa reușește să se apropie destul de mult de lucrarea de al cărei renume profită, fără a avea totuși în comun cu aceasta decât forme și metode de expunere.

Astfel, natura umană sau cea socială, principiile, categoriile politice sau relațiile imuabile ce pot fi

regăsite în cazuri concrete sunt complet neglijate. O importanță semnificativă în jocul politic este acordată tacticilor și strategiilor care pot aduce victoria. Fără a fi sistematizate, acestea se aplică după reguli dinamice, care sunt inaccesibile cititorului. Ni se explică însă chiar de la început faptul că citim un ghid practic. Și că autorul nu își face reclamă, deși începe acest lucru chiar de la pagina 10, unde se laudă cu succesele obținute de candidații care i-au “trecut prin mână”.

Date fiind aspectele de mai sus, consider că o paralelă cu Principele nu este numai nepotrivită, ci și imposibilă. În afară de recursul la exemple și de încercarea (cel mai adesea forțată și pe alocuri chiar contradictorie) de extragere a unor legități sociale din aceste exemple, apropierea de “original” sunt aproape inexistente. Un travaliu non-dialectic, sec și aplicat fără metodă ne plimbă prin culisele scenei politice americane, cu escale prelungite asupra unor momente relativ importante dar fără analize de profunzime asupra sistemului politic sau a relațiilor dintre individ și sistem.

Machiavelli a scandalizat în principal prin ușurința cu care a spus pe nume câtorva lucruri esențiale privitoare la “secretele” politicii. A fost considerat, după caz, imoral și amoral, monarhist și republican, bine și rău intenționat. El nu a fost un inventator. Nu a inventat o știință a statului, deși este creditat cu prima menționare a statului modern la nivel conceptual. Marele lui merit este acela de a fi reușit o sinteză clară a jocului puterii în secolele XV-XVI și de a fi realizat o analiză care a prezentat perfect culisele acestui joc și considerațiile despre el în toată nuditatea lor, într-un mod sincer și cu un scop anume – acela de a schița condițiile în care putea fi condusă socie-

* Dick Morris – *Noul Principe – Machiavelli în secolul al XXI-lea*, Editura Ziua, 2003.

tatea acelor vremuri. Cu toate acestea, Machiavelli a rămas în istorie ca exemplul clasic al gândirii diabolice. În fapt, secretarul florentin a fost departe de imaginea care s-ar putea reconstitui pe baza credințelor comune despre el. Astăzi *machiavelic* și *machiavelism* au devenit cuvinte grele, cuprinzând în ele rădăcinile unui ce damnabil, indiferent de acceptarea sau respingerea relațiilor politicii cu morala.

Transpunând lucrarea sa în societatea actuală, fie că o acceptăm ca post-industrială sau nu, rezultatele rămân nesatisfăcătoare. Nu numai mijloacele de acaparare și de menținere a puterii s-au schimbat; sistemul în întregime este altul. Sigur, ca diadă legiuitor-legiuit problematica analizei păstrează aceeași linie, dar dacă problema s-ar pune numai astfel, atunci ar trebui să recunoaștem că sunt extrem de puține noutățile aduse în domeniu după Platon și Aristotel și că ele țin în general de sfera dreptului sau de unele specializări care nu au nici o relevanță pentru problema noastră. Și totuși, Platon și Aristotel sunt doar deschizători de drumuri în gândirea politică¹. (Asta, desigur, excluzându-l pe Hesiod, primul care se adresează oamenilor în ce privește problemele unui corp social.) Lor li se adaugă un șir apreciabil de gânditori care au furnizat arsenalului gândirii politice instrumente de o valoare inestimabilă. Astăzi corifeii științelor sociale par să nu mai recunoască nici valoarea autorilor și nici valoare instrumentelor. Acest din urmă gest nu este totuși scuizabil, dat fiind că, fie și în mod inconștient, ei utilizează din plin aceste instrumente.

Dar nu interesează aici toți gânditorii politici, ci numai aceia care au făcut observații de tip *machiavelic* asupra societății. Ei bine, ajungem astfel la soluția paradoxală a proclamării lui Platon ca primul *machiavelic* din istoria

gândirii politice. Forțând paradoxul, putem spune chiar că Machiavelli este abia al treilea din seria acestor gânditori. Faptul că acest concept este consacrat abia odată cu el are drept cauză circumstanțe externe analizei teoretice. Ibn Khaldun, în *Muqaddimah*², arată, cu aproape 200 de ani înainte de Machiavelli, că jocul puterii este așezat pe o dialectică simplă: conduci sau ești condus (înfrânt); conducerea erodează, supunerea întărește (pregătește ziua revanșei); schimbul devine inevitabil, căci natura umană și corpul social își exercită asupra părților forțe inexpugnabile, conform unor legități aflate dincolo de orice teorie.

Stabilind drept *machiavelism* capacitatea de a trata sincer și profund problema mijloacelor de luptă ale câmpului politic, modurile în care acestea pot fi utilizate de către actorii politici, interacțiunile dintre actorii politici, efectele comportamentelor acestora asupra ordinii sociale și reacțiile dictate de natura umană (adică ceea ce constituie de fapt *machiavelismul*), ar trebui să vorbim despre acest lucru în zilele noastre pornind de la sistematizarea formelor de guvernământ, a mijloacelor de dominare și, mai ales, a posibilităților de contracarare a instabilității politice – de altfel o temă *veșnic verde* a teoriei politice.

Invers, pornind de la cadrul legal în care se poate desfășura lupta politică (și în care includem, desigur, și normele sociale, nu numai pe cele de drept) și de la aspectul actual al unui eșichier politic – fie el cel mai dezvoltat, cel mai eficient și cel mai spectaculos dintre cele existente –, pentru a ajunge la un *machiavelism* avem nevoie în primul rând de o ieșire în afara cadrului îndeobște cunoscut. Ar fi necesară o detașare de practica politică și urmărirea stabilirii unui set de reguli pentru joc, nu a

unui set de reguli pentru câștig, asta cu atât mai mult cu cât nimeni nu poate garanta câștigul (cf. *fortuna* la Machiavelli). Or, pentru acest lucru nu sunt suficiente simplele menționări retorice ale idealismului și pragmatismului. Acestea sunt noțiuni goale în ce privește nevoile de care aminteam. Ar fi absolut necesare incursiuni în modalitățile pe care individul le are la dispoziție pentru a-și stabili relații cu puterea politică, considerații privitoare la mecanismele de dominare care, fie că vrem sau nu, sunt necesare oricărei ordini sociale și, nu în ultimul rând, o temperare a subiectivității. Ideal ar fi ca analiza să cuprindă și o referire la contextul istoric, și o reevaluare a temeiului legitimității, chiar și în cazul acceptării unanime a acesteia.

Lăudând inteligența alegătorilor, negând manipularea informației și idealizând acțiuni, activități și procese care corespund unor idei mărunte și unor intenții joșnice, nu pot fi îndeplinite condițiile studiului *machiavelic* asupra sistemului politic actual³. Dincolo de toate demersurile care au construit teorii complicate pentru alegeri raționale, sisteme de reprezentativitate sau mijloace de cercetare a opțiunilor, alegătorul rămâne o persoană al cărei coeficient de inteligență este polarizat în jurul mediei și – ceea ce e cel mai important –, o persoană care nu își poate folosi în mod liber această inteligență. Manipularea informației a devenit omniprezentă în societatea informatizată, iar idealismul – fie el și interpretat ca structură teoretică ridicată pe baza unei idei clare, cum pare să îl înțeleagă adesea Morris – are de înfruntat la tot pasul acțiuni concrete dictate pragmatic de interese de grup care nu țin cont decât de doi factori, ambii dinamici: impunerea propriei voințe și menținerea la putere. În fața acestora ideea singură nu va rezista niciodată.

După acest preambul menit să schițeze fugar natura conceptelor cu care putem opera în cadrul unor astfel de analize ale vieții sociale, voi forța totuși nota și voi încerca să consider că se poate vorbi despre un *machiavelism aplicat*. Tocmai contrar acestui punct de vedere există suficiente puncte fierbinți în lucrarea lui Dick Morris.

Una dintre primele observații pretins profunde este aceea că “În politica modernă, mesajul pozitiv al unui candidat despre o problemă – fondul candidaturii sale – a devenit mai important decât banii, imaginea, învârteala, atacurile negative și partizanatul politic” [p. 1].

Acesta ar trebui să fie un îndemn idealist către pragmatism, ceea ce s-ar traduce prin buna aplicare a ideii în practică, astfel încât să se ajungă la avantajul maxim al candidatului care are cea mai bună idee în ce privește organizarea socială. Nu ni se spune dacă individul modern – cel atât de inteligent și de informat – este tot atât de însetat de mesaje pozitive pe cât este de avid de confort. Dacă da, atunci înseamnă că va lăsa pentru o clipă preocupările pentru asigurarea sau sporirea propriului confort și se va ocupa de prelucrarea mesajelor politice, dintre care vor avea prioritate cele pozitive. Să reținem deci că acești oameni, care “sunt mai informați, având la dispoziție rețelele mass-media” (sic!), preferă să aloce timp recepției și eventual interpretării mesajelor pozitive, defavorizând astfel preocupările pentru propriul confort. Consider inutilă sublinierea mai detaliată a caracterului retoric al acestor afirmații.

Morris inventează teorii *ad hoc*, vizând prin acestea pur și simplu o prelungire a discursului. “Electoratul dorește să gândească independent și nu mai este dispus să cumpere opiniile prefabricate și previzibile ale ideologilor de stânga sau de dreapta. Procesul politic este din

ce în ce mai mult dominat de oamenii de afaceri, care reacționează la fiecare situație nouă cu idei practice și diferențiate, neatînse de teoriile politice.” [p. 6]

Putem vorbi despre o depolitizare a politiciii? Am reuși doar un joc de cuvinte și o îmbogățire terminologică gratuită. Să ne rezumăm așadar la miezul mesajului, acela de imunizare a individului cu drept de vot în fața ideologiilor și a teoriilor politice. Ei bine, oricât de frumos ar suna acest mesaj, el este fals. (De fapt și autorul îl va contrazice în mai multe rânduri.) Individul care dorește să gândească liber este deja format ideologic și, în plus, nu are nici timpul și nici capacitatea necesară pentru a-și forma singur o opinie despre toate problemele puse în dezbatere. Pe lângă asta, omul de afaceri care vine cu o idee practică și diferențiată oferă soluția unei probleme sociale, ceea ce face ca întregul proces să se înscrie, independent de voința autorului ideii, măcar într-o practică politică. Faptul că ideea lui nu este culeasă sau inspirată dintr-o teorie politică nu are nici o relevanță pentru procesul politic.

Revine obsesiv, pe parcursul întregii lucrări, “nivelul înalt de pregătire și de informare a alegătorului american”. În fapt, este vorba de cantitatea uriașă de informație care se abate asupra americanului de rând. Acestui flux de informații nu îi face față nici măcar indivizii angrenați în politică la nivel înalt – care au în spatele lor echipe întregi a căror sarcină este tocmai aceea de a-l ajuta pe lider să se mențină la curent cu noutățile –, scutiți în mare măsură de necesitatea de a aloca resurse informaționale și decizionale problemelor personale. Cei care au în propria sarcină trierea informațiilor și luarea deciziilor care privesc strict interesele personale sunt incapabili să se mențină la un grad înalt de informare și la fel de incapabili să își formeze un set de opinii proprii

privitoare la viața socială care să nu fie “întinate” ideologic. În plus, pregătirea foarte specializată a indivizilor îi împiedică să atingă un grad ridicat de competență în evaluarea informațiilor. Astfel, cel mai adesea opiniile alegătorului vor fi preluate, gândirea independentă manifestându-se doar la nivelul adoptării uneia dintre pozițiile preexistente.

În acest context, afirmația “campaniile sunt ocazia de a ajuta electoratul să se dezvolte intelectual; candidații ale căror mesaje din mass-media catalizează acest proces vor câștiga sprijinul puternic al alegătorilor” [p. 16] se dovedește contrară tuturor observațiilor anterioare despre alegător și devine penibilă prin predicarea *dezvoltării intelectuale*. Dacă mai adăugăm și că “trăsătura darwiniană de adaptare de astăzi este capacitatea de a ne da seama când suntem mințiți la televiziune” [idem], atunci trebuie să tragem concluzia că astăzi, cel puțin în America, politica este arta dezvoltării intelectual-biologice a populației. Această artă are perioadele ei de fecunditate (campaniile electorale) și presupune un spectator-alegător pescuitor de adevăruri. Însă dacă măcar jumătate dintre alegători ar manifesta o a percepție potrivită față de mesajele acestor *artiști*, atunci Dick Morris nu și-ar permite o călătorie peste ocean înainte de a ieși la pensie.

Bruma de observații interesante (din punct de vedere istoric) ale “celui mai influent american de rând” (*Time* – sic!) se epuizează desul de rapid, lăsând să transpară frânturi ale gândirii sale reale. Jocul permanent între voința populară – din ce în ce mai capabilă de a se impune! – și idealism ca voință bună a conducătorului se transformă la răstimpuri, cel mai probabil fără voia autorului, în jocul dintre rezistența la putere și căderea de la putere. Altfel spus, Morris nu e chiar atât de naiv ca cititorii cărora li se adresează. Foarte

bine informatul alegător american trebuie dirijat. Cel care ține cont de alegător fără a încerca să-l dirijeze este “oportunist”! [p. 89] În fapt, discursul autorului este egal pe tot parcursul publicației, numai că folosește două forme diferite: un discurs, pretins savant, este epuizat prin proclamarea existenței unor principii la adăpostul cărora pot opera doar maeștrii; celălalt, involuntar sincer, demolează toate afirmațiile savante și redă frânturi de tablouri comune ale luptei pentru putere.

În capitolul 14 găsim sugerate câteva principii de bază ale manipulării prin intermediul acestei fabuloase arme care este sondajul de opinie. “Ore în șir discută [Bill Clinton] cu directorii de sondaje asupra opțiunilor pe care dorește să le probeze. Apoi fiecare alternativă specifică este testată, analizând argumentele pro și contra pentru a evalua gradul de susținere publică. Liderul idealist nu va ezita să ia o măsură nepopulară. Dar un idealist abil va măsura cu grijă opinia publică înainte să acționeze astfel și va elabora o strategie de convingere a electoratului. Alegătorii rafinați din Statele Unite revin la sentimente mai bune dacă un lider face efortul să le înțeleagă preocupările și le abordează bine. În acest fel, sondajele fac posibilă o conducere puternică.” [p. 90] De aici se observă limpede ce înseamnă idealism (capacitatea de a testa efectele împărtășirii ideilor), în ce constau imuabilele principii mântuitoare (alese, modificate sau respinse în funcție de reacțiile la sondaje de opinie) și cât de rafinat este electoratul slăvit de autor (atât cât să reacționeze pozitiv la propunerile unui lider care *abordează bine* problemele).

“El însă [tot B.C.] era doar aparent dominat de anchete și interviuri [...] deoarece de fapt le utiliza pentru a-și da seama cum să facă acceptabilă o măsură nepopulară, așa cum a procedat când a trimis trupe în Bosnia.” [p. 91] Să pre-

supunem că sondajele sunt folosite exclusiv pentru a stabili nu care sunt măsurile populare ci care sunt reacțiile populare la prezentarea în diferite moduri a unor măsuri nepopulare. Aceasta înseamnă că *rafinaiții alegători din Statele Unite* sunt atât de dezvoltăți intelectual încât nu sunt capabili să hotărască ce preocupări trebuie să aibă decât dacă sunt *ajutați*. Acest ajutor poate consta și în măsuri care nu convin alegătorilor, dar sunt “bine prezentate”. Deși ascunzătoarea retorică de sub aripa idealismului este destul de reușită, dezvoltarea intelectuală ne obligă să traducem astfel manevrele descrise: “nu ne interesează care sunt măsurile populare, ci care sunt căile prin care putem face măsurile nepopulare să fie acceptate”. Mai rafinat spus, “nu ne interesează ce vreți, ci cum să vă facem să acceptați ce nu vreți”. Comentariile se pot prelungi în domeniul moralei și al logicii modale, dar ne interesează aici numai corespondența cu observația de tip machiavelic. Din acest punct de vedere *Principele* nostru de secol XXI pare mult prea interesat de popularitate. El nu trebuie să aibă grijă să fie *temut, dar nu urât*, ci să aibă grijă să fie popular. Dincolo de opoziția între vectorii sentimentelor dominante în rândul supușilor regăsim temeiul legitimității. Acesta este punctul principal de legătură între cei doi *Principii*.

Dar atât la nivel de discurs cât și la nivel instrumental situațiile sunt diferite. În discurs Morris alege calea nesinceră, vorbind de alegători rafinați și de conducători capabili de a prezenta adecvat anumite măsuri, în timp ce Machiavelli vorbește de mulțimea (prostimea) care poate fi “satisfăcută și uluită” și de conducătorul care are nevoie de *virtù* și de *fortuna*. Diferențele de ordin formal sunt evidente. Cele de conținut însă relevă deplasarea centrului de greutate de la *verità effettuale della cosa* la *apparenza della cosa*. Nu mai

vorbim de *ceea ce este*, ci de *ceea ce pare*. Or, prin această deplasare se pierde tocmai trăsătura esențială a discursului original: privirea asupra miezului lucrurilor.

Instrumental, contextul istoric obligă conducătorul să recurgă la o mutație calitativă. Manevrelor de sacrificare – ca cea a lui Ramiro d’Orco – nu mai presupun intervenția fizică (deși se poate vorbi foarte bine și de o recrudescență a acestor mijloace), ci doar una logică. Mesajul este astăzi cea mai eficientă sabie. “Cel mai adesea cheia reușitei în cazul luării unor poziții nepopulare este să fii clar când le justifici cu argumente concrete populare.” [p. 93] Cum funcționează? Morris dă un exemplu, vorbind despre Al Gore și producătorii de tutun din Tennessee. Trebuie puse avertismente pe pachetele de țigări. Altfel spus, presupunând că aceste avertismente vor avea efect, vânzările vor scădea și, odată cu ele, se vor diminua veniturile producătorilor. Din această cauză ei s-au opus inscripționării pachetelor de țigări. Cum i-a convins Al Gore? I-a întrebat dacă le-ar plăcea să-și vadă copiii fumând. Aceștia i-au dat dreptate! În realitate, au fost de acord fie să-și diminueze veniturile (presupunând că avertismentele de pe pachete ar fi determinat pe cineva să nu cumpere țigări), fie să fumeze copiii altora. Acesta în mod ideal, adică la nivelul lor de înțelegere. Pentru că în fapt, dacă avertismentele nu au efect, atunci și copiii lor sunt expuși aceluiași pericol.

Să depășim însă nivelul idealismului și să ne îndreptăm atenția asupra părții legate de “pragmatismul” necesar ascensiunii în politică. O primă constatare oarecum surprinzătoare ar fi aceea că, după ce la nivelul idealismului banii nu prezentau prea multă importanță, aici ei își recapătă locul de cinste în arsenalul unui politician.

“Politicianul care nu își exploatează fără scrupule cunoștințele din trecut fie își va pierde virtutea fie va pierde alegerile. În primul caz va fi obligat să obțină bani necurați, iar în al doilea nu va obține bani.” [p. 130] Acesta este un raționament ridicol. Să spunem că e doar o greșeală de traducere și că, de fapt, autorul a vrut să spună că “*Politicianul care nu își exploatează fără scrupule cunoștințele din trecut fie va fi obligat să obțină bani necurați, fie nu va obține bani. În primul caz își va pierde virtutea, iar în al doilea va pierde alegerile*”. De data asta raționamentul ar mai avea sens, numai că Morris susține că există mai multe surse de finanțare curată (pe lângă cunoștințe mai sunt și oamenii care sunt de acord cu politica sa, cei care vor să piardă adversarul etc.), iar acest raționament implică existența unei singure surse, în lipsa căreia politicianul are de ales între pierderea virtuții și pierderea alegerilor. În ce privește exploatarea “fără scrupule”... *curați* bani ar ieși dintr-o astfel de exploatare!

Din păcate, exemplele surselor de finanțare “curate” nu se încheie. “*Persoanele care împărtășesc aceleași idei* sunt și ele bune pentru obținerea de bani curați. Acești oameni nu vor decât să fii de acord cu propriile-ți convingeri. Este suficient.” [p. 131, s.m.] Această suficiență, ca și altele indicate de Morris, se risipește în nenumărate rânduri, în funcție de poziția adversarului, opinia publică etc.

Cei care îi urăsc pe adversari sunt și ei o sursă mănoasă. “Nici măcar nu trebuie să miști un pai ca să faci rost de bani, ci doar să găsești persoana potrivită căreia să i te împotrivesți.” [idem] Cine ar încerca să-și facă o idee despre procesul electoral american din astfel de afirmații ar putea ajunge să creadă că americanii fie își aleg contracandidații, fie așteaptă să apară unul cu mulți dușmani, pentru a i se împotrivi.

Justificările nu sunt nici ele mai prejos decât dezvăluirile. “Banii poate că nu vor fi dați pentru cel mai curat motiv, dar, în ceea ce te privește, totul este curat – nu-i rămâi nimănui dator.” [pp. 131-2] De unde la început dădea impresia că înțelege spiritul sfaturilor secretarului florentin, după astfel de sfaturi Dick Morris pare că le-a transformat în material pentru un mic manual al escrocului sentimental. Această părere este susținută și de comentariul privitor la cei cu orgoliul supradimensionat, care vor doar scrisori olografe, poze și mesaje telefonice. Aceștia sunt “inocenții care trebuie prețuiți și cultivați” [p. 132].

Toate aceste sfaturi sunt date întru neatârnamarea viitorului președinte (senator, congressman, guvernator). Prin urmare, *curat* înseamnă aici *fără pretenții de influențare a deciziilor din partea donatorului*. Aceasta nu înseamnă însă și *lipsa oricărei influențe*. “Banii murdari te constrâng. (...) Nu este suficient pentru un candidat să fie virtuos în adâncul sufletului și să se bazeze pe integritate ca să-și păstreze puritatea.” [p. 135] Și tot aici găsim: “Chiar dacă nu faci ce dorește grupul de interese speciale, banii primiți de la el devin, în ochii lumii, prețul cu care te-a cumpărat”. Avem deci, la sfârșitul capitolului despre bani, adevărata teamă a culegătorului: *ai grijă să nu fie murdar donatorul, căci s-ar putea afla*.

Capitolul despre mass-media este și el la fel de “revoluționar”. În fapt, este o hipertrofiere cu bună știință a unor relații ale mass-media cu publicul și cu politicienii. Părțile neconvenabile tezelor autorului sunt date de-o parte. Astfel, alegătorul american devine din nou supradotat, fiind un cititor printre rânduri, complet neinfluențabil. Și când te gândești că anual miliarde de dolari zboară pe apa sâmbetei, sub iluzia că ar putea să-i dea vreo idee acestui

supradotat despre ce să cumpere, cu cine să voteze și pe cine să mai urască. În tot acest timp supradotatul nostru (de fapt al lui Morris; studiile arată că de fapt bietul alegător este lipsit de capacitatea de a clasifica o măsură ca fiind liberală sau conservatoare) citea printre rânduri și își forma propriile opinii (neapărat adevărate – sic!) despre fiecare problemă. Totuși, deși la pagina 137 nu este adevărat că există manipulare mass-media, zece pagini mai încolo acest lucru devine posibil, grație *artei* consilierilor prezidențiali. Desigur, nu este vorba de manipulare, ci de a convinge reporterii “să vadă știrile din unghiul tău de vedere”. Astfel, mai putem extrage de aici încă un principiu de valoare: în general nimic din ce trebuie făcut nu trebuie evitat, până când, firește, trebuie evitat.

Toate astea mă fac să cred că dacă politicienii și cei din jurul lor ar fi arestați pentru raționamente nevalide, instituțiile politice din multe țări ar ajunge repede să numere cu greu câteva zeci de ampoaiați; și alea – zecile – puține! Desigur, alta e problema intenționalității – trecerea cu vederea a paralogismelor ar putea lăsa în funcții mulți politicieni. Numai că în cazul *Noului Principe* e greu de crezut că avem de-a face cu paralogisme. Chiar dacă nu poate deosebi un argument valid de unul nevalid, Morris are un simț deosebit de a prezenta lucrurile convingător, camuflându-și temeinic raționamentele vicioase sub tirade spumoase, dătătoare de încredere.

Acest “ghid practic” nu spune nimic în fapt despre principii, sisteme și valori politice. De vânturat vântură destule, dar *despre* ele nu spune absolut nimic. Aici este o mare deosebire între *Principele* și publicația care se pretinde actualizarea lui Machiavelli la nivelul secolului XXI: de la explicația principiilor și valorilor politicii începutului de

secol XVI se trece la definiții *ostensive* ale succesului în secolul XX. Într-o exprimare plastică (pentru că tot îi plac lui Morris metaforele absolut gratuite, bătând în pragul non-sensului, și analogiile deșănțate până spre absurd cu mesaje siropoase din filmele “educative” americane), de la un tratat despre obezitate se trece la o broșură cu martori care au slăbit miraculos. Principalele argumente ale lui Morris sunt de tipul: “X avea 200 kg, a luat hapul minune și acum are 99 kg!!!” Inutil de subliniat că legătura este artificială și denotă impostura autorului. Dacă Dick Morris este un bun sociolog (am presupus asta, din carte nu se poate înțelege ce specializare are) sau nu, ar trebui să știe cei care au beneficiat de serviciile sale. Dar că este nul din punct de vedere al științelor sociale se poate observa foarte simplu din lectură. Diferențele dintre el și “tinerii care plimbă scenariile pe coridoarele agențiilor de publicitate” sunt acelea că el nu mai e chiar așa tânăr și că agenția sa de publicitate nu e una obișnuită – face reclamă indivizilor.

Ca și în cazul “David Ogilvy despre publicitate”, publicația (ar fi totuși indecent să-i spunem carte) este o nadă grasă pentru amatorii care visează că pot pătrunde în domeniu adoptând secretele unui guru. Secrete pe care, bineînțeles, acesta uită să le destăinuască. De unde se vede că banii sunt, totuși, mai importanți decât mesajul, deși Morris încearcă să convingă de contrariu.

Ar trebui avertizați naivii că nici unul dintre sfaturile vagi împărtășite de Dick Morris nu este de folos pe eșichierul mioritic. Nici chiar cele citite printre rânduri. Aici forța politică e dată de mijloace. Alegătorul este bombardat de toxinfecții informaționale iar acordul său pentru un conducător sau altul este obținut în principal pe baza imaginii. Cine vrea să câștige în România trebuie să ia publicația lui Dick Morris ca pe o lectură oarecare, pe alocuri

chiar amuzantă, plină de exemple înălțătoare ale iubitei-urâtei Americi și atât. Aici nu e nevoie (nici măcar) de *argumentele* utilizate în America. Sunt suficiente strălucirile NATO și UE (care sunt rele și ne cer tot felul de sacrificii, ca s-o ducem mai bine – sic!) sau spectrele burghezo-moșierești coafate și fardate într-un stil futurist, oferind marota cea mai accesibilă mâniilor proletare.

În fond, cum am mai spus, vina nu este a celui care vinde, ci a celui care cumpără (*caveat emptor*). Experiența nu poate fi atât de ieftină. Chiar și presupunând buna intenție a autorului, aceea de a vinde ieftin informații prețioase, el se află în imposibilitatea de a face acest lucru. Mai întâi tehnic, pentru că nu stăpânește instrumentele înțelegerii și explicației. Apoi practic, pentru că informația transmisă reprezintă cunoaștere practică (Cf. Michael Oackeshott – *Raționalismul în politică*). Or, această cunoaștere nu poate fi transmisă cu ajutorul rețetelor. Marele strateg, dotat probabil cu un talent deosebit pentru jocul de șah politic, este incapabil să memoreze coordonatele pătrătelor eșichierului pentru a explica mutările pe care le face. Cum nu este angajat să explice, ci să mute, este de iertat. De neiertat sunt cei care își închipuie că pot învăța să joace pe baza acestor explicații. Pe naivii care își închipuie că vor găsi undeva explicații complete care să-i facă experți în joc îi scoatem din calcul.

Pentru a se justifica avântul futurologic al titlului, aflăm de la Morris informația banală că unele instrumente s-au schimbat, altele au dispărut, câteva au apărut și unora li s-au descoperit noi întrebuintări. Că viitorul este deschis pentru marile invenții care vor schimba fața politicii. Unul dintre ele este Internetul. Printre altele, acest instrument va schimba fața politicii în sensul dorit de Morris, acela de a face posibile noi moduri de exprimare a opiniei. Aceasta este mai degrabă o dorință a

autorului. Nu este prezentată nici o analiză cât de cât serioasă și nu se oferă nici un motiv serios pentru a putea identifica posibilitatea de a opta prin intermediul calculatorului cu un punct de turnură în practica democratică.

“În viitor, temele de campanie vor fi noi. Aceasta nu fiindcă anii încep cu ‘2’ în loc de ‘1’, ci deoarece zorii noului mileniu sosesc într-o vreme de neobișnuită epuizare a temelor care au dominat agendele interne și externe timp de peste jumătate de secol.” [p. 321] Afirmatiile bombastice de acest tip par să fie specialitatea autorului. Aceasta nu este însă o problemă. În fond, fiecare întreprinzător are dreptul să susțină că propria activitate și propriile idei sunt menite să salveze omenirea și chiar universul. Afirmatii ca “după două războaie mondiale și un război rece, am ajuns la un consens internațional construit în jurul democrației, pieței libere și drepturilor omului, care este puțin probabil să dispară” [p. 326] și “democrația va face lucrul pe care știe să-l facă cel mai bine: să rezolve problemele viitorului nostru” [idem], în momentul în care piața liberă, democrația și drepturile omului trec prin crize profunde, indică ruperea de realitate a marelui nostru strateg. Alături de opiniile despre “mândra lume nouă” (sic!) a democrației Internetului, aceste afirmații sunt suficiente pentru depistarea interesului strategic al autorului – în fond, un agent de publicitate electorală.

Dominarea arenei politice de referendumurile pe Internet ar putea fi însă un lucru bun, pentru că poate însemna sfârșitul câteva practici democratice periculoase. Astfel de acțiuni ar putea releva – odată luate în calcul pentru luarea unor decizii oficiale – imposibilitatea menținerii unui curs constant al deciziilor politice luate exclusiv pe baza preferințelor electoratului, și asta cu atât mai

repede cu cât la baza acestor opțiuni stau interesele personale ale unui alegător slab informat și incapabil să estimeze consecințele propriilor acțiuni.

Dacă am pierdut vremea cu lectura și comentariul acestei publicații, trebuie să dezvălui și motivul. Așa cum este cazul și în alte domenii ai căror practicieni se bazează pe facultăți care se dezvoltă (și) altfel decât prin educație, consider că ne aflăm în fața unui fenomen social interesant. El este mai greu de descris și i se poate cuprinde cu greutate de aplicabilitate, dar asta nu înseamnă că e neglijabil. Pentru a-i evalua nocivitatea este nevoie de un efort deosebit, dar semnele acestei nocivități pot fi observate destul de ușor. Astfel de *atocunosători* creează impresia că stăpânesc cunoștințe și instrumente greu accesibile oamenilor de rând (ceea ce este adevărat doar într-o măsură oarecare), apoi pun în circulație, contra unui preț “modic”, învățăturile de care dispun. Prin succesul temporar de care se bucură astfel de specialiști influențează practicile domeniului în care activează, forțând utilizarea unor noi metode pentru obținerea succesului și consumul inutil de resurse pentru restabilirea echilibrului pieței respective. Se poate spune chiar că un astfel de “specialist” este un parazit care supraviețuiește pe seama resurselor de imunitate ale societății în fața șarlataniilor. În cazul special al fenomenelor la care mă refer (rețete secrete, soluții minune etc.) depistarea șarlataniei este cu atât mai dificilă cu cât întinderea în timp a fenomenului este mai mare și domeniul de activitate mai îngust. Politica, publicitatea, științele oculte, religiile “exotice” – toate sunt afectate de astfel de fenomene.

Închei cu câteva observații generale. “Noul Principe” este lucrarea unui republican. Din acest punct de vedere, poate că ar fi fost mai potrivită asocierea cu *Discorsi sopra*

la prima decada di Tito Livio, opera republicanului Machiavelli. “Machiavelli în secolul al XXI-lea” este un (sub)titlu gol. Pe lângă faptul că deosebirea față de Machiavelli este semnificativă, secolul XXI este prezent în câteva paragrafe finale, opera unui futurolog timid, nesincer și lipsit de imaginație. Chiar dacă unele observații se referă la lupte politice dinaintea secolului XX, majoritatea subiectelor sunt date și exemplificate de evenimentele secolului XX, cu accent pe cele din a doua jumătate a secolului.

Nu în ultimul rând, date fiind și furtunile produse pe eșichierul românesc de către marele strateg, fiecare cititor al publicației ar trebui să se întrebe cât crede (și, mai ales, cât folosește) Mr. Dick din tot ce spune acolo. Asta este deja o altă problemă, larg dezbătută de moraliștii occidentali în ultima vreme dar aflată în patrimoniu înțelepciunii populare de pe la noi de foarte multă vreme – este dilema aceea cu făcutul și spusul popii. Dacă totuși cineva insistă să vorbească despre *machiavelism* (în sensul real) la Dick Morris, atunci trebuie să vorbească despre un *machiavelism* (totuși inconsistent și inconsecvent) orientat asupra procesului electoral american. Culisele acestui proces sunt cele înfățișate (cu multă parcimonie) de autor, nu cele ale politicii.

Prin urmare, o sintetizare potrivită a “teoriei” lui Morris este inutilă. *Ghidul* are valoarea unui interviu prelung, lipsit de orice valoare pentru științele sociale. De aceea am și evitat să facem referire la *Noul Principe* ca la o carte – este doar o publicație. Ca dovadă stau și “perlele” pe care le conține, din care am selectat câteva mai jos:

“Dar, așa cum tehnologia și armele sofisticate pot învinge arma chineză, banii suficienți, cheltuiți pe mesajul potrivit, pot învinge cheltuielile uriașe de campanie.” [p. 13]

“Clinton nu a câștigat doar

pentru că s-a dovedit la fel de bun ca adversarul său pe temele tradiționale ale republicanilor. Astfel a evitat doar înfrângerea.” [p. 44]

“Adoptă orice poziție vrei, dar ia o poziție, pentru că după aceea va apărea grămada de bani de strâns.” [p. 131]

“În multe state, votanților pur și simplu nu le place să te aleagă de prima dată. Ei vor ca tu să revii [...] pentru că le-ai câștigat simpatia.” [p. 318]

O lucrare din sfera științelor sociale care conține astfel de afirmații merită la fel de multă atenție ca și știrile din capitolul “dezvăluiri” publicate de un tabloid. Ca fenomen însă aceste știri se încadrează și ele în categoria șarlatanismului social.

Apariția lui Morris pe scena politică românească poate fi însă un lucru bun pentru analiștii și strategii autohtoni. Cel puțin ei nu ar trebui să se lase duși de nas de volubilitatea gesturilor marelui scamator de peste ocean și de zornăitul golaș al declarațiilor și îndemmurilor adresate unor tâmpi. Cine are spirit de observație poate descoperi schema făcută de mâna de lângă corp, în timp ce toți ceilalți se uită la mâna fluturândă de deasupra capului. Căci de un lucru putem fi siguri: o schemă există, pentru că în mâinile acestui personaj sondajul de opinie este o armă foarte eficientă; dacă i-au slăbit simțurile și nu o mai poate folosi, rămâne de văzut.

Viorel ZAICU

NOTE

¹ În acest sens Leo Strauss, în *Cetatea și omul*, face o analiză și o paralelă foarte cuprinzătoare.

² Acest fragment este de fapt o introducere la corpul despre istoria arabilor și berberilor.

³ Astfel de studii există totuși. Alexandr Zinoviev, Peter Sloterdijk, Slavoj Žižek și, într-o oarecare măsură, Francis Fukuyama, sunt doar câțiva dintre contemporanii care au actualizat foarte bine studiile de factură machiavelică asupra societăților în care trăim.

Summary

---

2. <i>Editorial</i>	Alexandru Radu	About Romanian Political Parties' System
6. <i>Internal Politics</i>	Gabriel Gherasim	Romanian Leaders and the European Parliament
8.	Constantin Stoenescu	What "color" are the "Greens" in present Romania?
11.	Adrian Țibu	Electoral Year 2004 and the Political Change
14. <i>Debates</i>	Lavinia Stan	CNSAS - a Looking-back
22.	Vlad Flonta	TV and the Audience Dictatorship
26.	Mihai Chioveanu	Emergency and the Fascist Contamination
33.	Maria Popescu-Butucea	Civic Culture in European Context
37.	Cristina Avrigeanu	The Second "Bio-policy" and "Naked Life"
42.	Cristian G. Romocea	Church - State Debates in Post-communist Romania
47. <i>Recent History</i>	Radu Comșa	Nikita Khrushchev and the "Policy at the Edge of the Abyss"
52. <i>Document</i>	Stelian Tănase	Panait Istrati - Documents
57. <i>Reviews</i>	Viorel Zaicu	The New Prince : Machiavelli Updated for the Twenty-First Century Dick Morris, <i>The New Prince: Machiavelli Updated for the Twenty-First Century</i>

În atenția cititorilor revistei Sfera Politicii

Începând cu numărul 101, revista *Sfera Politicii* poate fi procurată GRATUIT de la sediul Redacției noastre din Piața Amzei, nr. 13, et. 1 sau prin mandat poștal, doritorii trebuind, în acest caz, să achite doar taxele poștale.

Contact

E-mail: sfera@totalnet.ro

Tel./Fax: 021 312 84 96
021 212 76 61

În atenția colaboratorilor revistei Sfera Politicii

Materialele se vor trimite la adresa menționată în caseta redacțională și vor avea următoarele caracteristici tehnice:

- font **Times New Roman**, mărimea **11 pt.**, diacritice;
- minim 1.500 de cuvinte sau 4.000 de caractere;
- maxim 4.500 cuvinte sau 12.000 caractere

